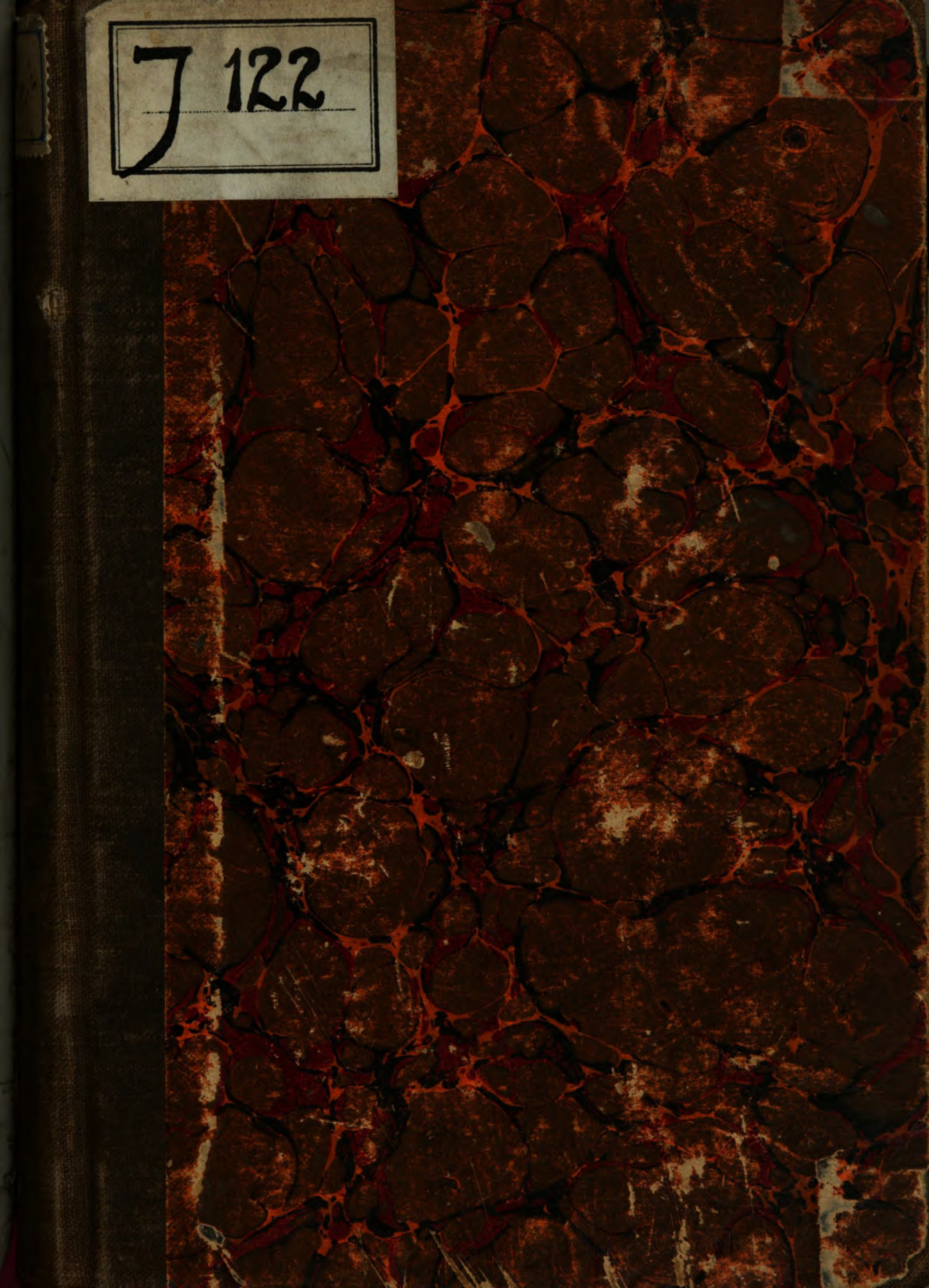

J 122

Hrvatski Raz

PISA'

MIHOVIO PAVLINOVIĆ

(IV.º istanovice pregledano i popunjeno izdanje)

ZADAR
Brzotiskom Narodnoga Lista
1877.

MINISTERSTVA ZAHRANIČNÍCH VĚCÍ
V PRAZE

Jedne noći u Primorju.

(O NARODNOSTI).

U gluho doba, lita 1863, nitko se naslonio o stup kamena križa na Kovač-selu [1].

Misec pri zahodu, jur odaljim dolinama, uzvijao svoj milovidni sjaj: pa se mrak spušćao; a more utihano sligalo se niz obale.

Samotnik, kan' da se prènuo iza težke misli, uzdahnu i obazri se prama zapadu; al' utonule mu pod očima prodoli maslinske; slavulj pripiva samac, a vrutci tiho romone: i strane, i obale, i čemprsi, i groblje kod Sut-Tikle, sve se već u crno zavilo. Tada se križu obratio; i kad opazio, da i na vrh križa zablidila misečina, prostri se, i Bogu se zamoli: "Iz dubina zavapih k tebi.„ Kad je mrtačke molitve izmolio, i k putu se okrenuo, da se kući vrati, iznebušio ga čovik na oba kolina klečeći: šarka mu o ramenu, dva samokresa za pasom, izmedju njih bilosapac. Kakav je na očima, rekao bi, da je to silni pustaija. Nije pustaija, nego krajišnik imotski, koji iz Bosne prigoni trgovinu na otoke. On se maši duhovniku za desnu, i priniv' je k čelu, upita blagoslov, te sidne: "Ne zamiraj, duhovniče, smililo mi se, kako spominješ mrtve. I ja sam za tobom od srdca molio.„

[1] Ime glavici u Podgori, na kojoj sužanj Dejanović, utekav iz turske tamnice, sagradi crkvicu sv. Križa.

Duhovnik. Sveta je dužnost, moj sinko, moliti za mrtve: i za nas će se moliti, kad podjemo na istinu.

Putnik. Je li, otče, a da zašto i ostali misnici tako ne mole?

Duhovnik. Svi misnici mole jedne molitve.

Putnik. Koja vajda, kad mi ljudi pučani latinskih molitava ne razumimo? Zašto i oni ne mole kao što moliš ti? Na što nam različite mise i molitve, medju ljudima jedne ruke, i jednoga zakona?

Duhovnik. Eh! moj sokole, lasno je o tom govor zametnuti, ali ga je pomučno do kraja izporaviti. Kad me pitaš, čuj da ti koju kažem. Znat' ćeš i ti, koji se sad gôd slavi po slovinstvu. Navršila se hiljada godina, od kada sveta braća Ćiril i Metod, rodjeni Solunjani, obratiše na viru Isusovu slovinske narode. Bivalo je u nas i drugih svetih ljudi; ali Ćirila i Metoda Bog nadahnuo za ovi posa'. Čim su oni došli od Carigrada, da u nas pripovidaju, odmah su vidili, da nas je sila božja; vidili su, da nam se nije drago skitati po svitu, i otimati tudje, kô što su tad otimali ostali narodi. Poznali, da je nami najdraže živiti u svom i medjusobom, i da nam je Bog dao našu kapu i našu ćud, priprostite običaje i osobit jezik. Poznali su ti mudri ljudi, da mi niti smo Grci ni Latinci, ni pritapci kojega staroga panja, nego čisto i bistro pleme od temelja. Stavili su se, da bi nam malom korišću klàpali jezikom, kojega ni za lîk ne razumimo. Oni dakle okrenuše da se mole Bogu jezikom slovenskim.

Od milinja išlo za njima malo i veliko: narodi slovinski obraćeni su i pokršteni.

Na to nenavidni naši susidi, graknuše na svete ljude: da ne uče po zakonu; i kod Pape ih osvadiše, i potvoriše kao tobožnje krivovirce. Ali s. otac nije se dao zavesti; nego sve razabra, i lîpo te učitelje dóčeka u

Rimu; potvrdio im nauk, i jezik im posvetio; pa njim dao velike oblasti po kraljevinah slovinskih.

Kad vidiše zlotvori, da već nije kud, jezik za zube; ali svedjer im u srdcu gudilo. Jedva dočekaše, da sveti naši apostoli Ćiril i Metod prominu svit; pa odmah daj da se proganjaju njihovi učenici, i da kušaju, nebil na njima izvršili, što nisu mogli na učiteljim.

I Grci, i Nimci, i Talijanci, svi su nas se dojali. Najprvo pomoću svojih oblastnika, daj da nam upliću vladike (biskupe) nevište našemu jeziku; a tudji biskupi daj da nabavljaju i dozivlju popove i kaludjere svoga roda i plemena; pa njima i časti, i nauke, i zadušbine, i crkve; a pope sloviske? čuvaj, Bože, pasi goro! Grci kažu: "naša je vira, pa neka je naš i jezik.„ Talijanci kažu: "latinski je jezik svega svita, pa što biste vi sami sklad razmećali?„ A Nimci opet: "kad ga mi mudraci držimo, držite latinski i vi neznalice„ Pa navaljuj danas, navaljuj sutra, eto kako su nas sbili, i jezik nam sveti zaturili!

Opet da rečemo; nebi nas toliko ni bolilo srdce na tudjina; nego čuj ruga od naših. Kad je puk počeo vidjati, da svećenik latinski bolje zna, nego pop hrvatski, (a kako nećeš da zna, kad su u njega sve naše učione?) puk pomislio, da je latinski bolje nego hrvatski; da je u tom neka izvrstnost, i Bog zna kakva osobita mudrost.

Tko je samo zavonjao talijanštinom, počeo se mrzbati našemu popu i našoj molitvi; pa se zaveo, i u tudje zagledao, poput juneta u šarena vrata.

Pa čuj jada i gorega! Pučki sinovi, koji su se popili, počeli i oni izreda kao stidit se i odricati se svoga jezika: i tô, da ih koja ptica zlokobnica nebi prikorila neznanstvom, jali hrvaštinom: tê želeć i oni, da im što prije uhor uz podvoljak podreste, odbigli su svoju slavnu starinu.

Tako malo po malo naši manastiri i slavni naši

sborovi zamukoše. U zadušbine hrvatskih kraljeva uvuklo se tudjinstvo; pa danas, gle, samo po kojem okrajku pocipanog' hrvatstva pìva se: "slava u višnjih Bogu!„

Nego po prilici, kao da će se Bog, po odvitovanju svete braće, i nami smilovati. Rek' bi da, nakon hiljadu godina, i naši će se bolje dozvati pameti. Ustao je narod u slavu svetitelja svojih: on, koji je dosta svoga izkopao iz tudjih šaka, znat će svome jeziku steći u crkvi misto, koje mu se pristoji; jer mu ga je Bog dosudio i starina ostavila. Dobro će biti, samo ako složno prionemo uz svoje kolovodje, i ako svistno počmemo *ljubiti svoju narodnost*.

Putnik. Nuder kaži kakva je ta *Narodnost?*

Duhovnik. Narodnost je život i pravica. Ona je vesela kao mirna duša; bistra je kao istina, mila kao prirodna ljubav. Ona ne služi ni blagu ni bogatstvu; jer je sama blago i bogatstvo bez zamine. Narodnost ne želi, da je tudjina diči, jer je od sebe dika: nije pohlepna za ničijim, jer je njoj ponajbolje u sebe. Gnjizdo vije na poštenu srdcu; a piva kroz grlo divojačko. Kakva je tâ pisma! Bez otca i bez majke, u srdcu samoživa; ljudskom dušom se razvija, umom se ljudskim ponosi. Ti me pitaš, kakva je tâ *Narodnost?* Da ona meni na srdcu počiva, kao što počiva tebi; da mene nesudjena dadilja nije kroz nidra promećala, kô što tebe nije; da se ona meni prikaže, kao što se kroz tvoju pamet, kroz ćuti, kroz misli, kroz riči, i kroz isto tvoje neznanje naočice razminja, ja bih ti je naslikao, da bi se cio za njom zanio.

Govori mi jezikom svojim; zapivaj mi kaô što pivaš, gorom putujuć; uzdahni od srdca; poznaj uza se rodjenoga brata; ne pogrdjuj otčevih kostiju; veselo gledaj u nakrst svoje otačbine; ne budi izrod, ni tudj na svom pragu; nego kapu na glavu, livu na srdce, a desnu

na dva druga, dva živa samokresa; prèni se i znaj, da si čovik, da si zadružan medju ljudima; zavapi slobodu: eto ti svisti, eto ti *Narodnosti*!

Putnik. To je sve lipo; ali, kakve mi koristi od toga?

Duhovnik. Ti si kršćanin, pa čuj, koliko ti je duši lašnje, kad čuvaš svoju *Narodnost*. Svak prima dušu od Boga, i za nju valja da mu odgovara po darovima, koje je prìmio, i po stanju, što je zagrlio. Čovik se na čovika naslanja, a drvo na drvo: čovik je čoviku donekle podložan, do duše i poslušan; ali nitko nije vlastan da se ubija; nijedna sila ne može ljudsku dušu da osvoji. Kakav je da je, nitko ne može, nitko neće sama sebe s drugim da razmini, pa bilo i s boljim, s lipšim i s bogatijim; kamo li, da u se primi tudje srdce i tudju dušu, a svoju da zatare? A s čega to? S toga, jer je Bog svakomu dao svist, i osobiti život naminio; svakomu je napose svoje misto medju ljudima dosudio: pa ako bude svojim životom živio, i na svom mistu do smrti viran ostao, on će najbolje pogoditi, i najlakše će se sahraniti. Zato je čoviku Bog ostavio obitelj, da se u njoj radja, namišća i žive, kako bi lašnje stigao svoje iskrnje, i s njima se bratimio. A da bolje veliko množtvo ljudi i obitelî podje onim putem, što im je naminio, Bog je osikao po svitu mista, jezike, ćudi i običaje; te su ljudi kao na velika jata okùpljeni, da se tako s bližega pomažu, da se većom snagom podupiru u dobru, a brane od zla. Pa kako je pojedincu, tako je i narodu svakomu naosob Bog svoj posao u velikoj môbi narodâ odredio; dio muke i dio slave naminio. I kao što se nijedan čovik ne može da odreče svoga uma i razuma, niti svoje duše da utire, tako nijedan narod nije prid Bogom vlastan, da se odreče sebe, i svoju svist da zataji. I kao što se čovik sam po svojoj duši

može sahraniti; tako i narod samo u svojoj svisti može živiti i Bogu povoljan biti.

Čovik, koji nema svisti, nije čovik, nego na svitu žalost; narod, koji nema narodnosti, nije narod, nego stoka i tudja podgonica.

Kada ti moliš, što ne razumiš, ti slabo za Boga znadeš; kada se tebi ne sudi tvojim jezikom, ti čuješ za zakon, samo kad te pedipsava. Kada se ne držiš svoje navike i svoga običaja, ti si tudj na svom pragu; ti si izrod ili rob. To je sve protivno napredku, slobodi i zakonu Božjemu, pri kojem svi ljudi, svi narodi i svi jezici, jednaki su; i svi su pozvani na istu *viru*, na istu *prosvitu*, i na istu *slobodu*.

Putnik. Kad je Narodnost od Boga, a zašto i mi svoju ne uživamo?

Duhovnik. Ti mene pitaš: kako, da nije svih devet Jugovića staromu Bogdanu jedne godine doreslo do Kosova. Ali ti znaš, da u svakoga otca sinovi restu po redu; pa hoće se vrimena, dok mladji sustigne starijega. Tako ti je i s nami. Mi smo u ovoj strani svita najmladji; mi smo najkašnje došli ovamo na Jug; pa još ti se nismo bili dobro ni smistili, eto Franka, eto Latina, eto Arapa, Magjara, te napokon i Tatara. Jedva smo ti malo odahnuli, eto i kletoga Turčina: siče, pali, kolje nemilice sve do dneva današnjega. Što se sbiglo u okrajke, ovde po Dalmaciji, gori priko Save i priko Dunava, počelo se nedavno oporavljati; pa nam valja sada sablju zaminiti perom, da se hrvemo s pohlepnim susidima, koji bi rada našu Narodnost da svojom priklope.

Ovako je dosad bilo u muci i u sirotinstvu; a da nam je i na miru bilo, ne bismo se ipak bili mogli opasati snagom i steći svoga života, u prosviti i slobodi, bez truda i bez muke. Nitko živ nije se na rodjeni dan junakom

našao, nit' se tkô pametan rodio: nego daj danas, daj sutra, mal' po malo resti, jêdri, trudi se, muči se, i uči; pa eto snage, eto pameti, eto svega! Tako ti je i narodu: hoće se posla, dok se otribi od rdje i od neznanja; hoće se ljudi vrstnih, poštenih, koji će narod buditi i svistiti.

Putnik. A imamo li mi takovih ljudi?

Duhovnik. Da što, da ih imamo! Nisi li čuo, što sam ti kazivao za svete Ćirila i Metoda?

Putnik. Eto, mi ćemo za njima, neka nam oni prte.

Duhovnik. Dobro ti veliš; ali naš puk još tako ne čini. Nude, pogledaj niz sinje more, što pod nami leži. Vidi ovi prostor od Splita do Neretve, što Biokova s Mosorom zaokuplja, a župni otoci naokolo rube. Lipol' ti je noću pogledati one stotine svića naokolo ovoga morskoga jezera! Ali, glè! koliko je lipši ovi svod, što se nad nami savija, i kako trepte ove zvizde, kojima je nebo obasuto! Do koji čas sviće će ugasnuti; riba na svitlost namamljena, glavom će platiti: sutra uzvaljano more, sam će crn ugalj na žalo izmećati. A zvizde? One će uvik na nebu sjati, od Boga lipota. Nego ipak ljudi se i ne obziru na nebo, već u pogibelji, ako zadju gorom ili nepoznanim morem. Tako ti je obično i u narodnom životu. Narod je kao more: on u sebi počiva, i guste ga tmine posvuda obastiru. Ima ljudi obrtnih, domišljatih; ali su ti svakojake ćudi. Oni imadu znanja, imadu i sgode: oni se dižu nad narod, oni se svitle, oko njih se narod okuplja. Ali koja vajda, kad za narod ne misle? Oni živu za sebe i za svoje: sladke su riči, ali je srdce gorko. Kažu ti se braća, da ti se nametnu gospodari; ustima vele, da te ljube, a dilom taru što je tvoje, što je narodno, što je Božje. Puk se, u neznanju oko laža često okuplja, i za njima se zavadja; dok se malo i obzire na visoko

nebo, gdi mu sjaju zvizde, što ne mrče. Puk malo i zna za ljude, koji u samoti, i čestokrat u progonstvu, prèdaju za njegov život, i brane ga; jer je najveća briga narodnih zlotvora, da sumnjiče i ozloglasivaju prave narodne prijatelje.

Putnik. A kako bi mogao puk da za te svoje prijatelje dozna?

Duhovnik. Ništa lakše, moj dragoviću. Nude' vidi onoga čovika osbiljna i zamišljena. On se Boga boji, i virno zakon obslužuje; on se rado iztakne iz gospodskoga družtva, da se prigne k siromašnoj kolibici: on drage volje obći sa najmanjim težakom, kao sa najvećim vlastelinom; on najvoli govoriti svojim jezikom: on štuje puk i njegove poštene običaje; ali ga ne blazni; ali mu se ne uliga, nego mu kaže za njegove mahne; ne gleda, kako da ugodi jačemu, nego kako da pomogne slabijemu; on se tudjinu ne klanja, časti ne traži, plašila se ne boji, za se ništa ne pita. To ti je zvizda na narodnom nebu; to ti je prijatelj i dobrotvor, kojega narod može poznati izdaleka.

Nu ded' malo niže, gledaj onoga trgovca, onoga baštenika, onoga razborna i poštena čovika, što je nikao iz puka, i malo se podigao, ali ne stidi se svoga roda; prvašnje odiće, ako je nju iz ditinstva u nesvisti i pometnuo, ne mrzi; silnijemu se ne udvara; nego želi pošteno i slobodno o svom trudu živiti. On rado svituje neumitne, rado pomaga siromašnije; ne kamati, niti je nezasitan u tečenju; ljubi svoj jezik, drži se narodnoga običaja, hvali i slavi narodne dike; do potribe, ne žali da ga štogod i zaboli, samo neka je narodu napredno. To je prijatelj, kojeg ćeš lasno u svakoj sgodi i nesgodi razabrati. Još bih ti za jednoga kazao, al' je on u potaji, i on ti svagda ne smie doć' na oči. Nego, i uz one prve

narod može lipo napredovati, samo da njih sluša, i da za njima idje.

Putnik. Al šta ćeš ti da im mi pomožemo, kada smo siromasi; i kad mi ne znamo ništa, kako te stvari prolaze?

Duhovnik. Púk, moj dragi, uzdrži zemlje i kraljevine; puk može pomoći i odnemoći: kad je u slozi, ništa ne može da odoli puku. Púk ne zna, to je živa istina; ali znadu njegovi prijatelji i njegovi kolovodje. Kada ti začuješ, da pravi, pošteni i Boga bojeći narodnjak diže svoj glas, ti mu ga potvrdi: što on veli, i ti govori; što pita, i ti pitaj; pa vidit ćeš, kakav će gromoviti glas zaoriti, i kako će se steći sve ono, što se pita.

Kad te se uplaše zlotvori, i tvoji i njegovi, doći će do tebe; milovat će te; svašta će ti govoriti: da onomu i onomu nije prama dobru; da mu nije virovati; da je on bunitelj, da je protiva zakonu, protiva kralju; da ti nema s njim koristi. — Na sve te laži i lakrdije glave ne okrći; nego, tvrd u viri, svidoči narodnomu prijatelju, koliko te god glas donosi; uviren kao što si, da onaki čovik duševan i pametan, niti je podmetnik ni bunitelj, nego pravi prijatelj i tvoj i kraljev: a jadna ti ga korist bez poštenja! Zlotvori će ga tvoji goniti i proganjati: možda se njemu i šta zla pridesi; ali ti se s toga ništa ne pripadaj; pomozi mu što možeš; u nevolji i svoj zalogaj s njim dili; jer njegova žalost tvojoj je radosti naminjena; njegova muka biti će napokon tvoja slava i tvoj spas.

Doći će vrime, da će i tebe zapitati: šta hoćeš? šta li želiš? Tada se ne spuštaj na svakoga; ne daji vire u neviru; ne pridaji se u neznane ruke; ne gledaj kûljâ, nego gledaj moždjane: javi se svojim starim prijateljima, kojino su svagda uza te bili, za te govorili, za

te trpili; pa njima na dušu, i vidit ćeš, Bog će dati, da će dobro biti.

Putnik. Ah! moj duhovniče, odavna je dobro od nas otišlo. Sve te stvari ne mogu da nam pomogu, dokle smo mi u ljutu siromaštvu; dok mi obijamo brda i doline, i dok se dan i noć mučimo, samo da priživimo.

Duhovnik. Istina je, sinko, mi smo ti púkli siromasi. Ali ne žalimo tilesno, nego žalimo naše siromaštvo duševno: što god u životu podnosimo, to je do naše nesvisti. Čovik je sebi najgori dušmanin, kad se sam sobom zapusti. Da ti se ja uzpripovidam od starih vrimena, vidio bi, da nas je naše ljuto neznanje prvo razcipilo, pa nas bacilo u žvale lavim, koji su nas do kosti izglodjali. Kada čovik ne zna za se, mogu drugi od njega svašta uraditi. Lasno je glavi steći kapu; ali nije lasno kapi steći glave. Daj mi znanje, dat ću ti imanje. Ne vidiš li svaki dan, kako razvraćen plemić raztiče bogatu otčevinu, a pametan siromašak teče lip žitak? Tako tì je i u naroda. Mi nismo ni Bogom ni zemljom siromasi, nego sobom i svojom nesvišću. Da ti znaš, koliko je narodâ bilo stô putâ nevoljnijih od našega, pa su ti danas slobodni, i bogati u svojoj domovini! Nijedan narod nije vas naučan; nego svaki ima svoje glave izabrane, za kojima se množ povadja i dopire do veličanstva. Pritom, bogatstvo po sebi ne pomaže; a tilesno siromaštvo nije mùka, kada nije naprazno duši: jer je Bog rekao, da ne žive čovik o samu hlibu, nego o svakoj riči istinoj.... Čuješ li ti išta u stinam iznad nas?

Putnik. Evo se i ja obazirem: što je ono? Nu, kako brdo odgovara brdu, kan' da su vile zapivale na Biokovi! Ja sam čuo od ljudi, da im je najveći sastanak na primorskim stinam. Baš i je, otče, vidinasto ovde više tebe: što ti ovo ne zakuneš?

Duhovnik. Ja ne kunem, nego blagosivljam. Vidiš, kako se ova greda s visinâ naklopila na more od *Puste* sve do *Male Vrùlje*! Ovo ti je gvozdeno prisoje; a gori po zatiljku kosa iza kose, japaga iza japage, sve obrestlo i gorom zamutilo. Hoće se gotova četa pri moraca, da podvali jednu bukvu, a velika môba drvarica, da snese cipanice. Ti vidiš u kakvu smo kršu; pa što ne može kršćeno na plećima, prenaša živo na samaru. Za tú mršu livade su nam po travnoj Biokovi. Gori dakle polazi na stotine duša od Jurjeve do Miholjeve, da snesu drva i sino za zimnicu. Na vrućini, ob dan priko ovih brda živa duša ne može. Nego što je god mladjega, Jurjevoj se veseli; pa s glotnim krušcem u torbici, obnoć se iz Primorja uputi, da se na uranku drugog dana pod težkim brimenom vrati, pivajuć i veseleć se niz ove krševite stine. To su ti vile primorkinje, kojim pisma iz grla ne pristaje. Vidiš, kako duh vlada životom! Ni glad, ni umor, ni golotinja, ni bosotinja ne može čovika da obori, kad njegova duša zadje na duhovna.

Putnik. Po duši, tako je! Kada se ja gdigod izputim, i glavom klimam od sna, pa zapivam, sve pribacim priko glave, i čini mi se odmah kao da mi je nestalo umora; pa i ne znam, kako idjem kroz planinu.

Duhovnik. Tako ti je i narodu. — Kada se njegova svist razbudila, i počela mu sladiti umna zabava, on je gotov. Njegove muke, njegovi trudi, siromaštvo, ništa mu ne smeta da sė slavi, da veselo žive i da napreduje. S toga ne valja gledati u svakom narodnom poslu samu tilesnu korist, niti pitati svakoga časa: "Je li nam manje danjka? hoće li nam se što udiliti?„ Nego pitaj: "jesmo li se opoštenili? jesmo li se čemu naučili? reste li naš jezik? jeli nam se ime otreslo poruganja? Hoće li našoj kapi svanuti? Hoćemo li kraljevinu ujediniti?„ Kad se to bude steklo, sva će se ostala lasno nadodati.

Putnik. A kad će to biti?

Duhovnik. Kad naš puk bude svaku ovu razumio.

Putnik. Ej, da mi je to zapamtiti!

Duhovnik. To je najlašnje. To, što si, i kakav si, Božje zapovidi obslužuj, pa budi viran svomu narodu. Koliko ti snaga donosi, vrši narodne dužnosti: ne stidi se sama sebe; ne ostavljaj dobrih navika: pa ako i sutra primineš, ti ćeš na srdcu dobro narodno poniti, na mladjem i na boljem svoje izglede i svoje želje ostaviti.

Vidiš na iztoku, kako je počelo zarudjivati! cika zora svemu svitu, pa će i nad ove strane izteći sunce, ako i malo kašnje.„

U toj su riči ta dva najbolja prijatelja klekla zajedno prid križ, i Bogu se za svoj narod pomolila. Na razstanku obojici je suza sinula na očima.

O praznovirju.

Pop, stari Martin i mali Radovan.

Pop. Dobro došao, Martine! Koja te srića k meni dovela?

Martin. Nije srića, moj pope, nego potriba i ljuta nevolja!

Pop. A što je?

Martin. Ovo mi unuka, kako si vidio, kad si bio o Duhovih na blagoslovu, [1] bijaše zdravo kao zdrav dan, a restlo ka' iz vode: evo stopro devetu pase, a uteklo iz dolame. Nego od nikoliko vrimena, nika ga se rdja dovezala, moj pope, pa mi sve ništo dite vehne. Tko baje ovako, tko onako. Baba mu kaže: *strunio je željudac*; pa daj da se tare. Mater mu kaže: *pala mu je resa*: pa ala da se diže. Otac mu kaže: *palo mu time*; pa daj da se oteže. Strina veli: *nametnula se žabica;* pa daj da se primeće tkanica. Tetka veli: *na ništo je nagazilo;* pa nosi ga na misnički greb; ali sve zaludu. Tko ovako, tko onako; a ja jednu te jednu: ovo nije *ništa, do pogane vidi.* Sve drago lito nije htilo da spava na guvnu, nego u pučino podne izmaklo bi se iznad kuće: izbisnilo bi se, pa zaspi pod onim velikim orahom; a onde je uvik bilo vilovito; znam, da mi se i jednomu sinu pod njim dogodilo: Mati, pokojna mu duša! Pa nek ti i ovu kažem: obnoć su mi i *glavnje priko kuće letile.*

[1] O Duhovih se po brdih blagosivlja životina.

Radovan. Čuj, dide, kad si ti meni kaza', da je na našem orahu vilino sastališće, ja sam bio spravio dvi bovanice, i lipo se pošulio, da ti ih zadimim, kad dodju; ali su zar začule, i nisu mi se nikad htile kazati.

Martin. Muči, moj sinko! još da si i to učinio, majka bi do sad za tobom kukala!

Pop. Pa što hoćeš, moj Martine?

Martin. Evo, moj pope, mala ljubav, što ti je bâko poslala. Ako Bog dà zdravlje, i ja ću moj obraz umiti. Živ bio, učini mi na maloga *zapis;* ali, pope moj, nek ti je pravi: oni *veliki*, kakvih je pokojni Don Marko zna' činiti.

Pop. Ha! ha! nu vidi našega Martina; on ti je pravi starovirac.

Martin. Pa šta veliš, moj pope?

Pop. Da ti *zapisa* ne mogu da činim.

Martin. A ti mi nadanj otresi haljine.

Pop. Ne mogu ti ja nadanj otresti ni haljinâ.

Martin. A ti mu Boga moli.

Pop. Ne mogu ti ni Boga moliti.

Martin. A što, moj pope? Ja ti pošteno odgovaram redovinu, a neće ti ni tvoja ljubav poginuti; pa rad šta nećeš da mi dadeš zapisa? pa ni otreseš haljina? pa ni Boga molit? Aja, moj pope, to je naopako!

Pop. Znam i ja, moj Martine, da nije naoposum.

Martin. A što mi dakle ne učiniš?

Pop. Jer ne mogu.

Martin. Zašto ne možeš?

Pop. Jer mi zakon ne dopušća. Ti od mene pitaš, što je protivno svetoj viri. Ti misliš, što se ovoga lita vrućina priko neba krisala, da su se vištice na glavnjah oko tvoje kuće vrzale; ti misliš, što ti je ditetu po svoj prilici silovina od oraha naudila, da ti je od vilâ uzetnja:

pa, kad bih ja tebi od toga zapise davao, haljine tresao î Boga molio, ja bih tvoje praznovirje pritvrdjivao, i bio bih dionikom tvoga griha.

Martin. He, he, moj pôpo, *vrućina se krìsala, silovina od oraha naudila*! Sve ti tako. Ovoga ti lita kažem: *mòra mi je Janka pritisla*, a ti meni: to je od krvi; *guba mi je u bravima*, a ti: to je od nečisti; *došla je na nje mukavica i crkavica*, a ti: to je od bezvodice. *Nema mlika u moje kravice, dok ima u suside*, a ti: to je do paše i do večere. *Gusina mi je prikrila kupus*, a ti: to je do lepirica: tribi, i čekaj, dok zastudi. *Babka mi je podgrizla ponika'*, a ti: moli Boga, da malo zašuši. I mediču, i zavijači, i škoravači, svakoj ti svoju nadješ. Znam ja, tako valja, da vi ničete, jerbo vam zakon neda kazivati. Ali ti, pope moj, to ne valja.

Pop. Zašto ne valja, Martine? Vidiš, ja nisam dao zapisa ni tvomu Janku, ni bravim, ni kravi; pa se *mòra* prošla Janka, kad mu se krv umirila; i guba i crkavica ostavila ti se bravâ, kad su se otribili i pojali; i kravici se povratilo mliko, kad se je napasla. Pa vidiš nesta i gusina, i babaka, i skakavaca, kako sam ti ja bio rekao. Pa opet će ih biti na porosnu litu; pa će opet i proći.

Radovan. Ja sada našoj kravi načupam punu vriću trave večeri, pa mater umuze pun kabà u jutru.

Pop. Tako, tako, moj sinko.

Martin. Muči tù, mali hrsuze, nego si! — Proć će i samo! Hoće, kad nas nestane. A zašto bi se dakle blagoslivljala marva svake godine? Zašto bi se činila obašašća i blagoslovi? Zašto bi se molilo Boga nad nemoćnicim, i dilile moći i zapisi, da to nije po zakonu i Bogu ugodno?

Pop. Sve se to čini, moj Martine, dakako, i dobro se čini, jer bez božjega blagoslova nema ništa na

svitu. Marya se blagoslivlja, pa i sitbe, i sadovi, i polja, da Bog dragi, koji je odkûpio čovika, i sam daje mu svaka, koja su mu potribita za život, da Bog pogleda i na ta stvorenja, kao čoviku koristna, i ljudskoj službi naminjena. Ali se sve to ne smi činiti samovoljno priko onoga reda, što je s. Crkva dopustila; a kamoli da bi se smilo pomisliti, da blagoslov onih stvorenja više visi o kriposti nikih naših osobitih molitava, nego od onih crkvom odredjenih, i od obćenoga Providjenja Božjega, kojim Bog svaka vlada i upravlja za naše spasenje?! Bog se moli nad nemoćnicim, dà, i moći im se daju, pa i zapisi. Ali radšta to? Zar od straha od morinâ, od hudobâ, od višticâ? Zar da se smetu čini, čarovije, i da se razvrgnu naudbe? Nipošto, moj starče. Bog se moli, da pomiluje dušu grišnomu čoviku; pa da mu upravi po njegovoj svetoj volji i tilom, sve na veću korist duševnu. Dîle se sv. moći, da kršćanin njih noseć, češće vapije svoga odvitnika, da lakše nadvlada napasti. Kad i kad daju se i zapisi, da nepismeni pravovirnik često srdcem i odlukom ponovi onu osobitu molitvu unutri upisanu, što je naminjena kakvoj osobitoj njegovoj potribi. Ali moliti se Bogu, da ti digne *naudbu*; nositi moći, da te čuvaju od *uroka;* pitati zapise, da te slobode od *uzetnje*, da te brane od *vukadlaka*, da uklone *od viline zdile*, da ti kravam povrate mliko i o. to je, što ne možemo; to je, što je grišno; to je, što nećemo.

Martin. A što je meni hvajda s tobom govoriti, kad me u deset riči smotaš? Sve je to tako; ali smo se mi drugčije naučili; pa uz tvoju mudrost mi propadosmo. Aja, moj pope, nema nas više živih, odkad su nastale nike nove *skule*; nije već starih vrimena ; sve se ništo izvrnulo; pa, bogme, nema više ni staroga blagoslova. Nema kud, valja nam se drugamo okrenuti. Ta, stari popi i fratri nisu bili bleke; pa je bilo i nami i njima.

Pop Eh, eh! moja siđa brado, imao bih ti ja koješta, i mnogo šta, na to da odvratim; ali, dobro si sam malopri rekao: da nam zakon svaku ne dopušća, da kazujemo; pa eto, valja, da i ja sad prid tobom umuknem.

Martin. Ti mučiš od tvoje mudrike; pa isto goniš svoju, a staromu se Martinu izpod brka smiješ. Ali ja ti opet velju, da smo propali, odkad su nastali novi zakoni, i crkovni, i svitovni. Eto, ja sam jur moj vik izvikovao; žao mi je moga mladjega; meni je zlo, a njemu će biti i gore.

Radovan. Bolan, dide, u nas ima velika rpa kukuruza, neće nam ništa biti; pa ako nam se lisa provali, drugu će otac oplesti.

Pop. Jesi li dobro zapamtio, Martine, svoga pokojnoga otca?

Martin. Kako nisam?! Spominjem se, što mi je uvik pripovida'. Netom bismo u večer sili uz vatru, odmah bi on: "aja! dico moja, nisam ja tako radio; pa dokle sam moga', u mene dosta svake sriće. Oh, moje puste mladosti! nema više svita živa, nema starih ljudi!" Tada mu nisam virova'; a sada? a sada vidim.....

Pop. Stani, stani, moj Martine; on je tebi govorio isto ono, što ti danas klevećeš svomu mladjemu. Tako ti je na svitu. Starac uvik spominje svoje vrime; i čini mu se, kako on životom tone, da sve tone i da š njim sve propada. To je po naravi; svaki čovik najvoli sebi, i svakomu svoje dilo najbolje se čini; pa u drugom i najmanju stvar zamira, više nego u sebi najveću. Tako ti je i mladjem uza starijega. Pri tom naša je pamet slaba, pa se slabo i spominjemo onoga zla, što je prvo bivalo. Današnja nesgoda najmanja više nas muči, nego sva lanjska nevolja. A s čega? "Prošla muka, pa prošlo i žalovanje." Vam starcem dobro je reka' latinac: ***quaeritur temporis acti.***

Martin. Ala, lipa posla, duknje mi! Ja tebi govorim naravski, a ti meni latinski. Još vam se i ta hoće: izvrnuli ste hrvatsku misu u latinsku, pa još sada počmite s nami i govoriti latinski, ka' gospoda *piagati*.

Pop. A što su ti *piagati?*

Martin. Eh, ne znaš ti, što su *piagati?* Bolan pope nebio, ne šali se sa mnom: piagati su *vilance*, *tovarije*, *pleturi*, ona gospoda, kraljevi ljudi, ta znaš!

Pop. S toga te i pitam; jer mi se čini, ako ja znam, da ti upravo ne znaš, što su *činovnici* — iliti *impiegati*, što no ti veliš, — kada ih nazivlješ gospodom. Pravo veliš, da su kraljevi ljudi; ali su to i pučki ljudi i pučki plaćenici; jere ih puk hrani za svoj posa': a ta posa' zove se *čin*, *dilo* ili ti *služba*, koju su dužni da čine na korist sve države.

Martin. Lipa služba, kad on meni zapovida!

Pop. *Impiegat* ne zapovida, nego zakon; a on samo vrši zakon.

Martin. A dakle, kad on ne zapovida, nego zakon vrši, zašto ne sudi nam hrvatski, kako si nam kazivao lani, da je došlo u zakonu?

Pop. Na to ću ti drugi put odgovoriti; samo ti velju, da činovnik nije daleko od tebe, ni nad tobom onoliko, koliko ti misliš.

Martin. Eto, u dobričas! ali ja znam, da je meni sve to gore uza nje.

Pop. U čem, moj Martine?

Martine. Još me pitaš, u čem? Ili nisu tvoje *lažice* glas donile, da će opet na nas udariti glavarinu?

Pop. Tako svitina baje; ali se to još ne zna stanovito.

Martin. Ako to bude, eto nam lipe koristi od naših ljudi, što no smo izabrali, da idju k kralju na sbor!

Pop. Eh, stani malo, moj pošteni brče. Valja prvo viditi, jesu li se naši zastupnici u to ulagali, i je li njim data oblast, da vladaju tim stvarima; pa ako jest, valja izuviditi, koji izmedju njih na to je prisao, a koji nije; pa onda kaži: taj i taj potvrdio je to i to; a ne, da su svi prikorni radi onoga, za što ni sami ne znadu, i čemu se i sami čude isto, kô što se čudiš i ti.

Martin. Kako da ne znadu, kad tamo u Beču side i danas?

Pop. Eh dobro, te i pitajmo, gdi su bili i šta su činili? Pa ako vidimo da su nastojali za dobro, a nije im moglo poći za rukom, tada ne krivimo njih, nego im budimo harni: žalimo da veći broj nije za nas, kao što su oni.

Martin. Ja vidim, na što to izlazi; pa mi ti prigovaraj, da su starci grintavci i zlovidovci, ja znam, da je ovo: "Todore, svaki dan to gore."

Radovan. Dide, meni nije gore, od kad sam popio onu čašicu, što mi je da' *barba.*

Martin. Eto neka, sinko; ali, vala, zapamtit ćeš i ti: ja zlo, a ti još gore.

Pop. Ja mislim, moj starče, da će mali Radovan zapamtiti i zla i dobra, ka' što smo i mi zapamtili; dapače uzdam se, da će mu bolje biti nego nami.

Martin. Po čemu, moj pope? zar što će plaćati dvi glavarine, i trojstruk poriz, s toga će mu biti bolje?

Pop. A on opet sve jednu. Ti sada o ničem ne misliš, nego o danjcim; ali se spomeni, da je Bog rekao, da ne živi čovik o samu kruhu. Nisu, moj dragi starče, sva zla ni u glavarini ni u travarini, nego ima gorih zala, i ter kakvih! za koja naš nevoljni puk i ne zna. Da smo mi svistni, obrtni, i bogati, ka' što nismo, od po pîva ne bismo za to ni marili, jer nam nebi bilo u tom nikakve tegoće.

Martin. Tako je i ciganin govorio: da mi je brašna kâ što neman masla, ja bih puru zameo. Daleko je od nas bogatstvo, moj pope: mi smo se u rdji rodili, da u njoj i umremo. Nema za nas dobra.

Pop. Ali sam ti ja s toga najprvo rekao, da smo srićom svistni, kâ što nismo; jer je to naša najveća nesrića, da mi sebe mećemo za ništore; pa kako ćemo da nas drugi cine? Očito, bogatstvo je daleko od nas, i ono neće k nami doći, ako se mi ne primaknemo k njemu, promećuć se, i vrteć se. Tko se pomaga, i Bog mu pomaga. A nema gore stvari, što kad se čovik sam zapusti; jer tada je drugomu i metla i lopata. To smo mi sve kušali, i kušamo dan danas.

S čega smo žalostni? s čega siromašni? s čega zabačeni? S toga, što mislimo da nema gorega, ni ubožnijega, ni slabijega čovika do našega; pa nam drugi na glavi nabija kabliće, i naš komad grize. Bilo je naroda i slabijih, i ubožnijih, i malobrojnijih od našega, pa su znali svojom obrtnošću prostrt se po svem svitu i steći glasa, bogatstva, mudrosti i svega šta hoćeš; pa i danas mi im gledamo iz ruke. A s čega? Jer nemamo narodnoga ponosa, i čvrste volje da se maknemo, i da pletemo kotac malo drugčije, nego su nam pleli i did i otac. Dosta nam je pogledati, što rade okolo nas ostali narodi, da se i mi našoj koristi naučimo, i da naše posle gledamo. Svak nateže za se: natežimo i mi, pa što Bog dà. Ali valja znati; da tko se gladan ne pripaše, neće vinograda nasaditi: tako i mi nemamo čekati bogatstva, da započmemo za se namicati, i glasa, i bogatstva, i pam eti. Nego svi u jedan glas: napredujmo, ne dajmo se rdji i privari, radimo, štedimo; pa što B og da i srića od Boga! Kad taki budemo, moj starče, bit će i u nas svega dosta; pa nećemo ni mi uvik jaukati i misliti o korici kruha; ni o malo banovica danjka.

Martin. Aja, moj pope: "komu je s večera studeno, neka zore ne čeka.„ To je sve na daleko.

Pop. Na daleko, i na široko. Ali da naši stari nisu kućâ gradili, ne bismo mi danas pod krovom stali. Tako ti je i nami započeti narodnu sgradju, da se u njoj mladji zakloni i brani od zla, koje nas tare.

Martin. Ti si pametan; ali ja sam zapamtio, što nisi ti: sve su ovo privare, moj pope. Nami zlo, a našemu mladjemu još gore.

Pop. Ne govori tako, jer ti se neće izkoliti. Mi, što danas podnosimo, plaćamo grihe naših starijih. A mladji? Mladji se je počeo svistiti, kâ što mi nismo. Malo će mu biti možda još uzgone, ali je to sve za vrimena: doć će i njemu sunce na prag.

Ti kažeš, Martine, da je sve to gore; a ja ti velju, da nije. Istina je, u nikih stvarih pričepljeni smo; ništo se mladji uznio i pozloćudio, ništo i godine izdaju; ali opet, viruj mi, da živemo bolje nego naši stari. Mi bolje jidemo, bolje pijemo, lipše nosimo, pa nam je i smirnije nego našim starim. Rad šta? Radi toga, što smo malo bolje od njih progledali. A naš mladji, ako Bog da, i bolje će: samo nemojmo ga smetati. Dušimo zlo, što se u njem radja, a hvalimo dobro, za koje mi nismo znali, i koje nismo umili. Valja da izpovidimo, moj Martine, da nas je mladji u mnogočem pridtekao; svit se u nas na bolje okrenuo. Zla je bilo uvik na svitu, više nego mi mislimo; pa će ga i nakon nas ostati. Nema zadovoljstva na ovom svitu; nema uživanja, jer je ovo suzna dolina. Ali opet, starče moj, nije nas Bog na svit stvorio, da se mučimo paklenim mukam. Ruka Božja sve vlada i okreće na bolje; pa ako joj se priloži naša volja, može se i amo zapivati, kako i hoće, akobogda! A mi? mi svitujmo mladjega, i molimo se za njega, da mu bude bolja srića nego nami.

Martin. Eto, pope moj, Bog te uslišao! A mi, Radovane, hajdemo kući. Eto si čuo, što ti pop kaže. Mi ćemo moliti, a ti sinko, radi.

Radovan. A što ću raditi, moj diko?

Pop. Budi pošten, obrtan i radišan: ljubi svoju majku, braću, rod i narod svoj; a ništa ne štedi, da pomožeš svome narodu; jer što činiš za narod, to si sam za se učinio. Štuj i slavi one mudre i poštene ljude, koji besidom, perom i dilom, brane narodne pravice i ginu za narod: štuj ih i slavi, kad i nebi odmah polašćine mogli učiniti; jer kadli tadli uživat ćeš plodove njihovih krvavih truda. Težak radi i trudi, ali mu svake godine ne radja; tako ti je i zastupnicim naroda.

Radovan. Hoću raditi i ljubiti moj mili narod.

Martin. A *zapis*, dragi pope?

Pop. "Otče naš", i "Zdrava Marija", i "kršćansko dilovanje" to ti je najbolji *zapis*, moj Martine.

Prizor u Dalmaciji god. 1863.[1]

Zagorac (stupiv u krčmu varoša Lučca). — Dobro jutro krčmaru.

Bepo krčmar (u tisnih gaćah na svitnjak, u jačermi, i pod crljenom kapom) "kumpare, bungjorno vam„.

Zagorac. Imaš li zdrava vina?

Bepo. Jemam, brate, sve ka' mazijè, hajde sèdì.

Zagorac. Kaži der mi, gdi ću ove dvi koze privezati?

Bepo. Ovamo jih nosi u moju konobu. A ča će ti ovi gjavòl? mršavo ka čavà! Ki će ti vrag ovo kupit?

Zagorac. Oli vrag, oli čovik, valja da im se kupac nadje, jer mi je danas platiti travarinu.

Bepo. A ča plaćate travarìne?

Zagorac. Na dvaest koza i na desetero mlâdi, četrdeset i pet banovacâ.

Bepo. A pet banica tebi, da se napiješ; pa tako možeš u pet godišć prodati sve koze.

Zagorac. Rek bi, da to i gataju niki novi mudraci. Jer kažu, da kad se izkorene koza, bit će gorê. A ne znadu da nije do koze, nego do sikire i do mašklina. Ima, Bogu hvala, planinâ i glavicâ, te nek zabrane siči i kopati žile; pa ako će da za koje vrime onuda ni marva ne pase, vidit će, kako će to sve gora prikriti, ka' iz busa. A kad izkorenu marvu, iskorenili su i nas; jer u nas bez gnjoja nema ništa; a gnjoja nema bez koze, jer ona sama može odoliti suši i ljutu zagorju.

[1] Da ovi prizor ostane sličniji, pisan je izgovorom splitske okolice

Pa gdi nam je torbica? gdi uzica? gdi miščić? sve to nami sama koza može dati; a bez toga težačka ruka ne može da bude.

Nego, brate, kaži mi, čuje li se išta, hoće li kakve koristi biti od ovih ljudi, što smo tamo poslali?

Bepo. Ča ćeš, da ti već bude? Ali nisi pridlani čul, ča smo dobili?

Zagorac. A šta, lipi brate? Nismo mi čuli za ništo. Ti znaš, da mi nemamo tko bi nam kazao za ove duboke stvari. Kaži der, zdravlja ti?

Bepo. Ki bi ti vrag sve kazà? valjalo bi da čuješ našega *šior* Šimeta, kako su nas hotili Krovati poda se, pa su naši rekli: *no*, *šior no*, mi ne ćemo drugoga kralja! i tako je Dalmacija ostala naša.

Zagorac. A koji su to Krovati, *šior* Bepo?

Bepo. Ah! buh! buh! Krovati! Ča ne znaš, Bože moj, Krovate? Nisu ti nikad došli oni Ličani, ča prosu i molu *kancunete*, da im čagod daš?

Zagorac. Ako su svi Krovati onaki, nisu stvarî. Pa što su oni htili?

Bepo. Da jim kralj dade našu Dalmaciju, da oni nam zapovidaju.

Zagorac. Šta bi oni ovde radili?

Bepo. Pitaš me, ča bi radili? Jili bi i pili; a mi da rabotamo za se i za nje; davali bi nam batine, i obisili bi nam mušket na vrata, kad bi nam se prvi sin rodil. Pa se govorilo, da bi se i od našega kralja *rebelali.*

Zagorac. Šta, jadan nebio, to govoriš? Ili su se zar s kraljem zavadili? Bolan, Bepo, oni su do lani uvik za kralja boj bili. Meni su kazivali, da je ban Jelačić, Kralja lipo u Beč na njegovo pristolje vratio, kad su mu se bili Nimci pobunili.

Bepo. A ča ti znaš? Vi ste *murlaki.* Ki ti je vrag

to da' *intendit?* Da ti čuješ našega *šior* Šimeta i *šior* Tonina, pa bi znal, kî su oni lupeži.

Zagorac. Ma čuj, bogme, bivalo ih je i u mene na konaku; ali mi nisu ništa ukrali. Lupeži, ah?! A nisi li vidio nike godine bana, kako o njem srma kipće sve na junačku, sokole, da ga nema u sedam kraljevinâ. Pa, čoviče, govore sve ka' mi, kao pravi Hrvati.

Bepo. Ah, ah, baš lipo govoridu!.. Pa znaš, ča bi nam učinili? Bacili bi nam naš jazik, pa bi metnuli krovatski. Naši dokturi kažu, da toga nećedu nikad, nikad po Boga!

Zagorac. Ma čuj, pasja soli; ja sam s njima govorio, pak oni sve govore hrvatski, da im je svaka besida ka' odvaljena. Tko se nebi veselio hrvatskomu jeziku?

Bepo. *Kumpati* me, *kumpare* Toma, ali vi ne znate, ča naši dokturi povidaju. Jazik je talijanski mudri i fini jazik; tko ne zna talijanski, ne zna ništa; niti može biti *impiegat*, ni *dvokat*, ni zapovidnik. A ovi *šćavonski*, ovo je mag . . . jazik.

Zagorac. Ta, bolan Bepo, nije li to i tvoj jezik?

Kašteljanac (pristupiv u krčmu). Jozipe, toči mi oku vina.

Bepo. Kaki to Jožip? Ja sam Bepo Gjevernožić.

Zagorac. Pa jesi li ti to, kume Pere? Drago mi je, da si mi se desio. Ovo nam se Bepa jutros pojogunilo. Ja ga pitam, jeda li što bolje od ovih naših ljudi, što smo slali kralju; a on kaže, da smo dobili Dalmaciju: jesi li ti čuo za to?

Bepo. Kako nije čul, kad to u nas i kokoše znaju?

Kašteljanac. Kakvu Dalmaciju, jadna rdjo?

Bepo. A ča, po Boga, ne znaš ni ti? Nije li kralj rekal našim *deputatim* — eto vam Dalmacija, nećete pod Krovaciju?!

Kašteljanac. Kakva Dalmacija, nevoljo, kad ne znaš ni šta bališ?

Bepo. Ja ne bio Bepo, kad nisi i ti Krovat?!

Kašteljanac. A šta si ti, rdjo, nego Hrvat, ako i jesi malo vridan?

Bepo. Hrvat, sì, ma *Krovat,* nikad, *mai: nò, šior nò.*

Kašteljanac. Nu ti glave! A ne znaš, beštio, da je to sve isto?! Mi smo *Hrvati;* a Talijanci nas zovu *Croati,* jerbo ne mogu naprav da izgovore našega imena.

Bepo. No, šior no, mi se zovemo: *nacion Dalmatina.*

Kašteljanac. Ti se zva' kako te volja, ja znam da smo mi svi Hrvati. A naš Kačić kaže, da Dalmacija, Hrvatska, Slavonija, Istrija, Bosna, da su to zemlje, u kojim svima žive narod isti, slavni *hrvatski narod.* Pa je baš tako; jer zemlja je zemlja, a ja sam ja; pa je starija glava od kape uvik bila i bit će: jel' istina, kume Toma?

Zagorac. Evala ti, lipi brate; istina ka' istina.

Bepo. Sì, sì: slušajte vi pope i fratre, oni ćedu vas lipo nasukat: virujte njim, virujte! murlaki!

Kašteljanac. Da tko će nas naučiti, tužni kukavče, ako neće popi i fratri? Zar ćemo tebi virovati, a ne njima? Da nam nema misnika, mi bismo svi po drugomu mogli okapiti, i ostati ka' živine. Za dušu jim virujemo, da nam njom upravljaju, pa zašto jim ne bismo virovali i za tilo? Tako ti je u vas nesritnjakâ, ne virujete u Boga, pa ne virujete ni u misnike. A vi slušajte....

Bepo. No, šior no, to nisu njihovi posli.

Mač i puška nije za popa ni fratra,
Neg krunica i križ oko vrata.

Kašteljanac. Oh luda tikvo, nego si! Nisu ni moji, ni tvoji posli voziti, ni brodom vladati; ali da se nadjemo u moru, kad duhne bura, a svi mornari spavaju, ne bismo li

mi budili mornare, a medjutim prihvatili za jidro i za vesla, da se ne potopimo? Tako smo ti, vidiš, i mi; sada se svit miša; svak hoće da zapozna svoje; kralj nam je rekao: "ala, dico, svak uza svoga. A mote, Hrvati, da ste u jatu, pa mi svi budite u poslugu.„ A mi neznalice spavamo: mala šaka, koja nas vlada i na svoju mota, nije tomu voljna: jer bi nas htili i odsad voditi kud hoće. A misnici, koji su sinovi naši i braća naša, neće toga, nego viču i govore; "ne tuda, vrat ćete ulomiti; okrenite amo, složite se s braćom vašom starom; imat ćete vi vaše bane i vaše poglavare, krvi i roda hrvatskoga; imat' ćete stare zakone, stare uprave; imat' ćete svoj jezik, i svoju kraljevinu„. Pa veliš, Bepo, da ih ne slušamo? Što je stalo popim i fratrim? Ili će oni što dobiti, ili što izgubit, kad se uredba promini? Njima je sve isto. Redovina kâ redovina; redovnici kâ redovnici: a oni samo žele, da i mi štogod dobra zapamtimo, da se rdje otresemo, i da svoju starinu ponovimo. Ta, čoviče, imadu i oni braće; pa kad im i ne bismo duši virovali, virujmo bratimskoj ljubavi; jer ne bi sami svoju braću utapali.

Zagorac. Evo ti Bepo, tko će ti vratiti zajam. Neka tako!

Bepo. Moj dragi Piero, ja vidim, da su oni tebe privarili. Hajde, neka sve to bude, ma ča će nam Krovacia? To ja dim: zašto mi ne možemo i bez Krovacie ovo sve kod kralja dobit?

Kaštelj. Ne možemo, niti ćemo ikad; jer ja sam čuo, kad je naš pop štio, kako se zakleo pradid našega kralja, kad su ga naši u Cetinju odabrali. Ako pamtim, to je bilo god. 1527. Zakleo se, da će uzdržati svu starinu i sve slobode hrvatskoga naroda; a mi slušati njega i njegove naslidnike, prave naše vladare. Potla toga, nas su, što Mletci, što Turci, satrli i ogulili; nit se znalo čiji smo,

ni šta smo, doklen se opet, potla toliku stotina godina, našemu kralju ne vratismo. Ali koja hvajda, kad smo ostali odcipljeni od naše braće hrvatske, pa nam se još nije naš stari zakon povratio, niti će se povratiti, dokle god se ne sjedinimo i mi s braćom? Jer znaš, da tko nije na dîlu, nema mu dîla. Tako i nami, dok ne dodjemo u jedan sbor s Hrvatima, nema nami ništa od Hrvatske pogače; niti nam je što kralj dužan dati, van da nam pobaci od svoje dobre volje; i to ako mu Nimci dopuste.

Bepo. Pa ča će vam dat oni gladnici Krovati?

Kašteljanac. Ne razumiš li, bukova glavo? Hrvati će nam dati naše starodavne pravice, koje smo mi izgubili, a oni ih junački uzdržali do danas. A što ćeš drugo da nam dadu? I Mletci su bili Mletci, pa što su nam dali? Izsikli nam gore za njihove galije, a nas na sô i na *baškot* vabili, te daj da se nam umeću po svitu. Pa tko je dobio? Mlečići: a vi šćavoni, ostavljajte kosti u tudjoj zemlji i prolivajte krv za tudju slavu.

Hrvate ti zoveš gladnike? A ne znaš li, Bepo, ne znali te ljudi! da ti nema hrvatskih dubrava, da nebi ti iz te bačve točîo vina, niti bi imao čim vode da zacrpiš? A kamoli tavaniti kuće i brodove graditi?! Ne znaš li, da hrvatska hrastovina plovi po svem svitu: i Francezi i Inglezi nju traže, da svoje gjemije grade? Ne znaš li, da u Hrvatskoj ima ljudi, koji beru na godinu po koju stotinu hiljada dohodka? Kako kažu, nema ravne Slavonije kud je ždral proletio! Da ti je čut našega jednoga čôvu, koji je tamo bio u Zagrebu, pri Saboru: koja ti se slegla gospoština! Tu crljene kape, toke i širiti niz prsi junačke, a zlatne sablje niz bedrice.

Ako je novina naših, ako je pisme, ako je mudre knjige naše, to je u njih: a šta ima u nas? Oh naši! Tko zna talijanski, eto znavora! kad tamo ...?

Zagorac. To je sve tako. A je li to ža' kralju, da se mi svi Hrvati sjedinimo?

Kašteljanac. A nije li kralj bio naredio, da podju naši ljudi u Zagreb k banu, i da se s njim dogovore, kako ćemo i što ćemo?

Zagorac. Pa tko je to razmetnuo?

Kašteljanae. Niki, koji su zapeli u glavu, da će im zlo biti s Hrvatima.

Zagorac. A nismo li i mi Hrvati? pa kako oni s nami ovde u Dalmaciji živu?

Kašteljanac. Jesmo i mi Hrvati; ali s nami njim je lako; jer smo mi Hrvati, koji slušamo, što oni zapovidaju: oni ozgar prid svakim kape ne skidaju, niti im svak u torbu zaviruje.

Zagorac. Dakle nebi više bilo *preturâ?*

Kašteljanac. Bi, i *pretura,* i *kančelira;* ali bi se zvali *sudci* i *pisari*, koje bi puk odabirao.

Zagorac. Eh, valaj, to je baš dobro! Ali što ono kažu, da bismo svi hodili u soldate?

Kašteljanac. Hodili bismo, brate, kao što idjemo i danas, kâ što idju Hrvati i svi narodi. A što su vojnici uvik na straži, ono su ti hrvatski graničari, koji su na medji od starine od Turaka stražovali, pa i danas kod svojih kuća stražuju i čuvaju mejaše. A kad se medja, ako Bog da', brzo razširi, neće tada biti potrebe ni da krajišnici stražuju [1].

Zagorac. A tko bi u nas zapovidao?

Kašteljanac. Kralj, kô kralj, a uz kralja ban; te redom po okolišim župani, koje bi on namistio. A mi bismo odabirali svako tri godine ostale naše sudce i poglavice.

Zagorac. A što bi ova gospoda radila, i ovi *Impiegati?*

[1] Bogu hvala, već je danas granica prestala; a cio narod postao je posvuda soldatom, i bez sdruženja s Hrvatskom.

Kašteljanac. Radio bi, tko bi što htio. Oni, koji bi htili da nam sude, i da s nami stoje, lipo bi nas zagrlili; naučili bi se našemu jeziku, i bili bi i oni Hrvati ka' i mi. A koji nebi htili da pristanu uz nas, oni bi potražili drugo misto, dalje od nas.

Zagorac. Što se dakle mi ne složimo s našom braćom hrvatskom?

Kašteljanac. Sad na čas ne možemo. Mi smo odabrali svoje ljude, pa što oni učine, mi jim više do četri godine ne možemo ništa da posičemo. Niki bi htili, ali koja hvajda, kad jih veći dio neće! Pa je tako za sada ostalo smeteno.

Zagorac. Vala, bogme, kad izadju ove četri godine, valja se dobro promisliti, koga ćeš odabrati.

Kašteljanac. Eh! moj kume, da smo mi Hrvati znali odabrati svoje Hrvate, mi bismo danas kapu nakrivili i veselo vino pili.

Zagorac. A što ćeš, kada u nas nema čovika, koji je mudre knjige izučio, valja da se tudjemu klanjamo.

Kašteljanac. Kakve mudre knjige?! Nek je on srdca hrvatskoga; pa ako je učio, zavidošća mu je; ako nije, to mu je poštenje, kad sluša što pametniji govore, i pita što je za puk bolje.

Zagorac. Dobra ti je, tako je najbolje.

Kašteljanac. Je najbolje, kume moj; ali je naš svit slip, pa kad mu kakvo skitanče šušne na uho: tako, ovako, on ti odmah poviruje ka' lud, i zavede se za onim, koji ga u jamu vodi.

Bit ćeš ćuo i sada što govore: eno ste poslali deputate, koja vam je korist od njih? Kao da su naši vladali; i ka' da je naših bila većina! Naših je bila manjina (a to smo mi krivi, jer jih nismo znali više poslati); pa isto naši nisu ništa primučali, nego su se za nas hrvali,

i sve naše tegoće prikazali. Sada kralj što učini. Ali bilo kako bilo, do naših nije, nego do nespametnosti puka, koji se nije znao u početku vladati, niti je znao, kud će koja izaći.

Zagorac. Dakle ovoga puta nema hvajde?

Kašteljanac. Kako nema, moj brate? Samo neka dodje novi zakon o obćinam, pa ćeš viditi drugu pismu[1]. Ako ne ništa, sist ćemo i mi u njihovo viće, pak ćemo i mi prigledati, kud idje tolika travarina, i danjci, i prirezi. Pa što misliš? Drugačije će se oči u svačem otvoriti.

Zagorac. Bog te, brate, uslišao! Da barem to mogu zapamtit!

Bepo. *Eh si*, vi ćete znati bolje od gospode?

Kašteljanac. Kakva gospoda, kukavice, nego ste? Nije li vam kapa na glavi kô i nami? Ne govorite li kô i mi? Pa vas je nikoliko ljudi zamlišćilo, da psujete svoj jezik, da grdite svoj rod, da tarete svoje lipo hrvatsko ime. Rugo sami na se iznosite; svoju starinu gazite; u inostranske se ruke izdajete. Klet će vas unuci; zemlja će vam kosti izmećati. Ova zemlja, natopljena krvlju vaših hrabrenih dida, ova zemlja Bogu će vapijati na vas. Dušmani vam se smihu: inostranci vam se narugati ne mogu.

Tužna braćo, što to sobom radite? Dokle mislite u toj tmini ostati? Doklen ćete se tudjim rugom nazivati? Ne vidite li, što se oko vas dogadja? Ne vidite li, kako svoj svome na kraj svita se veseli?

Bepo. A kê bi nam koristi bilo od sdruženja s Hrvatima?

Kašteljanac. Pitaj, kê je koristi Franceezu da je uz

[1] Došao, i lipe plodove donio.

Franceza, Inglezu da je uz Ingleza, Nimcu da je uz Nimca? Koja korist, Bepo, skladnoj braći? Koja korist vojsci na okupu? Koja korist ptici u svom jatu? Ja još nisam čuo, da je nesložna i raztrkana vojska nadvladala neprijatelja.

Bepo. Ostavi, brate, za Boga! haj se pomirimo; pijmo u zdravlje svih Hrvatov. Mi smo svi braća, svi smo jedne gore lišće, svi sinci jedne majke. A tko braću zavadja, kolino mu se izkorenilo! A, po Boga, neće ni nas više onako varati lacmani! Živili ujedinjeni Hrvati! Živili!

Na Zadvarju, odkle se Biokova diže iz buka cetinjskih, da obara Primorja i Zagorja do ušća neretvanskih, jednom godine 1872, snašlo se razgovorišnih putnika. Razgovori su im ovde zapisani, da ih se što više našega svita narazgovara.

a.

O Narodnosti i o Samostalnosti.

Ilija (zagórac). Dobro jutro, kume Toma.

Toma (zadvarac). Dao Bog dobro, kume Ile. Kako je tamo gori u Posavini?

Ilija. Dobro, kume, ka' u Bosni: svake sriće Božje. Još da je Krstu progledati! Nego, kad sam priko Kupresa volove progonio, navratio sam se u moga staroga znanca, pak sam mu u kući zatekao *bega.* Da ti pravo kažem, vidio sam, da se stari beg ništo pokunjio, i da sbori sa svojim kmetom poniznije, nego što je bio običajan dosada sboriti.

Toma. A jesu li Turci što zaćutili.

Ilija. A kako nebi!? Ti znaš, da su Turci veleznani, i hoće da za svaku upitaju. Kad sam bio na konaku u Županjcu, pribralo ih se oko desetak, sve brčnijih agâ i begovâ, pa me zaokupili: "more Ile! priča li se kod vas, da će Ćesar na Bosnu? Eto valaj, ako dodje, neka nas sdruži s Hrvatima; i onako smo stari komšije. A bi li nas, Ile, on silom krstio? "Ja mu odgovori: "znate, bezi, da u našega kralja nema sile.„ — "Aferim, komšija! Pa dodje li baš i do krsta, dragog' mi Boga! nema ni u

krstu sto okâ. A hoće li nam dirati u mâl? kaži de pravo, Ilija! — "Bog s vami, bezi! U našega kralja i Žid, i Lutor i Ciganin, svak goni svoj zakon; za se radi i uživa svak što ima, bez razlike.„ — "Aferim, komšija, ta mu baš valja! Alaha! bilalah! mi bismo mu beli kail. Stara valaj pisma kažu, da je ovo, more, hrvatska starina; pa, *dina* mi! da će voda teći, kuda je od birzemana tekla. Ta valaj osmanlije već Bosni dodijali; nas Bošnjake stiraše do prosjačkog šćapa: nizam, asker, Arnaut, sve na Bosnu, more, navalilo: — "bre, Bošnjak, daj Caru tahin„ — kad tamo, ni Caru ni Turćinu, nego pasjemu miletu u har. Eto, komšija, neka Ćesar pošalje svoje Hrvate, pa medju nami kako učinimo: neće biti kvara. Mi ćemo i vi s banom; nek dade reda opranoj Magjariji; a eto tamo Nimce nek drži kod svoga skuta. Dalje od nas i od sebe latinluk, pa mirna Bosna, komšija; i sve će našemu Ćesaru, more, biti na ruku: on naš, a mi Božji, pa njegovi. Jel' valaj, Ile? Pèke! Pèke!...

Marko (primorac). Hvaljen Isus, ljudi.

Ilija. Vazda budi hvaljen....

Toma. Hoće uvik Marko da baci svoju.

Marko. Ne znam o čem govoriš.

Toma. Ne govorim ní o čem. Nego vidim, da oba dolazite s puta; pa kum Ile zove dobro jutro, a vi nadmudrivate: hoćete po staru, Hvaljen Isus .....

Ile. (Vazda nam u pomoći bilo, sveto i slavno Ime Isusovo!)

Toma... te mi se dalo u misâ.

Marko. Te što, moj Tome? Ti znaš, a bit će ti i otac pripovida' (pametan čovo, Bog mu dušicu pomilova'!) da, odkad nam banuše na kućni prag *bongjorni, bonašere, i šiorije bonade,* a na jezik nam se navezalo: *dobro jütro i dobra večer,* suvo neslano, od tada nam kukavica

na slimenu zakukala, i nastalo nam bidnim Hrvatima dosta zlih jutara i gori večeri. Mlado i ludo okrenulo naopako; jer se na sîlim, i u sastancim zaboravilo, (u zli čas!) na lipo Ime Isusovo!

Ilija. Ima razlog kum Marko. I gornjak, brate, bio kriśćanin, bio turčin, na susritu neće te inače pozdraviti, nego svak živ: *Pomagaj Bog, komšija!*

Toma. Ta se ne da karati: valja je upamtiti. Jakove, Ante, dico, slušajte i pamtite. A vi, Anico, donesite nam našu bukaru, i štogod, da založimo ....

Ilija. Šta to, Toma, tako ti soli? I svojoj ženi govoriš *vi*, kô da ih imaš tri, ili kô da ti je plemena Despotovića? Dok si Marka zovnuo *šior*, i rekao mu *vi*, eto nu! sažeo sam pleća: čovik je, ako i nije *piagat;* ali ženi reći *vi*, to mi ništo zaudara.

Marko. Zaudara sudom lacmanskim.

Toma. Čudna li ti svita, ako Boga viruješ! Sada se svak počeo načinjati nikim mudracem. Što je do jučer bilo *privino* i gospodski, danas to više nevalja, danas je to lacmanski. Sve im se hoće hrvatsko, sve .... do bukare!

Marko. Prosti, moj Toma: nek sam u tvojoj kući, ali ću ti reći, da nije baš gospodsko ono, što je tudje. Kud ćeš bolje gospode do Dubrovčana? Pa kad sam jesenas tamo bio, ja nisam čuo vragutog *vi*; nego sve jedno drugomu, i gospoda i gospoje, i sluge gospodarom: *ti gosparu, ti gospodjo*! A to ti je tako sladko i ljudno, da bi se na svaku besidu od milinja i gvozdena vrata sama raztvorila.

Ilija. Tako ti je, brate, i po Bosni. Dodji najvećemu begu, pa mu reci: *ti beže*, on se pogladi po bradi, i pričeka te na meke riči! *dobro, sinak .... evalaj baš dobro .... peke! sbori, sinak!*

Marko. Pa ostavimo sve to, i recimo, kako se svemogućemu Bogu molimo? *Ti moj Bože,*

Toma. Očiû mi, vi ste se dva dogovorili, da mi danas izkopate dušu... Anico! donesite nam....

Ilija. Ne, ne tako! *Donesi nam*, reci....

Toma. Donesi nam, (haj nek je na vašu) donesi nam, da se napijemo. Ostavimo te lakrdije; nego kazuj, Marko, šta je nova u Primorju?

Marko. Brate, sve stoji na staroj. Groždja malo, maslinâ manje, žita nimalo; a bure, suše i kiše svega toga u nevrime najviše.

Toma. Stara je to pìsma: pričaju ljudi odkad je Biokova nad nami. Nego reci mi, očiû ti, što se čuje o saboru, o zastupnicim? Koje pasje parice već rade? Jesu li nam štogod stekli? Hoće li biti to sdruženje s Hrvatskom, što su ti doli vaši gatali?

Marko. Eh, moj Tome, nìsmo u Radmanovih mlinicah. Mnogo si na jedan put zasuo. Počekaj, pa ćemo po redu mliti.

Ilija. Mudra je guja Tomac! A još da je ovde Jakov!

Marko. Je Tomac guja, i nije Tomac guja. Kad je mudar, zašto ne štije "Narodne Listove", koji bi mu svaku iztumačili, i svaku kazali kô na dlanu?

Toma. Zdravljica mi, brate, štijem ih; ali da *vam*.... (prostite, uteče mi!) da *ti* pravo kažem, malo razumim. Zanosi pasji ruvet, pa ti je neobično. Prima ih i naš Jakov, pa je i on od moje.

Marko. Zanosi, čovče, i gornjak, i bokelj, i dubrovčanin, pa ga isto razumiš; a kamoli da nećeš razumiti "Narodni List", koji u štivenju možeš izgovarati po svoju, ako i je pisano malo na drugu ruku! Jer vidiš, moj Tome, da "Narodni List" ne piše tako, da ga može štiti na svoju i otočanin, i primorac, i krajišnik, i dubrovčanin i kotoranin, tad bi valjalo, koliko je krajinâ, toliko da bude "Narodnih Listova"; pa sbogom, narode, sbogom Listovi, sbogom naš sklad, i naše jedinstvo!

Ilija. Tako je i naš pratar kaziva'. Pa i jest baš tako! I ja ništo ṭucam u knjizi; pa sidni ja štiti, sve mi ništo, brate, zapinje; od muke udara niza me pot; tari se, ne tari se; upinji oči, slabo pomaže. Priuzmi pratar, ili moj mali, što slidi nauk, eto, brate, siplje sve kô lopatom: besida naša ka' odvaljena; jezik naš, da ga se od milinja ne mo'š naslušati.

Toma. Dobra ti je: štijem i ja, i dobro mi zvoni na ušima; ali slabo razumim. Što ćeš, brate, stane ti pisati "predlog ta, zaključak ta, dohodarstvo ovo, točka ona„ pasja vira i ta i ova i ona; pa ja, borami, ne znam niti šta je ta "predlog„, ni šta će "zaključati„, ni odkle će "točiti„, nit tko će "dohodke„ odgovarati; pa mi je sve u oblaku, kâ u snu, kad no se čoviku prid zoru klâpi. Dok se klapi, dotle kô da što znaš; kad se probudiš, nema ništa u glavi. Tako i ono: dokle štiješ, eto štogod je; kad proštiješ, ne znaš ništa, sve se omaklo kô po sirovoj koži!

Marko. Oh! prijane moj i kume moj Tomica, nije tu dakle u jeziku zamrse, nego je mutež u našoj plitkoj glavi. Mi neuki ljudi, nemožemo dosegnuti svaku misa'; pa s toga nam se ne prima ni besida, koja zaklapa u sebi misa', kô što kora zaklapa jezgru u bajama, i kô što ljupina zaklapa žumance u jaja. S toga više putâ lomimo zube, i ne prima nam se najbolja i najzdravija hrana. Mi smo navikli "šentenciji, petidu, prokomešu, reportu, propošti, rešpostu, kuntumaciji, vinanciji„ i sličnomu puljižkomu maslu, pa nam se u glavi usirilo, i već svojo ne razumimo.

Toma. Eto nu! Ne bilo ni u tome sve naše zlo! Nego, kaži ti meni, na našu krvatsku, kud koja sad idje?

Marko. Idje, brate, sporo, kao što kad si pod težka kola upregao volove, pa ne da pusta strana uzbrdo, nego sve stopu po stopu. Ali da ti kažem, opet idje.

Ilija. Ala, lipi moj brate, kaži kud idje?

Marko. Idje u grad, koji stoji na visoku.

Ilija. A šta ima u tom gradu?

Marko. Ima naša narodnost i naša samostalnost.

Toma. Ho, ho! i ta blažena narodnost, već nam je zube otukla. Sve narodnost, narodnost; a kad tamo, nêma ni kruha ni vina.

Marko. Je, moj Tome, otukla zube i dodijala je naša narodnost njezinim neprijateljim, i onim koji su mislili, da su je duboko u zemlju zakopali.

Ilija. Kazuj, Marko, šta će nam dati ta narodnost?

Marko. Naša narodnost dat će nam jezik, sud, učionu: u našem jeziku da se uči, da se vlada, da se misli, i da se žive po našu; da budemo svi koliko nas je, i gradjana i seljana, u jednom kolu, u jednoj misli, u jednoj ljubavi: da jedan uz drugoga živemo, da jedan drugomu pomažemo.

Toma. Daj ti, kad će to biti! Izgledajuć, oči pobiliše.

Marko. Jesil štio što ti *Narodni List* kaže? To će biti, kad mi budemo ljudi: kad u sudu ne budemo ništa podpisali, ni podkrižali, kako nas je učio stari primorac Krunoslav, vesela mu duša! kad ne budemo nikad ni podpisali ni podkrižali, što nije hrvatski pisano. Doći će i naš pir na lopar, kad budemo pitali, da nam se svaka na hrvatskom jeziku piše i šalje, kako zakon zapovida; kad budemo obćini naredili, da se drži samo hrvatskoga jezika.

Toma. To naši Poljičani ne propušćaju.

Ilija. Nisu, bratinstva mi, ni naši Imoćani!

Marko. Eh, da tako hoće svi krajišnici, i Korčulani i Pelišćani i Dubrovčani redom! Pa, Tome moj, daj svak okreni ditcu na hrvatski nauk, eto nam pira!

Ne misli, da će ti dite bolje oli brže naučiti, oli da

će pametnije postati, ako uči talijanski. Učuvaj te Bog od tudjega jezika kod prvoga nauka; jer tada dite poludi, i izgubi i ono malo pameti, što ima dok je maleno; pa kad odreste, omrzne mu pri tudjem jeziku i otac i majka, i zemlja koja ga dala; pa postane smutnja i u selu i u gradu, i težko ti ikad iz njega čovika hrvata i pravodušnika.

Ilija. Nek ti, brate, on klobuk natakne na glavu, ol' nek ti se uvre u raztriženu dolamu, odmah ništo njuši po gradskim nuglima i po ovicijama. Nu to bisa, što ti ga već od njega koristi!

Marko. Nije, Ile, do klobuka, nit je toliko do raztrižene dolame, koliko je do tudjega jezika i do tudje misli: to je ono što nam je u zapovid mećalo gubeša i blekova, samo neka on talijanski štogod zna tucati; to je ono što nas je razbratilo i izkopalo.

Toma. Ali gospoda kažu, da oni znadu i hrvatski.

Marko. Toliko bolje; neka dakle s nami slide hrvatski; a tamo doma, s' svojom ženom i s' svojom ditcom, kako im i drago.

Toma. Pa koja korist od sama jezika?

Marko. Dosta koristi; jer što zna jedna pametnija i učenija glava, to se lašnje pritaka u druge glave; i tako čovik na čovika se naslanja, ka' gora na goru; čovik do čovika brže progleda i bolje reste u svakom ljudstvu i dobru nauku.

Nego recimo, da je mala korist od sama jezika. Ali za jednim jezikom u ustima dolazi jedna misa' u glavu, dolazi jedna ljubav u srdce; dolazi narod, moj Toma. Što bi tvoja ditca, da ti sa svojom ženom govoriš turski, a da ditca govore uz susidnu dicu samo hrvatski? Tvoja bi se ditca zvala Tomina i Aničina po imenu; ali tvoje misli, tvoje nauke, tvoje pameti ne bi ni mrve bilo u

njih, nit bi te tvoja ditca mogla ljubiti kô svoga srdčenoga roditelja. Eh, moj Toma, jezik majčin, to je Božja rič; to je najveći *amanet*, što ga čovik uživa i ostavlja svojoj ditci, potla jedne duše.

Ilija. Bog ti je spasio, deli-majkoviću, kad znaš sboriti take mudre beside!

Toma. Eto, nije ni to baš loše. Ali koja korist od jezika i od narodnosti?

Ilija. Uteka' si mi se na rič! Ja sam baš to htio da zapitam kuma Marka.

Marko. Najlašnje je na tu odgovoriti. Kad je jedan jezik, jedan nauk, jedna misa', eto, brate, gotova naroda; a uz narod i gotove samostalnosti.

Toma. Samostalnosti !? To ja ne razumim. Što je to? Težko ti ga samu! Samostalnost, samosvarnost! Da to nije kakva sprema?!

Marko. Ha, ha, moja mudra bleko! Razumiš li, što je čovik, koji ima svoju kuću, svoju obitel, svoje imanje; pa svim on sam vlada po svojoj volji?

Toma. Ta nisam snešen s gore, da to ne bih razumio!

Marko. Eh dobro, kume Toma. Ta čovik, koji sobom i svojizim sam vlada, zove se čovik *samostalan*. A čovik, koji nema ni kuće ni kućišta; oli ako ga koje rdje ima, drugi mu zapovida i njegovim upravlja; drugi mu toči i lomi, kô što na primir škrbnik lomi siroti, taj se čovik, zove sluga, ili ti čovik *zavisan*, biva čovik *nesamostalan*; jer visi o drugom; jer ne stoji na svojim nogam. Pa što ti se čini, kojemu je bolje? ili samostalnu, ili nesamostalnu?

Toma. Bolje dakako samostalnu, nego zavisnu. To zna i moj mali Jakov. Nego ne znam, kud ta prolazi?

Marko. Ti znaš, Tome, i mušicu podkovati, kamo li da ne znaš kud ova prolazi. Ali sve jedno: ja ću, da ti

do kraja priliku izvedem. Kako ima ljudi samostalnih i nesamostalnih, sve jednako ima i narodâ samostalnih i nesamostalnih. Samostalni su narodi oni, koji imadu svoje mejaše, svoj dom, svoju kraljevinu, svoju državu: nitko im u njoj ne zapreda; sami svoje puteve probijaju i svojim trgovinam vladaju; svoje zakone snuju, svoje ljude namišćaju; svoje troškove odredjuju, i svoje trude uživaju; nitko im ne zasica, nit im tko njihove plodove raznosi; svoju krv ne prolivaju, nego do potribe samo za se i za svoju kraljevinu; svoje danjke ne plaćaju nego za svoju državu; i to, koliko je od potribe, po ugovoru i po dogovoru sa svojim kraljem.

Ilija. To je, brate, lipo i pošteno! Tko to ne bi razumio? Tko samostalnost ne bi priljubio, Boga ne vidio!?

Marko. A narodi zavisni ili ti nesamostalni jesu oni, koji neimadu ni svoje države ni svoga zakona; nego drugi narod njimi vlada, drugi zakone im kroji, drugi udara i pobira njihove poreze; pa štogod njim po svojoj volji pobaci, a ostalo u svoju kuću smetne; sebi sbija, a njih odadire; jezikom ih svojim vlada, i svojim jezikom ditcu im zalaga; tudje im ljude nameće....

Ilija. Dosta, dosta... to mi nije drago. To, bogme, ne valja!

Toma. Eh, to doduše žulja; ali kralju valja bit podložni.

Marko. Podložni i virni, moj Toma, dakako! Našemu kralju uvik su bili virni naši stari od amena vika; našemu kralju i njegovoj porodici. Ali naši stari nisu bili podložni nikad ni jeziku, ni čoviku tudju; a mi jesmo, od kad smo podpali pod inostransko kopito, prije tursko, pa mletačko, pa francezko; pa pasja ti ga virica znala još pod čije nismo.

Toma. Danas, Bogu hvala, već nismo pod tudjinom; nego smo pod krilom našega kralja i Cesara....

Ilija. Bog ga živio!

Marko. I ja velju: Bog da žive našega hrvatskoga kralja, Franu Josipa I.a! On nas oslobodio od tudja jezika, od tudja zakona i od tudje zapovidi!

Toma. Kako to, po Bogu brajane!?

Marko. Sasvim lako. Daj, sdruži Hrvata s Hrvatom; gotov posa'. Hrvatska kraljevina ima po ugovoru, po kraljevskoj zakletvi, svoju narodnost i svoju samostalnost.

Ilija. A kako ćeš sdružiti, lipi moj brate?

Marko, Bez praha i bez olova. Samo puk jednoglasno reci: *hoćemo u kolo hrvatsko*: pir na lopar.

Ilija. A što kralj na to veli?

Marko. Kralj veli i poručuje, da i on sam to želi; nego, nek se mi prvo medju sobom složimo i dogovorimo, da ne bude posli kara i gonižanja.

Ilija. Pa tko ne bi htio svoje mile narodnosti, i svoje koristne samostalnosti?

Marko. Ima ljudi, koji neće, te neće.

Ilija. A koji su to, Bog ih smeo?

Marko. To su, brate, *autonomaši.*

Toma. I ja sam Hrvat; al sam i ja autonomaš!

Ilija. Ho! Ho! Toma, šta veliš? Il se šališ, il sbilja govoriš? Jadan ne bio, brate, ti autonomaš?

Toma. Ja nisam talijanac. Ali ja ovako govorim: kad mi možemo po sebi imati narodnost i samostalnost, zašto da se mi vežemo s drugim? Tako ima i drugih mudrih glava, koje isto misle, kô što i ja mislim. Lipa je naša Dalmacija!

Marko. Da ti misliš, ne bi tako u vitar pljucao. Reci, brate, da si *Ilirac*, kô što reče oni preturina iz Brača; reci da si, po narodu, *Dolmatinac*, pa će ti to moć prošit kod budalâ. Ali reći: ja sam Hrvat, a Hrvatske neću, to je kô da rečeš: ja sam čovik, al čovičtva neću. Ne cini, Toma, da autonomaši misle kô što ti misliš: da su oni

Hrvati. Jok, jok: oni ne misle; neće da su Hrvati, dapače mrze na Hrvate. Samo bacaju svitu prazne riči, da se budale zabavljaju. Dalmacija ti je grana odčenuta.

Mi narodnosti, sami po sebi, ne možemo lako imati, jer nas je malo; pa je nebismo mogli u svakoj struci sami uzdržati i razvesti· A kad bismo je i razveli, nebi nam bila koristna, jer nam ona, samim i premalenim, nebi mogla steći samostalnosti. Samostalnost je krupna stvar: nju nije lasno ni steći, ni uzdržati. Pa, tko će nam je dati? Cesar nije ništa dužan Dalmaciji osamljenoj; nego je dužan Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji, kad su zajedno. Kad nisu zajedno, tad ostaje barjak i pismo na samoj Hrvatskoj. Dalmacija, ako će uz Hrvatsku, dobro s dobrim; ne li, neka žive od nimačke ili od magjarske milosti, kako dan danas i živemo mi.

Ilija. A što bi Nimac s nami?

Marko. Što bi ti sa svojim momkom: da ti ore i kopa, i da za tobom torbu nosi.

Toma. Ali kad nas Nimac pomaga?

Marko. I ti svoga momka pomagaš.

Toma. Ali kažu, da nas Nimac ne pomaga, da Dalmacija ne bi mogla troška izplatiti, što joj ga se hoće za ovicija.

Marko. Meni kažu, da bi mogla. A opet valja znati, da kad bi do toga došlo, mi bismo trošili oniko, koliko nami tribuje, a ne sve ono, što pane u glavu Nimcu, i što mu tovi njegove same pomagače, a nas oprema u prosjake. Da ti meni danas rečeš: "evo sam ti spravio i vina, i kruha, i sira, i mesa, i ribe, i peciva, i pirjana: pa ti sve plati; a ja, da ti je lašnje, neću ti pirjana naplatiti," što misliš, da bih ti ja odgovorio?

Ilija. Ti bi odgovorio: "ne bijaše svidjati, što ti ja nisam naredio, i što je priko moje mire. Meni je dosta

kruha i vina, i štogod smoka; pa što izidem, to ću i platiti.„

Toma. Dobro i ti pogadjaš!

Ilija. Ovo smira na *ovicija* i na *piagate* kojih ima priko naše potribe. Duknje mi, dobrati je! Nego, kume Marko, kaži mi, kumstva ti! u što su se dakle ti nesritni autonomaši upeli?

Marko. Upeli se u zloću, i da idju ka' ovce na sô, za Lap...

Ilija. A šta hoće ta Lap... Lap...?

Marko. Hoće, da njegovi làpaju; pa s toga, da im tudjin svidja, a da mi plaćamo; hoće, da naši najveći posli i zakoni budu opremani u bečkom viću, gdi je pet šest naših ljudi uz dvista trista Nimacâ; Lap... hoće, da sud kod nas sudi talijanski, i da nauk bude talijanski; hoće, da njegov rod puljižki i od roda rod vlada Dalmacijom: našu kuću, našu zemlju Dalmaciju, da ne smimo zapisati na svoje samo ime hrvatsko; nego da priznamo, da je Dalmacija i hrvatska, i furlanska, i puljižka; a da puljizi, furlani, i svi dopuzi uživaju, što u njoj boljega ima; a nami oglobine.

Ilija. Pas jim se mesa najio! To je gore, nego pastôrku uz očuha!

Marko. Lako bi bilo i s tim. Ali, da se sutra zametne smutnja; da kraljeva vojska okrene na drugu stranu, kud bismo mi? Što bi Talijanci?

Ilija. Došli bi, ka' po svoje, kako su htili nike godine, znaš, o Ilijnu dne. (Moj slavni sveti Ile, smeli ih tvoji gromovi i unaprid!)

Marko. Ali valja, da se i mi vladamo kô ljudi; jer Bog veli: čuvaj se sam, čuvat ću te i ja. Kad smo se mi jednom dočepali hrvatskoga doma, stražar će vrata zatvoriti, i viknuti na sve četri strane: na dalje stoj, tko neće, da se odovle vrati razbijene glave i pribijenih re-

bara! Pa će i Talijanci i Prusijanci u se dušu; jer oni su zapamtili i u novo i u staro vrime, da su Hrvati runjavih nozdrva.

Toma. Na ovu i ja ti pristajem; i vidim baš, da valja stati daleko od autonomaša. Nego kaži mi: a da nam dade Cesar narodnost i samostalnost, što bismo mi tražili sdruženje?

Marko. Rekao sam ti, čoviče, radi šta; radi svoga mira i svoje sigurnosti. Da ti tko reče: evo ti kuća i veća i lipša, nego je ova na Zadvarju: hajde nastani se na Orlju, što bi mu ti odgovorio?

Toma. Ovde volim, da bih i u manjoj, jer je moja. A ópet, koliko mi je do kuće, toliko mi je do dobra komšiluka. Orlje je na samoći; onde je hajdučljivo: može kroz mrak....

Marko. Razumim te dobro. Dakle, težko samu i za sdilom! A opet, vidiš li, ne dariva se lasno narodnost, a još manje samostalnost. Težko je siroti otribiti svoje posle sa skrbnikom. Nesgodno je gospodinu bez svoga poslužnika; svak voli zapovidati, nego slušati. Ima pet miliuna naroda českoga, mogućega, prosvitljenoga; kralj im prijatelj: ipak Nimci u većem broju, ne dadu, te ne dadu, da dodju do svoje samostalnosti.

Toma. Sve eto, da bi to i bilo; ali, što bi nami zapovida' Zagreb? Čujem, da i niki narodnjaci to neće.

Marko. Neće nâs, brate, to nijedan. Nego, pošto narod bez svoje glave ne može da bude, red je, da ta glava okuplja oko sebe zastupnike, ma bilo gdi bilo, na jedno misto. Ti zastupnici kroje zakone narodu; pa ta glava narodna ili ti vlada, vrši te zakone. Pa gle dakle, nije to vlada ovoga ili onoga mista; nije to zapovid Zadra, ili Zagreba, nego je to vlada i zapovid cilog hrvatskoga naroda. Dakle, kad mi budemo pametniji i valjaniji, za-

povidat ćemo mi sami sebi, a neće nam drugi iz Zagreba zapovidati, ni mi drugomu.

Toma. A smeta li ta naša samostalnost štogod kralju?

Marko. Da mu smeta, nebi je bio utvrdio Magjarim i Hrvatima uza nje. Kralju ne smeta, što su njegovi narodi zadovoljni i utvrdjeni na svom domu; to je i za njegovu krunu bolje. Njemu smeta nevira, koja mu liže skute, dok je mirno i tiho; a kopa mu jamu, i na njegove dušmane namigujo, kad se smuti i krvavo kolo zaigra medju kraljim.

Toma. Dakle, nek nas kralj sdruži.

Marko. Razumiš li, da je to najprvo naš posao?

Ilija. Pa što ne radimo o tom poslu?

Marko. Sad idjem na Šestanovac, da štogod trga prikinem; pa večeras kad se vratim, u zdravlju, prikratit ćemo malo noći.

Toma. Zdrav, braćo! (naginje bukarom).

Marko. Bog da' zdravlje hrvatskomu narodu, i hrvatskomu kralju!

Ilija. Dalje, Tome, od autonomaša!

Toma. Pijte u hrvatsko zdravlje: nek se hlade autonomaši! Kad neće lipe naše narodnosti ni koristne samostalnosti, a oni neka puvaju u prazne šake, rdja im u svate došla!

Ilija. Huncuti nego su!

Toma. Jesu, bratstva mi, budale.

Marko. Ima ih i takih i takih; pomalo svakojakih.

---

b.

O Ustavu.

Marko. Dobrostigoh, Ilija!

Ilija. Dao Bog dobro, kume Marko!

Toma. Je li bilo na Šestanovcu trga?

Marko. Bilo je trga, al' za Marka nije bilo trgovine. Turkovlah visoko zapinje....

Toma. A Primorac nizoko pobija....

Marko. Jalovi, moj kume, posli: došli za našu napast i nesritni Puljizi; te, brate, oteše iz očiû.

Ilija. Šta zar i Puljizi s priko mora u Dalmaciju dolaze po hranu? To ti je hvaljeno bogatstvo talijansko!

Marko. Dakako, da dolaze, i kvare nam trgovinu. Ako ovako ostane, nećeš ni pileta za lîk.

Ilija. To je tebi s njima u trgovini, kô našim narodnjacim s njihovim prijateljim u Saboru.

Marko. Od prilike!

Toma. Haj, pasji milete, ja se čudim, što ti uvik pada na pamet. Jedno su Puljizi prikomorci, a drugo su naši autonomaši.

Marko. To ti je, kumašine moj, sve jedna bagra, jedna zakopina; od prilike, kô da rečeš: konj i parip, vran i gavran: jesi li me razumio?

Ilija. Nuti vragometna Primorca! svakoj li pasjoj pari znade nać svoju!

Toma. Lako je lakrdijati, al mi se čini, da nije lako dokazati, da narodnjacim smetaju autonomaši, da štogod

dobra učine. Uvik su vapijali: nemamo većine: puče, biraj svoje ljude, svoju većinu! Eto puk ih je izabrao; pa koju smo od njih dosad vidili, da baš valja? deh, pravo mi baš reci!

Marko. Vôko moj! vôle moj! Stani, vuk mi te neujio! — Tako se piva izpod Bola. Ali, Tomac moj medeni, nije za svakoga izpod sela pivati.

Nakrupno odmah ti pitaš; ali daj tekice pusti, da to razaberemo; pa ćeš po malo, uzdam se, i ti dobaviti, na kojoj smo. O tom sam se baš tunomadne u Makarskoj razgovara'. Narodni ljudi jesu sada u većini; pa, netom su na sabor pozvani bili, dojali su se svoga posla. Nike godine u pet dana, jer više nije kralj dopustio, da sbore..

Ilija. To ka' pržunerim.

Marko.... Nike godine u pet danâ, odmah su svoju poslanicu u Beč opremili u glavu kralju, su svojih pet poizbor ljudi, i ovako kralja na ime puka pozdravili: "Svitla kruno, Kralju naš, da si nam živ i zdrav! Mi ne možemo, da se uredimo, i da na bolje krenemo bez sdruženja sa našom braćom hrvatskom; jer nam je u tom sdruženju zajamčena naša narodnost i naša samostalnost; u sdruženju je naša najbolja tvrdjava proti tvojim i našim neprijateljim: daj, da se dogovaramo, i da tu stvar prikinemo, jednom za vazda, kako nam može biti koristno, i za svaku našu domaću potribu uharno; a tebi kralju, milo i slavno.„

Toma. Dà, dà, lipo bi sve to bilo, da hoće kralj.

Marko. Da nisi to rekao, Toma! Tim svitlu krunu vridjaš. Ne znaš li ti, kad se kralj onomlani okrunio, da se zakleo?

Ilija. Pa ja sam čuo u Imotskom, da mu je tako od starine zapisano. Da su mu pradida naši stari na Cetinju, pod tim uvitom, za kralja izabrali; i pod tim uvitom met-

nuli mu na glavu krunu hrvatsku: da nam uvik čuva on i njegovi potomci hrvatsku kraljevinu cilovitu i samostalnu.

Marko. Dakako! To je uprav tako. Vidi se, da si dobro upamtio.

Toma. Dakle, o što zapinje naše sdruženje s Hrvatskom?

Marko. Zapinje o ljude pod plaćom.

Ilija. Post im se ohladio! pa što oni mogu smetati? Zar kralj njima ne zapovida?!

Marko. Zapovida, brate, kralj i nami i njima. Ali niki njih šaraj okolo vlade i okolo puka; daj na desnu, daj na livu; pomagaj autonomašim: pa ti se zagužvalo i zamrsilo; i puk se, na mistim smeo; pa jadan misli, da sebe brani, kad idje za autonomašim; a kad tamo, on sam sebi oglav meće, i puti se, kô živo nerazborno, da goni i da nosi.

Ilija. Pa baš, nek na njima gone, kad su bez glave!

Marko. Eh! lako bi to bilo, da je za nje same. Nego, njihovo zlo i naše je zlo. Autonomaši tim se njihovim neskladom hvale i razmeću; pa kralju kažu: "Nije puk, neće puk sdruženja s Hrvatskom; puk je zaveden, puk je privaren. Vidiš li otočane, vidiš li, kralju, gradjane: oni su pametni, bogati, starenici; oni plemići, oni neće! Bit će smutnje; molimo, nemoj, ne daj, svitla carska kruno; eto nas k tebi u Beč; mi volimo s Bečom; mi ćemo uz tvoje Nimce.... Nimci naša braćo, pomagajte! Hrvati hoće, da vas odbignu, hoće, da nas jadne, mudre, plemenite Talijance sataru! pomagajte nas; mi ćemo vam biti podložni, vas slušati....„ Eh, moj kume, tad kralj zovne svoje vitnike; a vitnici u Beču sve goli Nimci; pa kažu kralju: "Vidiš, svitla kruno, moglo bi se dogoditi smutnje; pusti za sad, nek ostane, kako i stoji,

počekaj„ tele-lele-ile. Pa kralj, videć da se nismo još dobro medjusobno složili, čeka, dok se bolje razvide posli; da se baš čisto zna, na koju će stranu puk sbiljimice okrenuti, i koja će pritegnuti. I tako zastalo i zakrkljalo; a tko loži i podžiga, onaj medjutim kûsa i lâpa.

Toma. Težko ti ga puku dotle, dok se ti vitri biju! Dok se razvedri i sunce grane, mi pogibosmo od svakoga jada i nevolje.

Marko. S toga, moji ljudi, Sabor je naš, odmah u istoj Poslanici, kralju pisao: "Dok se ta pravda prikine; dok svoju hrvatsku kuću stečemo, i dok u nju k našoj braći ulizemo, i svojim se vratima zatvorimo, daj, dobri naš kralju, da naše najljuće rane zaviješ, da nam se ne pozlede: u učionam dica nam se uče tudjim jezikom, i tûdje se od svoje majke i od svoga naroda; tvoje su nam sluge višeput jogunaste, i zakidaju nas bez potribe; vojnica nas tare; sudovi nam tudjim jezikom sude; višeput pravedna pritiskuju; trgovina zapela, i puti se zavalili; tvoji vitnici nameću nam iz Beča zakonâ, koji za nas nisu, nit ih mi želimo: daj, pomagaj, svitli gospodare, da ne gine tvoj virni puk....„

Ilija. I ta im je mudra!

Toma. Vala, i poštena! Pa bi li išta od toga mliva?

Marko. Po štogod je bilo, i još će ga biti. Ti znaš, da je krč najtrudniji i najnevidjeniji. Ali, *nema otčevine bez krčevine*, stari su ljudi govorili; jer za krčem dolazi sâd, i loza i maslina, i voćka i zelen, i svaki božji blagoslov. Pustilo se, brate, štogod našega jezika i u sud i u učione; zauzdani su poštogod i činovnici; niki su i uklonjeni; ugovoreno je o gvozdenom putu, koji bi nas s Posavinom opasao, da bi nam se brk zamastio....

Ilija. Da Bog pomože, brajo! Tad bi se moglo i trgovati i lako putovati; kako kažu, moga' bi čovik prigazit u gvozdenoj kočiji za uru konak hoda.

Toma. Koji belaj to vuče?

Marko. Sama, brate, vodena para, kako kažu, koji su vidili u Karlovcu.

Ilija. Šta dakle, tamo toga ima?

Marko. Da znaš ti, svega što još tamo ima, ti bi se zabezeknuo! Gvozdenim putem, nam bi se novi svit raztvorio. Bosna bi ti bila i Slavonija na skoku, kô što je nam Imotsko polje, a vami Primorje. Ne bi, ne boj se, više visili o duvanjskom somaru!

Toma. Pa, što smo dosad zapamtili?

Marko. Zapamtili smo ono, što zapamti čovik, kad se zametne sikirom i podje u goru: pa udri s desne, udri s live, dub se počme tresti i ljuljati.

Toma. Zaludu, brate, da se dub ljulja, ako ne lupi o zemlju.

Marko. Dobra ti je! Ali znaš, da nijedna gora od prvog udarca ne pada. Pa, moj čovo pridahne, i opet zagladi dlane, dok dub ne učini o ledinu: hrk!

Toma. Hrk! hrk! Dobro tumačiš. Ali autonomaši kažu, da su naši zastupnici pošli sikirom u goru, i udarili nikoliko puta; pa da su došli čobani, donili im mita, mlika i sira, da im gusta hlada ne siku; i oni se naklopili na mliko i na sir: ništo grančica prikršili, a dub ostavili; i donapokon sikiru u grmu zaboravili.

Marko. Znam, kud ta idje. A što neće lagati pogana usta?! Autonomaši vele, da su našim zastupnicim omilile mastne plaće; da su razjagmili mista u Odboru zemaljskom i na Viću u Beču, i još koji dobar kolač na ruku natakli, pa se oni umirili, a, ti puče, goni....

Toma. Koja ti pasja para kaže, sve što autonomaši misle?

Marko. A, brate, kažu oni sami, kad nam to njihovi vižlini uvik pridbacuju, gdi mogu i gdi ne mogu.

Ali, lako se domisliti, kud koja idje. Narodnjaci, kô pametni ljudi, znadu da nijedna gora od prvoga maha ne pada. Dakle, kažu, pridahnimo malo; pa opet sikiru u ruke, dok gora padne; i to, sicimo onu prvo, što je dozrijala, pa ćemo redom ostalu. I tako su ti, ljubavi mi, uradili. Propustili godinu dana, da naoštre sikire; da tokala niz planinu raztribe; da opanke pritegnu; da koji kamen s puta uklone, i još koješta. Ono pet u Odboru zemaljskom nije plandovalo, ne boj se, ne. Jesenas tamo sam se u Zadru desio s mojim poslom, i podjoh u Odbor. Ne bi, zdravlja mi, deset tovara kartušine ponilo, što su odboraši autonomaški za deset godinâ bili zaturili; a naši odmah u malo miseci pribrali, protresli, i svaku lipo razvidili, razsudili, i opremili po svoj Dalmaciji. Uz to snovali, brate, snovali iz nova uredbe svake. Pa druge godine, netom u Sabor drugi put zastupnici pozvani biše, eto zakoni siplju, kô iz rukava: da obćine naše okrenu, na pravi put; da kraljski činovnici oru uprav...

Toma. Jest, soli mi, i vrime bilo! jer novi zakon za obćine nije svaku izporavio...

Marko. Zastupnici su naši u saboru zakone protresli, i glasovali: da se učione urede; da jezik hrvatski svakoga činovnika, sudca i učitelja pod svoja krila okupi; da mu se pokloni svak, dio Vladaoc glavom.

Toma. Na to, brajo, ja znam, da mnogi još prskaju.

Marko. Možebit, da niki prskaju; al' ih veći dio ne prska; a svak se već u srdcu boji, ja ti kažem! Oćutila je, viruj mi, šuša za vuka, oćutila, ka' oćutila!

Ilija. A tko je tâ vuk?

Marko. Narod i zakon.

Toma. Oni se uzdaju, da kralj neće potvrditi zakon o jeziku: aša, nikad ter nikad! Da znaš, kako im smrdi ono o hrvatskom pečatu!

Marko. Slabo im uzdanje. Naš pečat nam neće kralj zanikati, radi svoje koristi. Jer kad se nebi pisalo, da je *Dalmacija* čisto *hrvatska zemlja*, tada bi, do prve sgode, Talijanci, kakvi su, došli amo, kô po svoje.

Ilija. Dakle što? Zar nema zakona bez kraljeve potvrde?

Marko. To se zna, da nema!

Nego, to je naša velika nesgoda, da kralj danas, prije nego što podpiše, valja da za svaku upita vitnike; a vitnici su, druže, Nimci: i to oni oštre dlake....

Toma. Veliki prijatelji naših autonomašâ. Vrana vrani, brate, očiu ne kopa.

Ilija. Pošnjaka mi, tako je!... Hmm! Tâ mi ne miriši! A što to kralj ne prikine, kako zastupnici kažu? Što bi iḥ pozivao na Sabor, kad njihove nebi primao?

Marko. Zove, brate, po ustavu. A *ustav*, to jest, zakon saborski, kaže: kad što zastupnici pitaju, a kraljevi vitnici ne pristaju, tad je kralju razstaviti ili jedne ili druge. Radi nâs, kralj ne-može svoje vitnike tirati i prominjivati; jer je naših zastupnika malo, a Nimaca je više; pa Nimci vole, što mi nećemo. Nego razstavlja Sabor, kad Nimcim nije drago, što naš Sabor za nas pita. A mi, ako izaberemo naše iste zastupnike i drugi, i da tribuje, treći put, i oni reku: ***hoćemo sdruženje, hoćemo vitnike hrvatske***, tad je ostala naša ruka zauvik; i nebi više posla imali s Nimcim, nego sa samim našim kraljem, i s njegovim hrvatskim vitnicima.

Ilija. Dokle, brate, tako ne bude, prividjam, da za nas ti ga nemą ništa. A sad, kud ćeš gore nesgodo za naše, dok ovako Nimac odbacuje, što oni za nas pitaju?

Marko. Eh, nije za naše zastupnike sgodno, to se zna! I s toga, vidite li, braćo, mi valja, da tražimo ***hrvatske*** svoje ***vitnike***, ***uz našega kralja***: a te nećemo imat

nikad, ter nikad, dok ne pristupimo u kolo Hrvatske naše kraljevine.

Toma. Meni se čini, brate dragoviću, kako ništo čujem, da i u tom kolu Hrvatske kraljevine igra se više naopako, nego naoposum. Čujem, da Magjari, dok su Hrvate odcipili od bečkoga vladanja, dovikivali su im: *baratom, drž, drž!* A sad, kad su im oni pomogli, da se dočepaju zajedničkih pravica i sloboda, nabrekuju na nje, i viču: *oš! oš! rusago!* Sad im ne daju pravoga dîla, nego im ništo pobacili, a ostalo sve poda se sbili. Pa hoće još, da im i gòre siku.

Marko. Tû, na žalost, ima istine. Jest, brate, Hrvata je dopao uz Magjara kriv dio; al' je bolje i kriv dio, nego nikakav dio. Pa opet, gori u Posavini i dan danas stô put je bolje, nego kod nas; jer znaš, koga nije na dîlu, dîla mu nema. Istina je, barjak u Zagrebu ne vije sad uvik naoposum; ali, brate, opet hrvatski vije; pa će doći i bolji vitar s gore, i barjak će se okrenuti na desnu, i kolo će se okrenuti na desnu. A mi ovde nit imamo kola, nit imamo barjaka. I kad ga imamo, ne smimo ga, nego na dan izbora, razviti.

Nu, o tom, čuj, da ti kažem priliku. — Nike godine putujem zimi priko Skobaljuše u Primorje. Pobililo, brate, sve kô jaje. Pritisla magla, da bi reka', sad će iz magle vuk ili hajduk. Bilo je ručano doba. Kad i kad sunce zazdrači od Gorice; a kad se obazreš, vidiš pod sobom pusto polje Imotsko, okopnilo, i Vrlika se po njem razliva, kô da se od milinja sûnča; a prid nami nasršilo ti se kršno Biokovo, i zamazalo bradu, da stoji. Ja sam jašio, a prida mnom ništo zimogrozna momčuljka, što sam bio unajmio iza medje. U nika doba, ono će ti ga meni: "gospodaru, kud ćemo, da ginemo u planini? Nije li bolje da ostanemo u polju na konaku?" — "Ne-

ćemo, sinak, poginuti. Nać ćemo na putu konaka u dobra prijatelja; pa ćemo sutra saći naokolo u Primorje. Inače, ako ne bismo na snig danas udarili, sutra može zamest još gori, pa bismo tako mogli u polju i zimovat, i još kosti u tudjoj kući ostaviti„ — Moj ti se mali gornjak obisio. Ali, kad sutra dan sadjosmo u Primorje; kad se razastri zelenilo, kô u srid prolića; i kad ti se moj vlâjo na vatri razgrijao, i vinca natekêrio, on će ti ga meni: "Pogodio si, gospodaru, što si k' svom domu doša'; sad volim i ja, da smo ovde u punoj kući, na svom ognjištu, nego po dnu polja u tudjoj kući.„ Ja sam se na to osmihnuo, i domislio sam se, rad šta se momče veseli.

Ilija. Zar ta nosi priliku, kako nam je danas ovde, na srid puta, na dnu carevine, bez svoje kuće, bez svoje samostalnosti; a kako bi nam sutra bilo, kad bismo se svi sastali u Zagrebu, i kad bismo mi bili pod slimenom svoje kraljevine?

Marko. Taman tako!

Ilija. To dala Divica Marija, do lita se s Hrvatskom sdružili!

Toma. Bojim se, da će još dosta Cetine proteć, dok se to steče, što vi velite.

Marko. Manje nego misliš, Toma: samo ako mi budemo ljudi.

Ilija. Po koji način: ako mi budemo ljudi?

Marko. Birati, i uvik birati narodne zastupnike, to jest, one koji kažu, da su Hrvati i da žele sdruženje s Hrvatskom. Ne slušati, što blekovi i lažci proti njima laju: "da ništa ne rade za narod; da misle samo za se; da hlepe za častim i slastim; da nedaju koristi našoj krajini.„ Ne slušati, brate, naših dušmanâ, koji bi rad, da smo im uvik mi pod nogam, kô što je dosada bivalo. Ako naši naučni ljudi sidnu u Odbor, podju u Beč, stanu na zapovid,

to im se i pristoji: to je po nje, da znaš, i potežko, jer ima razbijanja glave; a najbolje je po nas, jer, hliba ti, što bismo inače mi? A rad šta bi oni blago u svoje nauke trošili, i svoj život skončavali? Tko bi nas branio? Da tko nas dosad zacrni, nego nenaši i neljudi, na Saboru, na Sudu, na Upravi? Veselimo se dakle, da naši ljudi najtvrdje klance dušmanu otimaju: tako će nas bolje braniti, akobogda! S toga autonomaši zebu, i žele, da se ovi naš Sabor razpusti; ne bi l' kako oni izlagali opet u puka većinu, i opet tri put gore, nego prije puk uvrnuli pod jaram; jezik nam udušili i prodali nas Nimcu, kad još ne mogu Talijancu.

Ilija. Nikad više, kume, dobro moje! Nikad više ta pasja ruka ne prioblada! To im je već zalizalo.

Toma. Eh, ne govori, Ilija, ne zna se ništa. I prije za deset godina, bila je njihova većina; pa bi im opet moglo izać na rukom. Ima dosta svita privrtljivà i benasta u nas.

Ilija. Aja! Tome moj, aja! nikad više. Vira ti je moja, nije pîvo po što je od prije bilo! Ja putujem kroz sve Krajine, pa sve vidim, što je: svit je progledao! Još sami nevoljni Bračani gledaju, a ne vide. A Višani, brate, od naroda odcipljeni, ližu sô s ruke nikoga staroga Duj ... Duj ... Dan .... pasja ti ga parica znala, kako se ono piše.

Marko. Kô i varošani splitski s ruke Bamundove.

Toma. Ne govori o Bamundu. Zalizao ti je jadnik: nema više ni osoljaja soli, da začini kavule! Kažu, da je sve do košulje pripisa' na ženu.

Marko. Uuj! — ako je istina — pogrda ga bila!

Ilija. Jest, brate, i košulju, kako sam se tunomadne nasluša' u Trilju.

Marko. Bit će sve tako; ali će varošani opet za njim. Kô da ih je oni angjekrst sve začara', ka' zmija

ptičicu, kad hoće, da je proguca: jadna ptica čiči, leti, krilim se bije; muči se; ali napokon pane joj u žvale! Tome moj, ptičica žmiji pane u žvale, čuj me, pa će i varošani splitski Bamundu, dok ih sve ne upropasti. On će prid njima plakati; on će se kleti i priklinjati: da je on pošten, da im brani otačbinu; da je on Hrvat; da za nje on od dušmanâ gine: on će prida nje i na kolina klicati; pa će mu oni virovati.

Toma. Ne govori to, kažem ti, Marko, po istini. Meni su tunomadne kazivali u Omišu, da i sami varošani vide, kakvu im je jamu izkopa'. Pa su sad doš li iz Zadra, da mu prigledaju pisma; i rek' bi, brate, da su ti odkrili vraga i pô njegove čaratarije. Samo znaj to, da je u deset godina sto hiljada viorinâ Obćini išlo bez traga. Toliko hiljada prodano zemlje i imanja obćinskoga. Toliko hiljada zalizalo u troške bez potribe .... u tutanj!

Ilija. "Tko s nečastivim do podne tikve sadi, od podne mu se o glavu razbijaju!„ Nisu stari bili blêke, kad su tu iznašli, braćo moja draga.

Marko. Taman tako! Dakle, ne pripadajmo se autonomaša i njihovih šegrta. Kad se počelo govoriti o Hrvatskoj: šta jadan? Nisu dali na se ni pogledati; derali su se, ka' vlah s koca: "mi nećemo; mi ne damo; mi smo Dalmacija!„ Pa su ih, pomoću Božjom, naši ljudi dobro stirali pri kraj, i ter kako! Daj još malo, stirat' će ih u šašak, kâ patke, sve do cigloga: čuješ li, Toma?

Toma. Čujem, čujem, ali ne znam kako.

Marko. Kô i dosad, brate. Tko je Hrvat, tko je vira, tko je pravi poštenjak, ne biraj nikad za zastupnika, nego Hrvata, narodnjaka, poštenjaka; pa se ne boj. Glas puka, glas Boga! Pa će kralj volit svemu puku, nego nekolici zaprednjakâ. Raja je, brate, gradovima glava. Samo, puče, ne sustaj; ne vraćaj se s pô puta. Nego,

u ime Božje, naprid! Kad te god pozovnu na izbore, nemoj se liniti. Nek razvrgnu našu većinu; a mi opet povratimo je u Sabor, jedan, dva, i tri puta, i stô putâ, ako je od potribe. Kralj će istinu uvidili, i naša će jednom pritegnuti ustrmice.

Ilija. Sve je dobro, ali tu još ima jedna.

Toma. Napijmo se, braćo, pak hajmo na počitak. Dosta smo noći prikratili. Čeljad su mi umorna, a vi ste se izputili. Ostavi, Ilija, to za sutra. Isto nećete od mene prije ručka.

Ilija. Eto, brate, kako te volja; ti si domaćin!

Marko. Ja dobrih posala ne razmećem. Zdrav, Toma! U zdravlje našega naroda: dao Bog, cvala nam naša lipa narodnost i hrvatski jezik od kraj do kraj Dalmacije, kô što cvate cvit rumeni od kraj do kraj perivoja! Dabogda, uzrestlo i ojačalo stablo naše samostalnosti, u narodima, kô što u gori reste visoka jela medju dubovima! Dabogda, naši zastupnici, koji se drže kola hrvatskoga, od kraj do kraj Carevine hodili, kô što idje medena pčela od cvita do cvita: glavom svojom mudrom i razbornom do kraljeva pristolja dopirali, kô što na svojim krilima krstaš orâ dopire do visinâ žarkoga sunca: da svom narodu donesu dobre nauke, bolje pomoći, a najbolje kraljevske milosti!

Ilija i *Toma.* Amen, Bože!

Toma. Je, brate, pàs i čovik! Zna ga pusto i ošinuti i pogladiti! I ja ništo znam: ali će svit povirovati prvo njegovoj laži, nego mojoj istini.

Marko. Svit, koji lud i opak nije, viruje u Boga i onomu, koji slidi Božju. Zaludu su medena usta, a gorko srdce, moj Toma! Razumi to svit, kad ga voda ne odnese.

Ilija. Eto, vidit ćemo u jutru još jednu.

Toma. Vidit ćemo, dà!

e.

O Narodnosti i Viri.

Ilija. Uranio, kume Marko! Kršno li zadimi! Iz daljega bi reka', da car na divanu razbija mamurluk: tako ti se oko glave dim na kola izvija! Do razkršća, brate, miriši zagorinom. Prava ti je rič: ako ćeš dobrih smokava, hajde u Mostar; ako ćeš lipe ribe, haj u Imotski; a duhana, ako ćeš da valja sadji u Primorje!

Marko. Ha! ha! moga domišljara!... Nisam stvari ni uranio. Ima dvadeset godinâ, da ne mogu zaspati zore, kô što no kažu ljudi, "kad padne slime na time." Ustanem se o prvih pivcih, pa se pomolim Bogu; i ako je vrime, izadjem na guvno prid kuću, pa malo zaduhanim, i tako gledam po svitu, dok mi se čeljad razbude, i podju na posa'.... A da što je, moj Ile, čovik, nego pravi car nad Božjim stvorenjem? Sve je zanj, i čovik svim vlada, samo ako on sobom zna vladati, i u strahu Božjem pribivati.

Ilija. I ovo Jakovljevo guvno nad Gubavicom, ako i nije, kô u vas u Primorju, pitomo maslinom, bratstva mi, vilovito je gorom i kamenom!

Marko. Dakako, da je vilovito! Vidiš, iza šumastoga Orlja cika sunce, kô u proliću! Biokovo sa juga, kô neki Vil, podpočilo se na desnu; a magla mu se uz prodoline, kô uz gospodske skute, uzvija do glave, da ga okruni gospodarstvom zagorja i primorja, do nadomak moru hrvatskomu, i do obera Bosne na Posavinu. Kano da ti kaže: Ja ovde gospodujem; ja kiše odbijam, i zle godine pritežem; ja vitrove odapinjem, da krše maslinu, i da more burkaju: ja niz moje podvornice odušujem vrulje i potoke; i ja, kad dahnem, izpuham iz njih do kapi mokrine.

Ilija. Bog s tobom, to ne radi Biokovo, nego Svemogući.

Marko. Dakako, da Bog svemogući svaku radi; ali po svojoj odredbi i naredbi, koja je od vika.

Ilija. To je, brate, za me duboko. Daj ti meni kaži, soli ti i hliba ti, što dosad zajedno blagovasmo! kaži mi, kume Marko, ova naša "narodnost," ova "samostalnost," ovi "sabori," što si mi ti jučer toliko hvalio, smetali to štogod našoj svetoj Viri? Jer, brate moj dragoviću, ja sam se nasluša', tamo po Hvaru i po Braču, da su mnogi misnici protivni narodnosti, jer da će nas narodnost pohrišćaniti; da će nas ona baciti pod Ruse, i naniti stotinu drugih belaja. Pa mi zakopa' šušak u glavi; i netom sam doša', pita' sam našega pratra. Pratar mi je kaza', da nije istina. Dobar, brate, i pošten misnik, al je još mlad, pa i on uvik hlepi za narodnosću; a kad tamo, vidim opet, kad god što piše, sve piše talijanski. Pa sam u sebi pomislio: bit će tù koja: ne smi valjda pisati hrvatski od svojih starešina! Pa ti ga tvoj Ilija, ne bud lud, kad se o proštenju desio u manastiru, zapita staroga gvardijana: "Otče Gvardijane, kaži mi de, na dušu, vridja li što našu svetu Viru ova narodnost, ovi sabori, što zovu?" A znaš li, što mi je starac odgovorio? S prve pomrmlja; pa će ti ga uzdahnuti, kô da išto priko srdca izteže iz duše: "kako kad, sinko, kako kad." I poklima glavom, i uput starac podje u izpovidnicu; a ja ti ga osta kô ćuk, da prostiš; i tovcće mi se u glavu zasiklo, da, do prve sgode, propitam čovika, da mi jednom pukne izmedju očiû.

Vidim, Marko, da baš imaš glavu, i da si dosta ljudi i dosta stvari pribra'; pa daj, zdravlja ti, kažuj: vridja li ta narodnost našu s. Viru?

Marko. "Narodnost" je, brate, jezik, običaj, težnja na osobit žitak. Kako je Bog dao različitoj vrsti pticâ

različit glas i različito perje, tako je i svakome narodu pustio gospodin Bog, da ima vlastit jezik i vlastitu svoju obilič: svoj običaj, svoje nosivo, svoju ćud; da tako lašnje i bolje svaki narod na svom zavičaju žive. Pa kako svaka ptica reši stvorenje svojim perjem i slavi Boga svojim glasom, tako razlòg je, da i svaki narod dodaje reda u svitu svojim životom, i Boga slavi svojim jezikom. Kako svaki narod ima svoju ćud, svoje sposobnosti, i svoje osobite potribe; tako je red, da ima i svoje običaje, i svoje osobite zakone.

Ilija. To je lipo, i Bogu milo,jel de, brate?

Marko. Jest lipo, i Bogu milo; ali to nije svakomu grišnomu čoviku milo. Kako svaka ptica ima svoga kobca, tako svaki narod ima svoga izkopajnika; a gdikoji ima ih i po dva, i po tri. Pa, kako se ptice salićaju u jato, da se brane, da se vesele, i da se lašnje hrane, tako ti se i ljudi sakupljaju i sbijaju u dr žave, da se pomagaju; da u družtvu bolje i veće rade; da se od lakomih susida brane.

Ilija. Dobra im je! Težko ti ga bezaplećul Ja sam vidjao i konje u planini: kad će na nje vuk, oni ti ga svi u kolutar, glavu uz glavu, a stražnje noge upni u ledinu, pak udri svi na dušmana, kad se primakne: tako ti ga vûjo više put odrda i gladan i žedan, pa još i razbijene glavurine. Nego, nami ka' nami, čini mi se, da može biti i bez toga narodnoga zapleća, kad smo srićom, pod krilom Cesarovim. On ima vojske i topova'; on nas može od svakoga braniti. Pa tko bi na nas i doša'? Turčin nije više, što je jednom bio: njemu je sad dosta, da tko unj ne krene. Talijanac....

Marko. Eh! moj Ile, ima tu još niko. Nimci kažu, da je njima zapisano do Carigrada: pa Prus sbio poda se veći dio Nimaca; i ako sutra okrene na iztok, tu smo ti

ga i mi: i težko nami, ako nismo na okupu. A Rus? znaš li ga ti? On ima svoje ruske osnove. A opet i Talijanac stara je lija: on se sada pošulio, dok se opaše, i bolje utvrdi; ali ne misli, da će mirovati, netom se podkoži: on će nam uvik goniti osvetu, i kučiti na ovu stranu ako mu ne kažemo svih pet prstiû hrvatske šake.

Ilija. Hoćeš da rećeš, da svi Hrvati budemo na okupu?

Marko. Dašto?! Nisam li ti kaza', da bez toga, zlo je po narodnost, a još gore po samostalnost?

Ilija. A dakle ti se ne uzdaš u Cesarevu vojsku?

Marko. Tko se nebi uzdao u vojsku, i u mornaricu, u kojoj su naša dica i naša braća? Ali, prostrana je carevina; pa tko zna, na koliko strana, ne daj Bože nenadnje! može se boj zametnuti? tko zna, kako može okrenuti bojna srića? Pa, kad vojska poklekne, pokleklo je i leglo je sve. A narod, kad je na okupu, i kad je u sebi uredjen, taj se ne da', dok teče jednoga.

A opet, drugo je boj biti iz svoje kuće, a drugo ići na tudja vrata. Neće ni susid na te nasrnuti, nit će mu drugi tako lako pustiti, da nasrće, kad si miran na svome, i kad se znade čisto, koji su tvoji medjaši, i koji si narod. A nami danas ne zna se ništa, nego da smo Dalmacija; a ta Dalmacija razteže se, kô oputa, stotinu milja dugačka, a na mistim ni dobar puškomet široka. A za oputu svak će ti se mašiti, kad je nadje na putu, da bar popriča opanke. Pa još i niki *srmi* budalekaju, da smo njihovi.

Ilija. Koji su to *Srmi?*

Marko. Ta ne znaš, bolan ne bio, kume Ile, Srme? To su ti oni u Miloševini, kamo odlaze vragometni naši Lovrećani, da prose, lažuć da su amo u nevirnim rukami; pa kad se su tri prsta ne prikrste, valja da biže glavom bez obzira.

Ilija. Ali, kume Marko, je li istina, da bi nas ta naša narodnost mogla pohrišćaniti?

Marko. Odkud pohrišćaniti, da si Božji?! Jedno je jezik, običaj, narodnost, samostalnost, država; a drugo je duša, vira, crkva. Jesı li, brate, vidio u Imotskome? Ima kršćana i hrišćana: jedni imadu svoju crkvu, a drugi svoju; jedni jedne svetkovine, a drugi druge; pa što za to? Nije li im zar svim jedna obćina? nije li jedna otačbina? nije li jedan jezik? Narodnost je jedno, a Vira je drugo. Možemo biti jedne Narodnosti, a ne biti jedne Vire; kô što ima u svitu jedne Vire, a različite Narodnosti i države. Narodnost ne smeta Viri, kô što joj država ne smeta: samo pazi! ako je prave ljubavi i pravice. Mudro se veli:

Brat je mio, koje vire bio,
Ako bratski misli i postupa.

Kako se nami katolicim kaže: narodnost će vas pohrišćaniti; tako sam čuo, da se hrišćanim govori: katolici će vas pobunjevčiti polatiniti, pošokčiti.

Ilija. A koji to belaj kaže?

Marko. Protivnici naše narodnosti, kojizim je odzvonilo, netom smo se mi kršćani i hrišćani u jedno jato složili. S bogom im talijanski jezik, i njihova autonomija!

Ilija. Odnesi je, jade nesiti, i kad nam se na glavu navratila!

Marko. Oh! oh! Eto i Tome iz šušnja!

Toma. Nisam iz šušnja; nego sam ćulio, podalje od vas na kuku, da mirnije slušam, o čem se razgovarate.

Ilija. Ču li sve, Toma?

Toma. Čuo sam, i čudim se, odkud Marko svaku pasju paru izuzna. Nego, kad ste baš na toj, deder zdravlja ti, kaži nam, kume: ako je istina da Narodnost nije protivna Viri, kako to kažu, da su se Talijanci digli na s. o. Papu radi Narodnosti?

Marko. To ti mene na daleko zavodiš; ali neću ti ni na toj ostati dužan. Talijanci, moj pobro, kako mi je naš pop kaziva'....

Ilija. Mudra glava!

Marko. I poštena duša!.

Toma. Znam i sam, da to nije brašno iz tvoje vrićе.

Ilija. Evala mu, brate, kad je upamtio; i kad ti ga ovako zna ljudim kazivati!

Marko. Meni je, braćo, dika da mogu štogod naučiti od pametnijega od sebe. Težko ti ga samovoljnu i samosvitnu! Moj stric d.n Ivan, duša mu se u raju veselila! uvik mi je pelio: "sinko, skupljaj pametne riči, kô što mravak kupi pšenično zrnje, pa se nećeš kajati! Sinko, drži se misnikâ, i tebe će se držati Bog, i pošteni ljudi„. I poslušao sam ga, pa se dosad, pomoću Božjom, nisam pokaja'.

Ilija. I nećeš!

Marko. Meni je dakle naš pop kaziva', da nisu Talijanci htili samu svoju narodnost, koju nitko im nije nikad smeta'; i da nisu oni htili samo državnu samostalnost pram tudjim narodim, da im nitko u njihovoj kući ne zapovida (i to je bilo pravo!); nego Talijanci su rukom posegli i za krune svih svojih kralja, izvan jednoga; pa da je red došao i na Papinu krunu....

Ilija. Zlojutro im bilo! Ta su Njega mogli pustiti na miru! On je Otac svega kršćanskoga svita.

Marko. Bili bi ga i pustili; ali pramasuni sa svih krajâ povuci i poteži; laži, urcikaj, nagovaraj Talijance; pa oni, nebud ludi, kô da im papa ništo smeta narodnosti i državnoj samostalnosti, provali silom u Rim, da slave talijansko jedinstvo; a kad tamo, razdvojili gore Talijance; smutili cio katolički svit, koji sad mutno gleda na nje; i, ne daj Beže, da prije oli posli, ne bude s toga kara i belaja, i propast samu Talijancu!

Toma. Eto, što je učinila talijanska Narodnost!

Marko. Nije narodnost, čuješ li me, nego ***pramasuni.***

Ilija. A koji su to pasji pramasuni?

Marko. Car Napolijun prvi, pa svi njegovi rodjaci, pa svi vitnici .,..

Ilija. Oho! Oho! I carâ dakle i vitnikâ carskih ima pramasuna?

Marko. I ter kako! i najgorih pramasuna, Ilija moj: jer je njima pučka snaga u rukam, i puk lako na tvrdu viru za sobom vuku.

Ilija. Aja, brate; više dakle nesta svita! Vala, i sami se Turci misle, što kršćani rade od svetoga otca Pape.

Marko. Nisu, moj kume, kršćani, nego pramasuni.

Ilija. A nu deh! kaži, molim te: koji su to ti pramasuni?

Marko. To su ti ljudi, koji malo viruju u Boga, a nimalo u Isukrsta, ni u svetce, ni u Blaženu Gospu....

Ilija. Uduni! biži, brate! biži! Eh, moja Blažena Gospe, smeti ih, te nesritne pramasune!

Toma. Sapni jih, Spasitelju Isukrste, njih i njihove ortake!

Ilija. Što zar oni imadu i ortakâ?

Marko. I da znaš kojih! Njihovi su ortaci svi oni, što podmeću svetu Viru i svoju dušu pod narodnost i pod slobodu.

Nije tomu narodnost kriva, nego njihova vitrena glava. Kô što nije krivo blago, oli imanje, ako ga tko voli, nego dušu; nego je kriva lakomost, razumiš li me? Blago je dobro, imanje je donikle potribito; ali ga valja steći duševno, i čuvat ga do mire. Tako ti je i narodnost i samostalnost: valja jih držat i branit do mire, bez duševne uvride, kô što valja držati i ljubiti ženu i dicu, i sam svoj život, ali sve do mire.

Iilija. Pa šta dakle hoće ti pramasuni?

Marko. Hoće, da su od svakoga slobodni, i zovu se *slobodnjaši.*

Ilija. Oho! pramasuni! slobodnjaši! Ortačari!

Toma. Gle gle! kud to vodi sloboda!

Marko. Jok, Toma: sloboda ne vodi u pramasune, ni u ortačare. Nego pramasuni privrću slobodu na svoj opaki način. Kô što naš čovik vodi ženu, da steče sebi drugaricu, a majku svojoj ditci; Turčin je vodi, da nabavi jednu više priložnicu, i sebi robinjucu. Vidiš, ženê se oboji; ali kršćanin se ženi kako Bog zapovida, a Turčin se ženi, kako Muhamed u svom divljem zakonu pušća.

Ilija. Vala su pramasuni, kako čujem, gori od Turakâ. Kaži mi, šta oni hoće tom svojom divljom slobodom?

Marko. Oni hoće slobodu svačemu na svitu. A kako je narav ljudska po sebi više zla nego dobra, tako oni pušćaju bah mah zlu svakomu.

Ilija. Za' mi je s. o. Pape; ali ostavimo mi njih, nek ih tamo priko mora belaj nosi!

Marko. Pusti mi dakle, da ti kažem, da ako narodnost nije kriva, što su se Talijanci polakomili na Rim, još manje bi nami ona mogla biti kriva, kad bismo mi po nesrići zavrtoglavili, i u što zagazili protiva S. Viri.

Nam se nije ni u snu bojati, da bi naša narodnost mogla nas navesti, da našu s. Viru oli pravicu pogazimo: samo ako u ostalim našim poslim mi budemo pravi ljudi i pravi kršćani. Vidiš, autonomaši nisu narodnjaci; ali ipak oni ti izreda begenaju Talijancim, što su Papi oteli Rim, dašto! jerbo su ortačari.

Ilija. Reci: jer su pramasuni, ka' i oni u Taliji. Alija i balija, dva brata.

Marko. Ja to ne govorim: ali mrka kapa zli bilizi.

Velju ti opet: mi, kad vapijemo Narodnost, vapijemo svoj jezik, da nam se njim sudi, i njim zapovida; vapijemo nauke hrvatske, da i mi uvik ne izostajemo iza konja; zovemo, brate, zemlju našu i kraljevinu Hrvatsku, koja ima od starine svoga kralja, i svoje pravice; zovemo zemlju i državu, za koju nije od potribe da zamećemo smutnje, ili da se od zakonite vlade odmećemo.

Nas Narodnost vodi na bratinski sklad; vodi nas bliže našemu kralju; a paše nas u jedno kolo, da nas tudjinac sgodom ne uvreba i ne odtrgne od našega jata, kako je učinio u staro, i pokušaou novo vrime. Mi hoćemo, da se okupljamo, da bolje našu starinu i našu sv. Viru uzdržimo, bez natruhe i bez poganluka, što dolazi od Sivera i od Zapada.

Ilija. Kako baš vidim, ti bi Narodnost posvetio.

Marko. Brate, kako ne bih?! Hrvatska naša narodnost meće nas na svaki pravi put, poštenja, straha Božjega, virnosti prama kralju, posluha prama zakonu; i kako ti rekoh, odbacuje daleko od nas svaku uzbunu, svaku neviru, svako odmetničtvo.

Ilija. Pomozi nam, dakle, lipa naša narodnosti!

Marko. I hoće, ako Bog da, jer je pravedna.

Ilija. Kad je tako, tko ima dušu u prsima, i tko viruje u Boga, valja da ljubi hrvatsku narodnost. Pa kojega mileta, niki popovi po Braču i po Hvaru plaše se Krovât (kako oni čakaju), da ih ne pohrišćane?

Marko. Nuder, nadviri se odavde na Cetinu i pogledaj niz ove kičere doli u dubine, kako kroz grdne prosike udara plaha voda u vratolom niz litice! Huka stoji Cetine na Gubavici, al se odmah razliva do prostranih obala podgradskih; i mirna putuje u sinje more.

Nego, nad Cetinom nije svak miran. Ima voda svoj lâp; pa se lâp iz bûka diže, dokle ga gora k sebi pri-

tegne, i nestane mu traga; ili se primîli uz Biokovo, da se prometne u jalove oblake, i da tuče naše vinograde.

I narod je rika, prijatelji; rika, koja proliće kroz svake klance: i narod na sgode, i žamori i buči; i narod ima svoje gubavice, svoj lâp, svoje prazne glave, svoja izrodjena srdca. Tâ, ili u neznanju tumaraju, kô metiljave ovce, i puste se onomu, koji ih prvi zna na svoju ruku privabiti; ili, nećuteć u srdcu mlika materina, odcipljeni duhom i životom od naroda, zanose se u tudje jato. U tudjem su jatu skubano perje; i od njih domovini nema do kukavice ili do gavrana.

Ilija. Crn im obraz! Sad te dobro razumim; i vidim, da ni Narodnost, ni Samostalnost nipošto ne smetaju svetoj našoj Viri; nego smetaju lude glave.

Ala još jednu kaži mi: može li tih ludih glava biti u Saboru? može li štogod Sabor Viri smetati?

Toma? Na ta klanac odavna te čekam! Nek čujemo, šta ćeš sad?

Marko. Sad baš neću ništa.

Toma. Nećeš ništa? A ne znaš li, da smo se kroz biranja, i kroz Sabore najviše i zavadili? Belaj ih odnio, i tko ih je prvi iznio!

Ilija. Jest baš, lipi brate, zemlje mi, u koju ćemo, živa je to istina: kroz izbore se zavadismo i poklasmo. Još i mene srbi, što sam se pridlani s našim Jokom omrazio.

Marko. Ako tebe srbi, čini mi se, da se i on češe. Nego, ostavimo govore, i hajmo kući: daleko je Primorje!

Ilija. Nije, brate, blizu ni Rogoznica. Idjem po vino; ali, da bih i dva dni izgubio, kaži, očinjeg ti vida! što ti se čini od ovih blaženih Sabora, izbora, odbora, birača, odbornikâ, i još, belaj ti se zna, kako ti zovu tu svu pasju viricu?

Marko. Stani, eno Duvnjak prognao mâla: idjem

da pogodim. Lako je vam Zagorcim: vami vô ore, a konj nosi, pa ste nakanljivi. Alì siromah Primorac žive o svom skoku.

Toma. Gonilo te do smrti to siromaštvo! Nego, hajde, pa se vrati, da se pogrijemo, i da se kapac napijemo; i tako ćemo se sladje uz bukaricu razgovarati, jer je počelo s Biokova brìditi.

---

d.

O izborih.

Marko. Ilija! Toma! izadjite, prihvatite bolja!

Toma. Eto nas odmah... Vôko moj! vôko!... Ovoga puta nije se Marko uzalud potrudio. Kršna li pluga volova!

Ilija. Pravi hranitelji!

Marko. Priporučili mi prijatelji iz Blata; pa sam rádji, za deset pečâ, da sam se na ovake namirio!... A koji su ti to novi gosti, Toma?

N. Ja sam Dujè Rojè iz Velog Varoša.

N. A ja sam Kuzma Repìć sa Neréžišć, šior sì!

Marko. Dobro došli, dobri ljudi! Da ste nam zdravi!

Kuzma. Gracija, šior sì!

Toma. Ja sam im, brate, naše razgovore kazivao, i dosta sam im klinâ iz glave izbio. I oni su željni, da što čuju o Saboru.

Kuzma. I za naš religjún, i šiori Dieti.

Ilija. Oho! Sada će bodul zasnititi!

Marko. Pusti, kume Ile, da čovik reče svoju; pa ako mu ne valja, a ti mu je ne primaj. I Bračanin je Hrvat, i pošteni Hrvat, pa pusti ga, da govori.

Kuzma. Ah, vi diskurite, libero, libero; mi ćemo stati kon krejancija.

Duje. A ča vi branite sabor, šior Marketa?

Marko. Ja nisam, pobratime, šior, ni Marketa; nego sam ja Marko Primorac: težak, kô što i ti. Ja nisam vridan ni sebe da ubranim, nekmoli da ja branim Sabor, u kojem je cvit Dalmacije. Nego, pobratime moj, ja branim svoje hrvatsko ime, svoje poštenje; zemlju koja me dala, i majku

koja me rodila: pa slavim one ljude, koji ginu za obranu ti mojih svetinjâ.

Ilija. To razumiš, zastupnike? Ali, brate, kako čujem, nisu ni oni svi jednaci.

Toma. Ima ih svakakih!

Marko. Eh, da! Za našu nesriću, ima ih svakakih. Ima zastupnikâ, koji na ime naše pogrdjuju nas, i našu štarinu; ne govore našîm jezikom; neće našega zakona, neće naše prosvite, neće naše kraljevine, neće naše narodnosti, ni naše slobode; niti brane naše S. Vire.

Kuzma. A kì su ti hudi?

Marko. To su oni, koje vi biraste, da govore na vaše ime i........

Duje. Jema svakakih i narodnjakov.

Marko. Ima, brate, jer nisu ni svi prsti na ruci jednaci; ali je daleko od vaših razstavljeno. Narodnjaci hoće najprvo, da smo narod i da smo kraljevina: kô narod, da uživamo narodnost; a kô kraljevina, da uživamo samostalnost.

Toma. Ja sam im sve izpripovida', što smo se razgovorali. Bili su i oni zavedeni; ali su ovo pošteni ljudi, moji stari prijatelji.

Ilija. Dobra ti je, kume Marko. Ali sam te ja htio priupitati: ovi Sabori, bi li mogli oni našoj svetoj Viri škoditi?

Kuzma. Oh, kvâ te vojo! šior sì!

Marko. Odgovori ti meni, prije: može li pamet čoviku škoditi?

Ilija. Može, ako nad pameti čovik nema pomnje.

Marko. Može li vino čoviku škoditi?

Ilija. Može,ako pripije; ili ako je štetno. Pa što još?.....

Marko. Eto dosta! Zastupnici sabrani u Saboru, ako

brane hrvatsku narodnost; ako brane hrvatsku samostalnost, udobričas po nas i po nje! Zovu se, i na ta način jesu pravo narodni. Ako ne brane narodnost hrvatsku, tad su nam otrov i pravi pravcati izkop; i bolje bi bilo, da ih nikad nije ni nastalo.

Toma. Narodnost, samostalnost, to je dobro, i o tome smo se dobro uglavili. Sad, on te pita: može li sabor škoditi našoj s. materi crkvi?

Marko. Može, kume, i ter kako! ako stane, kô što nike godine, kovati zakone protivne onomu, što nas uči sveta mater crkva.

Toma. A tad?

Marko. Tad.... dušu u se; pa trpi i pamti do novih izbora.

Kad stignu novi izbori, tad se valja porazgovoriti.

Ilija. S kim se porazgovoriti, moj sladki brate?

Marko. Porazgovoriti se i sporazumiti se s poštenim ljudima i s misnicima.

Duje. A ča dim s misnicima? To nisu posli misnîk!

Marko. Eh, moj Duje, da su nas još naši misnici zapustili, težko ti ga našoj narodnosti, i našoj duši! Gdi bismo mi sad bili, da nam nije bilo, prvo za Boga, pa za misnike? Po svim ostalim, mi bismo ostali gori od živina, i nebi nam se ni imena već znalo. Porazumiti se s ljudima, i dogovorit se, velju, koga ćeš da šalješ na Sabor.

Ilija. Ta mi imamo naše zastupnike!

Marko. Imamo ih dakako! Ali možemo ne bit s' svakim zadovoljni. Ako je branio ***Narodnost, Samostalnost*** i ***Viru***, dobro s dobrim, potvrdi ga i sto puta, i krv zanj proli. Ako ti to sve nije branio, dobar i pošten; ali ostavi njega, a biraj drugoga.

Toma. Ti si sam kazao, da nisu ni svi prsti na

ruci jednaki; dakle nisu ni zastupnici svi podpuni; što bi tad?

Marko. To se zna, da svi zastupnici ne mogu biti jedne glave, kô što nisu ni svi ljudi jedne mire; ali valja da su svi jedne volje: da svi brane jednako *Narodnost*, *Samostalnost*, *Viru*.

Toma. A da se jedan nadje, koji brani *Viru*, a neće da brani *Narodnosti* ni *Samostalnosti* hrvatske, što bi mu ti?

Marko. Ja bih mu se poklonio, i priporučio bih se njegovim molitvam: al' ga ne bih birao u narodne zastupnike, nit bih ga slao na Sabor. Dobar i pošten; al' bih razumio, da nije dozvan u pameti.

Toma. A da jedan hoće da brani *Narodnost* i *Samostalnost;* hoće hrvatski jezik i sdruženje, a neće Vire da brani, što bi tad?

Markò. Ja bih mu ovako reka': "Čuj, ti si mi drag, jer si narodnjak i slobodnjak; ali znaj, ako mi želimo i ljubimo Narodnost i Samostalnost, da ljubimo još više našu Viru i sv. mater crkvu; jer, o narodnosti visi tilo i ovi umrli život, a o Viri visi duša i vikovičnji život. Dakle, ako hoćeš braniti našu s. Viru i našu crkvu, kô što braniš našu Narodnost i našu slobodu, mi ćemo te birati, i u Sabor na ime naše poslati.„ Inače, brate, da je on Salamun, ja ga u Sabor za se ne šaljem.

Toma. Tako bi ti dobar dio narodnih zastupnika pobacao; i valjalo bi sve slati popove u Sabor.

Ilija. A da je i to, što bi udilo?

Marko. Rad šta slati sve same popove?

Toma. Jerbo, kako čujem, malo je dobrih kršćana izmedju zastupnika.

Marko. Ili ih je malo, ili vele, to neka im Bog sudi. Nam je dosta, da naš zastupnik obeta, da će glasovati uvik u stvarim vire, i u onim, koje se tiču naše crkve,

na pr. o svetim sakramentim, o crkvenoj slobodi, o dobrim crkvenim, o oblasti crkvenoj, onako kako nas s. crkva uči; pa ako on to svoje obetanje održi, mirna krajina.

Toma. A da je zastupnik hrišćanin?

Marko. Ne smeta ništa da je hrišćanin. I hrišćani imadu crkvu; i oni brane u sakramentim, u slobodi, u odgoju ditinjem, u imanju crkvenom, sve što i mi katolici branimo; pa, kô što smo zajedno u obrani Narodnosti i Samostalnosti, možemo biti zajedno i u obrani crkve i zakona Božjega. Ono, s čega se hrišćani u Viri razlikuju od nas, ono nemože nikad doći na pritres u Saboru: ono ti je posao samih bogoslovaca i učiteljâ zakona crkvenoga.

Toma. A da tko reče: ja neću ni tamo, ni amo; ja neću na izbore, što bi mu ti?

Marko. Ne bih mu ništa; al bih sudio, da nije ni pošten čovik, ni dobar kršćanin. Jerbo svaki čovik valja da ljubi i da brani svoj dobar glas, svoje pošteno ime i svoje imanje; a glasa, imena i imanja većega nema na svitu čoviku, do svoje Narodnosti i do svoje Samostalnosti.

Čovik kršćanin nije dosta da viruje u Boga, i da ga sam za se moli; nego je od potribe, da kršćanske dužnosti vrši; a dužnost je velika birati čovika, koji će ti Narod i Viru utvrdjivati, i braniti od svake napasti.

Ilija. Tko to napada na Viru?

Marko. Kaza' sam ti, tko. Pramasuni i njihovi ortačari bezvirci. Ima bludnikâ, koji bi volili, da čovik, kad mu šune, može odtirati ženu od sebe; pa gledaju, da se stira s. ženidba na golu pogodbu. Ima gladinacâ, koji bi se htili pomoći tudjom mukom, i nadoknaditi što izigraju i razteku; pa bi htili dobra crkvena. Ima grabiocâ, koji bi se htili za čas obogatiti bez truda; te, neznaduć na čije bi udarili, jer nitko ne da svoga, udaraju i lažu na crkvu i na redovnike; i nagovaraju, da se podili crkovno,

ili da se proda za male novce: i to sve kažu da čine za narod; da je to narodno dobro, da se narod pomože; da se državi hoće: a kad tamo, kad se oni toga dočepaju, sve sbiju u svoju torbu: a ti se, narode, hladi. Ima mudracâ, koji misle, da im kršćanski nauk smeta; pa bi htili ditcu učiti na svoju ruku, a da ne pitaju, što nas s. crkva uči. Ima ih, braćo, kako sam čuo, svakakvih, koji mrze...

Ilija. Nema ih, jà, kod nas, tih prokletnika?

Marko. Nema, brate, njih; ali ima njihova kâda, što dolazi pod imenom *prosvite, mudrosti, slobode.* Ima ortačarâ, kako je dobro malopri Toma reka'. Nudjaju te crljenom jabukom; a kad tamo, daju ti u njoj crva.

Ilija. Prc! prc! oni i njihova taka sloboda!

Toma. Pače, što'no bijaše nike godine u Beču, kadno se povuklo, da će se pod bubanj na komunu vinčavati?

Ilija. Još bi im se htila i ta!

Marko. Bilo je, brate, masla slobodnjačkoga. Pa se pravi kršćani otimali; i tako se koja potrla, koja promakla; još se čisto baš ne zna, na kojoj smo ti grani.

Ilija. A zašto to kralj ne smete?

Marko. Kaza' sam ti, kako kralj, da prodje o manjem zlu, slidi Ustav: to jest, ako će da bude miran, podpiše ono, što većina zastupnikâ glasuje, i što mu Vitnici prinesu.

Ilija. Pa zašto puk ne baci zastupnike, koji su protivni nauku s. matere crkve?

Marko. To su, bane, ljute rane! To neda Ustav da se učini na pričac; nego valja čekati, dok se Sabor razpusti ili mu izteče rok 6 godinâ. Sad, kad su oni bezvirski vitnici zasili na vladu, kad se Sabor razpusti, i puk na nove izbore pozovne, oni obično pišu na sve svoje poslušnike, i na one, što koju plaću po težu: "pazite, nastojte, da puk izabere ljude, koji će igrati, kako mi bu-

demo svirali: nastojte za slobodnjaše, za naše...." Ako i ne pišu oni, poručuju i priporučuju drugi, znaš koji.... A opet od sebe..... znaš, vrana vrani oči ne kopa!

Ilija. Tih slobodnjašâ bezviracâ, tih pramasuna, reka' si, da kod nas nema: mi smo pravi kršćani, dakle to kod nas ne može prošiti.

Marko. Da bi te Bog usliša'! Nema, Ile moj, pramasunâ, ali ima njihovih ortakâ.

Ilija. A koji su to?

Marko. To su oni, koji su glasovali u Zadru i u Beču za zakone osudjene od sv. otca Pape.

Kuzma. No, šior no! Autonomaši nas brane od hrišćanov i od Rûs.

Marko. Autonomaši, moj Kuzma, kažu sami, da su *ustavovirci*, to jest, da slide one u Beču, koji rade o zakonim, koje s. otac Papa kudi i odbacuje. Vidiš, mrka kapa zli bilizi.

Duje. Autonomaši nisu protiva crkvi, nego protiva popim i fratrim.

Ilija. I ta je lipa!

Marko. Tako, brate, kažu, nebil svitu oči zamazali; jer znadu, kad bi rekli čisto, da su proti crkvi, da bi ih puk listom odbigao. Ja vidim na tebi, da nisi čovik lud i da si od kuće; pa nu reci mi: imaš li ditce?

Duje. Imam, brate, osmero i staru majku i dvoje službe.

Kuzma. Imam i ja tri dikmâna i dvi divnè.

Marko. Da imaš susida, koji nagovara tvoju kućnu čeljad: ne slušajte Duje, on je lûd; ja sam vam prijatelj, nosite k meni, što utrudite....

Kuzma. Po Boga, ja bih ga udio ubil.

Duje. To bi bio ljuti dušmanin moj, moje kuće i sve moje dice.

Marko. Ali on će kazati: ja ljubim kuću Dujinu, ja ljubim dicu Dujinu: samo neka njega nije.

Ilija. Eh dà, lipe mi ljubavi! Posici čobana, ovce su raztirane, veli s. Pismo. Ubatali otca, dica su izgubljena.

Duje. Zar li tako rade i *ustavovirci?*.

Marko. Sudi ih, brate, po njihovim dilim.

Kuzma. A autonomaši?......

Marko. Velju ti, da se autonomaši slave, da su oni slobodnjaši, da su ustavovirci i da uz bečke slobodnjaše glasuju; kude narodnjake, i pridivaju im imena, da su *popovci* (klerikalci), biva, da slide nauke s. matere crkve.

Duje. Autonomaši glasuju za zakone, koje s. Mati crkva osudjuje?!

Marko. Pa mene ti to pitaš? Pitaj njih, što su radili u Zadru i u Beču; uz koga su s idili, i za što su glasovali?

Kuzma. Oboj meni! Za kim se pojal naš kurat? On me dakle kancuna, kad mi je povidal, da ćedu nas *nazionali* pohrišćanit, i da ćedu nas upeljat u morlake?

Da mi povidate, šior Marko, vi, ki ste mudar človik, ča bi imali mi profitat od Kro atov? Jer sam ja čul spekulante, da sempre velidu: ča ćemo profitat sa Krovacijom?

Marko. O tome smo se sinoć r azgovarali. U kratko ću ti, moj Kuzma, napomenuti. Evo koristi:

1. Samim sdruženjem možemo postati i razviti se kô narod.

2. Kad smo postali narod, imamo svoju kraljevinu, ili ti državu hrvatsku.

3. Kad imamo državu hrvatsku, imamo samostalnost (vladanje hrvatsko).

4. Samostalnost nam teče naš žitak (kesu.)

5. Samostalnost nam donosi našu snagu (vojsku.)

6. Samostalnost nam dov odi našu trgovinu (blagostanje.)

7. Kesa, vojska i trgovina, čine da što trošimo i danjka plaćamo, trošimo i plaćamo u svoju korist. Kad se s kim zapravdamo, pravdamo se i, do potribe, bijemo se, za se i za svoje. U što zatrgujemo, trgujemo za se.

Potari narodnost, potrao si temelje na kojim najtvrdje sidi samostalnost. Bez narodnosti i bez samostalnosti plaćamo, krv prolivamo, trgujemo, oremo, kopamo, po svitu se skitamo, sve za drugoga, a za se ništa.

Toma. Hajde, to već svi znamo. Nego, brate, ima i narodnjaka svakakih.

Marko. U svakoj pšenici ima kukolja; ali je pšenica pšenica, a sirak sirak. Nami je dosta da se dobro uglavimo, da narodnjaci nemadu uzroka biti protivni našoj Viri, ni s. materi crkvi. Za obranu narodnosti i samostalnosti hrvatske, narodnjaci ne triba da diraju ni u Viru ni u Crkvu; dok autonomašim je red, kad se protive našoj hrvatskoj narodnosti i našoj državnoj samostalnosti, da se prislanjaju uz nemila i uz nedraga, kako su uvik do sad radili, i kako sami danas kažu, da će i unaprid raditi, i slidili ustavovirce Nimce, tako zvane slobodnjaše; pa i same Talijance, u koje se jur očito sad pišu.

Duje. Kapio, moji šiori dvokati od naše komune!

Kuzma. Oho, šior Preturina! Kêga ste vraga parlali vi, da će te nam s. Viru defendit?

Duje. A jel to uprav tako?

Marko. Evo ti, brate, moja glava na poklon, ako ti do cigle ne potvrdim, gdi te god volja, u brk kojemu god hoćeš autonomašu. Evo ti moja glava, ako ti svaku ne posvidočim njihovim pismima, njihovim ričima i, što je najžalostnije, njihovim dilim.

Duje. A ča nami tako oni ne povidaju? Sad Mugliachich ne piše tako!

Ilija. Znadu, da tad ne biste za njima išli.

Kuzma. Sveti moj Kuzme, učini me sutogu, kô mačića, ako ja više pojdem na votacijùn.

Marko. Oh, to pak ne! Tû bi, moj Kuzma, ti vele ugrišio. Nego, kazuj svakomu na Braču, da su ***autonomaši***, ***ustavovirci-liberalci-ortačari***, ***slobodnjaši***, ***bezvirci***, sve jedno maslo; a da su ***narodnjaci stari Hrvati***, koji ***brane jezik***, ***slobodu*** i ***Viru;*** da ovo trojstvo jezika, slobode, Vire, jedno drugo pomaže, i kripi narod u jedinstvu, u životu, u svisti, u dobrostanju, u spasenju. Pa Bračani valja da glasuju, kô što i ostala braća hrvatska i kršćanska.

Ilija. Imam se ovih poklada i ja do Visa zaletitî, pa ću im kazati, za kim idju.

Kuzma. Višani su, brate, kô ovcê za jovnòm. Povidali su mi naši, da se jednomu Boljânu utopil trabakùl kârcàt ovác. Dva ovnà potukla se rôzima, te jednoga bâcìlo u more; pa za njim skočile udilj sve ovcè, i jesu se podušile sve do jedne. Tako ti je, digo, niki šior Pieret ovan na Visu; pa svi skačedu za njimekare. Ve digo mi, šior šì!

Duje. I mi smo u Splitu imali svojih ovnov; al im više Splićani, ja dim, ne budu ovce, tako nas pomoga s. Duje, i gospa Pojišana! I meni je konte Tonin zadil sto talirî.

Ilija. To što ti je zadio, piši kukom na ledu. A ti, Milostiva Gospe, prosvitli im pamet!

Marko. Eh, moj Ile, ***matora drvlja ne dadu se prisadjivati***!

Duje. Brate, i ja bih ti bio narodnjak; ali čujem, da ima i narodnjakov framasunî.

Marko. Ja mislim, ako ih i ima, da su ti ka' bile vrane.

Toma. Spominjem se, što si kaza', da pramasuni imadu dosta ortakâ; a bojim se, da tizih ima i kod nas.

Marko. Moj prijatelju, njih je lako izličiti. Kad si na izboru, hajde za narodnim barjakom; pa kad ti reku: glasuj, znaj prvo, i propitaj, za koga ćeš glasovati.

Duje. A kako, moj dragi kumpare?

Marko. Lako. Kad ti iznesu koje ime, ako poznaš ti glavom čovika, i ako znaš, da je dosad u Saboru branio hrvatski jezik (narodnost), sdruženje s Hrvatskom (samostalnost) i sv. Viru (crkvu i njezine slobode), u sto dobrih časa, biraj ga: biraj ga, da ti meću nož pod grlo: ne boj se! Ako čovika ne poznaješ, tad ***neka ti on glavom, naustno, ili pismeno, prid svitom, dade poštenu rič, da će to troje braniti: jezik, samostalnost i Viru***: pa glasuj slobodno. Dalje ne pitaj. A što tko bunca i kaže o Petru i Pavlu: taj misli ovo i ono, za tizim ti ne hodi; jer urcikavca glava ne boli. Puk šalje svoje ljude u Sabor; u Saboru se brani jezik i sloboda (ona prâva, znaš!) i brani se nauk sv. matere crkve, o ženitbi, o uzgoju dice itd. Koji to u Saboru brani, ta je pravi narodni zastupnik, jer obrana jezika, slobode i Crkve, nije ni za popove, ni za Krovate, ni za koju stranku: to je za cio narod.

Narod je Hrvat: on želi Hrvatom ostati, i u tom se sve to bolje i to poštenije razviti i utvrditi.

Narod je kršćanin: pa u sv. svojoj Viri želi živiti, i nju sliditi. Tko tako slidi u Saboru, taj zastupa narod, i on je podpun narodnjak.

U svojoj kući, i u svojoj duši, nek se svak svojim vratima zatvara, i za svoju dušu misli. To su njegovi posli. Narod šalje za se zastupnike u Sabor; i za Sabor valja da svaki zastupnik narodu odgovara.

Duje. I ja sam, brate, s tobom. Samo bih želil, da se dalmatinsko ime ne zabi.

Marko. A gubiš li ti ime splitsko, kad se kazeš, da si dalmatin? gubiš li, Kuzma ti, bračko?

Kuzma. Nò, šior no!

Marko. Tako, brate, kad se kažemo Hrvati, kažemo jezik, narod, državu; a ostaje u narodu ime zemlji i pro-

vinciji, što se Dalmacijom zove; kô što ostaje opet u Dalmaciji otok Brač i grad Split. Nego zemlja je zemlja, a narod je narod; pa je uvik glava starija od kape, jel de?

Kuzma. Šior sì, i ja dim. Ja sam s vami, kumpôre moj.

Ilija. A tko ne bi, po Bogu braćo, za narodnost, za samostalnost, za s. Viru bio? Bog s njim ne bio!

Toma. To je sve lipo; al' da sutra iznova pozovne na izbore, ne bih se htio klet, da bi se opet puk pomeo i zamrsio.

Ilija. U našoj krajini, brate, ne bi; a ne bi već ni u Sinjskoj.

Marko. Ne bi nigdi, niže Cetine i Neretve. Pa ti neće više autonomaš zasmrditi ni u Šibeniku, viruj mi! Šibenčanin ti je živi kremen! Pa neće ni u Kotarim.

Duje. Ne bi, braćo, ni u Splitu, da tko zna kazati.

Toma. Kaza im je lipo konte Toni!

Kuzma. Šior sì, kô i Brôčanim Preturina, Višonim šior Pierota!

Marko. To je, braćo, lako. Pozovne li na izbor, spomeni se svak, da te zove, da biraš što vološ; ili jezik hrvatski ili talijanski; ili slobodu hrvatsku ili jaram ortačarski; ili Viru, ili ..... neviru.

Duje. Tko bi, po Bogu braćo, volio jezik tudji, nego svoj? Tko, na misto lipe sv. Vire, prigrlio nikakvu viru?

Marko. Ustani dakle staro i nejako na izbore! ustani svak živ, da svojim glasom braniš *Narodnost, Samostalnost, Viru.* To troje napiši, puče, od Budve do Zrmanje, na svoj barjak; i biraj ljude, koji će ti te svetinje braniti, uvik braniti i svud braniti; pa si, puče, pridobio u sto dobrih časa!

Ilija. Proklet bio, tko se oblinio!

Toma. Zemlja mu kosti izmećala, tko ne ustane, u svako doba na obranu Narodnosti, Samostalnosti, Vire!

Duje. O Splite, cvite sve Dalmacije, ti mi se do sutra upalio, i vas mi se crnio, gore nego se danas u tebi crne dvori Dukljanovi, ako mi se ikad više tvomu narodu izneviriš! Oh, da moji varošani mogu čuti naš današnji razgovor!

Marko. Lako im ga, brate, čuti; neka pogledaju okolo sebe na ostale krajine; neka zapitaju svoje srdce: ono će im kazati, kako je svomu bez svoga; kako je ditetu bez svoje majke; kako je narodu bez svoje narodnosti. Split je od starine, brate, bio cvit Vire i Narodnosti, pa će biti i u naprid; samo neka se otrese varalicâ i čarojicâ.

Kuzma. Oboj! naše bidne isule! Tko će vas iluminat?

Ilija. U vas se išćetila sô zemaljska, moj Kuzma.

Marko. Ne reci! Ima i u njih redovnika i vridnih i pametnih. Nego, nika im se nesrića dogodila. Ali će se i to izličiti, kada Split progleda.

Kuzma. Nu, kažite mi u kratko, kumpôre Marko, tko je pravi narodnjak i koje su mu dužnosti?

Marko. Tko je narodnjak?

1. Tko ćuti u srdcu iskru prirodne ljubavi prama jeziku, običaju, nosivu, obiliči, članovim naroda, kojemu se priznaje udom. Narodnjak je, tko najvoli brdo, polje, riku, more, šume, vinograde, pustare, zemlju, koja mu se otačbinom zove.

2. Tko ljubi sve, što mu narod ljubi; živi, o čem mu narod živi; viruje, u što mu narod viruje, kad duši odgovara; ufa se, u što mu se narod ufa: taj je narodnjak.

3. Tko svaku ból narodnu u svojoj duši nosi, i mladjemu je virno dodaje od kolina do kolina, na spomenu ili na usvistu;

4. Tko najradje svojim jezikom govori; njim se

diči; najveselije svojim običajem živi, i najradje svojom zastavom u svit izlazi;

5. Tko pohita svakiput na dogovore, na izbore, da obćini svojoj namisti glavare vridne i poštene, bez obzira na kumstvo ili na prijateljstvo;

6. Tko hita na sastanke i na izbore, da izbira zastupnike narodu, duševne i mudre, dične i glasovite, bez straha i bez hatora: ne obziruć se ni na molbe, ni na pritnje, ni na mistne koristi, ni na podmite, ni na zastrašivanja, bila koja, i bilo čija.

7. Tko ne plače svoje dangube, ni svoga troška, ni svoga truda, da stigne na sastanke, na birališta, na sborove; nit traži izvita, teke da se komu ne zamiri;

8. Tko pita i razpituje za narodne posle, kô za svoje vlastite posle; i razabire dilovanje i govorenje obćinskih glavara, i narodnih zastupnika; da ih pomaga izvraćati, ako su stranputno pošli; ili da im dilovanju zasvidoči, i mudre beside svojim glasom razprostre, kad su dobro i koristno po obćinu i po narod radili i sborili.

9. Tko se, kao razboran i slobodan čovik, prigne, kud okrene većina, pa i bilo, za čas, njemu nepoćudno: samo kad se tim pravica ne vridja;

10. Tko zna zaboraviti inad; zna stisnuti srdce, i podruke ići s najgrdjim neprijateljem, kad se radi za dobro obćine i naroda;

11. Tko, radeć za stvar narodnu, ne nateže za se, niti cilja na svoje domaće koristi;

12. Tko ne sustaje u ljubavi, u glasovanju, u biranju, u dilovanju narodnome, i ne izašla svaka za rukom: kô što dobar radiša ne sustaje: težak na motici, ratar na ralu, mornar na veslu, ribar na têgu, pisar na peru, i godina ne ponila, i more ne iznilo, i polje ne rodilo, i trud se svaki put ne naplatio;

Tko tako od povoja do pokrova pribiva, srdce mu je čišto, duša mu blagoslovljena; cvati mu pošteno lice, pa on i ne bio velikaš u svitu, nego sirak i prostak, u svojem žitku tanenome i na svojem stanu težačkome: to je narodnjak.

Narodnjak, koji vrši svoje dužnosti, ima svojih prava u narodu.

Prava su narodnjakova:

1. da narod svojim napredkom, svojom vrstnoćom ovikoviči najbolji dio riči i srdca, tvora i govora njegova;

2. da žive slobodan član u slobodnu narodu, i u slobodnoj državi, bez ikakve povrede svoje časti, svoga imanja, svoje obiteli, svoje vire;

3. da narod skoči listom na obranu njegovu, kad bi ga nedaća, nepravda, sila, osveta li stigla, sa njegova rada narodnoga;

4. da on sudi i razsudjuje, koji glavar, koji li zastupnik zaslužuje narodno povirenje; te da ih prid svoj sud do potribe javno pozivlje;

5. da se i njegov glas čuje, kad se ljudi na službu narodnu pod plaću uzimlju;

6. da se i njegove žalbe čuju i razsudjuju, kad vlast narodna sidne na stolac;

7. da je pristupan kod svakoga glavara i zastupnika narodnoga, i da mu se svit napričac ne odbaciva, s toga što vitnik ol' zastupnik nije;

8. da mu ne bude mâne u družtvu narodnom, ni s njegova siromaštva, ni s njegova pribivališta, ni sa roda, ni sa staleža.

9. da smête svaku zakupinu, bilo rodoljubja, bilo vlastoljubja; i da skida obrazine s laži-narodnjaka.

A laži-narodnjaci oni su, koji se meću u narodnjake, a tamo su:

1. jezikom brzi, kô lastavice, a dilom tromi, kô slonovi;

2. drugoga nagone da uči, a oni se pelivane tudjim jezikom; zameću se tudjom glavom; ponose se tudjim nosivom: tudjinstvo im najviše sladi;

3. narodnost najvole u pivanju i u nazdravljanju pri obilatoj trpezi;

4. koji od najmanjega troška za narodne potribe glavu odvraćaju;

5. koji najvole *Narodne Listove* primati, a ne plaćati ih;

6. koji najvole izbore bez njih učinjene;

7. koji nikad na vrime ne prispivaju na sbor, na dogovor, na râd, ako oni nisu na koju čast pozvani;

8. koji se nadaju, da će im narodnost odmah dati slasti i masti, i vina i peciva, i da im neće biti od potribe ni oranja, ni kopanja, ni trpeža, ni štednje, kad jednom svoju obćinu izaberu, i svoga zastupnika namiste;

9. koji, ako od prve, od druge, od treće, gora ne padne, odmah im dodije; i gledaju izpod sebe, kako bi pribigli na drugu stranu, ol' bacili o tle sikiru;

10. koji vole svoj osobni inad, svoj osobni prkus, nego slogu i posluh, pod upravom pametna, ali njima nepoćudna čovika;

11. koji u svakoj narodnoj ciljaju na korist svoju, svoga roda i svoga mista;

12. koji bi rad, da svi ljudi ujedanput zaigraju na njihovu: inače lupaju i razmeću;

13. koji svakomu, i svakad, boljemu i najboljemu, nalaze zamirke; nit su ikad ičim zadovoljni.

Od takovih, sačuvaj Bože, lipu našu narodnost! Bila im kuća daleko od nas; i njihova sbora i sastanka mi se nikad ne uželili! Nego, učili se i izpravljali se, da budemo to bolji i to nastojniji na svoje narodne dužnosti, koje će nam pomoći i mirnoći duše, i veselju života; pomoći će narodu, da dodje do svojega prava i do gospodstva na svom domu: pomoći svakomu pojedinomu, da se usavrši za oba svita, i za oba života.

Kuzma. Amen, Bože!

Toma. Ej, na biranje dakle, na biranje! Ako nas pozovne sto puta, svak složno na biranje, za Narodnost i za Viru!

Marko. Braćo, sunce je dobro odskočilo, nam se je razstavljati.

Ilija. Sidi, još časak, pa ćemo zajedno do Prosika.

Toma. Na', brate, hrvašćine, kô zečje krvi: nazdravi našemu Marku!

Ilija. Zdrav, Marko, krilo sokolovo! Svitlio ti se obraz, medju ljudima, kako se svitli zvizda danica medju zvizdama! Ti nas danas razgovorio i nasvitovao, a tebe Gospodin Bog ciloga vika nadario i nasporio, i pčelom i blagom i volom i konjem, i vinogradom i maslinom, i svakim blagoslovom! Dao ti Bog, da barjak, koji si nam danas prid oči iznio i u srdce usadio, budeš prid nami do stô godin' nosio: i prvi kroz goru zapivao, kad ti glas dodje, da ti je narod dušmane pridobio! Zdrav, družino, Tome, Dujme, Kuzma: dao dragi Bog, da vitar lacmanski sime narodno iz vaše duše nikad ne ponese!

Toma. Duje, Ilija: Neće! Neće! Sbogom! Sbogom!

. . . .

Toma. Već su zašli niz Prosik. Čujte, kako Iliji i stine odgovaraju . . . . . . (*piva*):

"Na noge se, moji sokolovi;
Bolja, da ste sboru na okupu:

Pozov zove vaša vira stara,
Vaša vira, i vaša starina ....
Jedan danak sudi tri godine,
Jedan danak stotinu godina
Grdnje, jada, ruga i sramote.
Nemoj, braćo, da vam reku ljudi:
Gnjizdo vila ptica lastavica,
Vila ga je devet godin' dana,
A desete gnjizdo razmećala.
Proklet bio, tko se odmetnio!
Proklet bio, tko se oblinio!
Crn mu obraz na obadva svita!„

Duje. Ne čuje se više; a ja nadostavljam:
"Tko izdade narodnost i Viru,
Izdalo ga lito i kolino!„

O Slavenstvu, Jugoslavenstvu, Srbo-hrvatstvu, Srbstvu i Hrvatstvu.

Bilo je proljetos ob Uzkrsu, [1] kad se u Trstu namjerih na četri osamljena čovjeka. Sjedjahu na obali pred kavanom *staroga Tomasa*, gdje se navadno sastaju naši pomorci. Razgledao sam pustu šumu stabarâ, macâ, konopâ, što tû magli po luci, ka' u polju sirak, kada jesen ugonene. Kad se tim ljudem primakoh, po govoru razpoznah, da su to našinci. Najstariji, duhaneć promirao je svjetinu, što vrvi obalom; pa bi kad koju kroz dim izbacio, po vlastelinsku. Njega drugovi, nekim poštovanjem, zvahu *gosparom Vlahom*.

S desne g. Vlahu sjedjaše sredovječan čovjek, okošt i otresit, obilatê crnê naustnice: iz čela i iz očiu probijao mu razbor; a rieč, kô da mu je svaka od srdca odvaljena. Po brazdam, koje su mu se pustile niz duge obraze, i po sjedinam, koje su ga posule, rek' bi, da je dosta svieta prošao, i da je, što no rieč, bio na situ i na rešetu. Zvali su ga kad *Petrom*, kad *Duvnjakom*. Ne bi pravo na Petru znao, što mu je posa': svakako se vidi, da je čovjek osbiljne volje i hrvatske ruke.

Na lievu gospar *Vlahu* stojalo ponosito momče, kakvih dvaestpet godina: nakrivilo crn ćulav na glavi, naglo zadimilo; ruke razbacalo, u govoru se zanosilo, bubalo, skakalo, zvali ga *gospodinom Stevom*. Taj, po svoj prilici, bio je kakav omladinski poslovodja ili novinar iz Bačke; vidi se da je nešto učio, i bio možda u Berlinu i u Parizu.

[1] Godine 1875.

Na pročelju, za crnim stolom, sjedio pomorac, pod crnogorskom kapom, u liepu prsluku sa srebrnim pucetima. On je lulu pio i pomnjivo slušao, što mu drugovi sbore; pa kadšto i on bi svoju kô uzput uložio. Zvahu ga *kapetanom Ristom.*

Ja sam tu četvoricu pomnjivo motrio i slušao; pa evo vjerno napisao, sve što sam od njih čuo. Gdjekoji sam navod poizpravio, a gdjekoji nadopunio.

Netom i ja uza nje sjedoh, nazvav' im: dobro jutro! Steva poče:

Petre Duvnjače, bijaste li vi u slavenskoj crkvi? **Slavenska crkva.**

Petar. Valjda hrišćanskoj?

Steva. Bêsa hrišćanskoj! To nije ni hrišćanska ni sokačka, nego je to crkva svih prosvêštenih muževa. To je crkva svih politično izobraženih čovêkoljuba, od Konfucijusa do Mazzini-a i do Garibaldi-a. To je crkva vaselenske prosvête, napredka, jednakosti, slobode i medjunarodnoga bratimstva, vêčitog' mira svih nacija. Ta crkva guši mrak, natražnjačtvo, popovstvo, kalugjerstvo, ultramontanizam, klerikalizam: ubija sujevêrje....

Petar. Dosta, ako Boga znaš! Zasuo si, da ne bi Sava u godinu danâ samlila. Jel' to ona, što uči biogradske djake, da je "religija obmana, mrak i fantazija, a da je vèra zlo?"

Gospar Vlaho. Ne čudi se, čovječe. Ugrijanijeh danas ima fantazijâ; i jedva ti čekaju da koga nadju, da se nasluša tieh lakrdija. Steva liepo pripovieda ono, što je slušô ovdje al *Progresso.* To ti je societad talijanska, *mi capite*; pa se za tom môdom i njeka naša mlados povela, da i ona učini *societad slavu, mi capite!*

Petar. A zna li Steva, da narod te crkve neće nikad priznati?

Steva. Znamo, znamo: ali rimljane najprvo valja nam

utući; jer Povêsnica nam kaže: "srbskom imenu, srbskomu narodnom napredku najviše je škodila rimska crkva. I Turci su nam ljute rane zadali, ali se njima to pre oprostiti može, i te se rane lakše zaliečiti mogu. Sveštenici (rimski) mrzost na braću, koja su u staroj vjeri zaostala, podhranjivali su u porimljenim srbima tako, da su nam ta nesretna naša braća još i danas, pri svoj velikoj sili prosvjete, *naši najveći neprijatelji*. Sve ono što je narodno, kod njih je zatrveno. Jedini im je još jezik narodni, jezik srbski ostao; i ovaj im se, koe od Hrvata, koe od sveštenstva, jako kvari„ [1] Dušan Silni, znao je onaj što je radio! On je strogo zakonom zabranio, da u državi srbskoj rimski sveštenici služiti ne usudjuju se. Onima, koji bi se za ovima sveštenicima poveli, odredio je on žestoku kaštigu.„ [2]

Radi se već dosta i u Lievnu, i u Banjojluci i u Sisku.... A Bêograd, taj....

Petar. Oko šta ste ruke skrstili, jadni ne bili! kad vam ni sami hrišćani te vaše šlavenske crkve neće nikad primiti?

Steva. Hoće! Hoće! Pravoslavni Srbi na dobru su putu. Zna dobro svaki prosvêšteni Srbin, što narodna povêsnica uči: "Crkva se na srbski narod opolčila. Crkva je narodu srbskom postala onako isto neprijatelj, kao što su isti Turci bili. I ona je postala orudje tursko na tugu biednoga naroda srbskoga.... Grci podplate Turke, ukinu srbsku patriharšiju, pa stanu u crkvi srbskoj gospodariti...... Sveštenstvo bez svake nauke, postaje po novcu.„ [3]

[1] Повјестница Србског' Народа од Д. Медаковића. Нови Сад, 1851 стр. 58-59.
[2] Медаковић. Пов. књига II. стр. 27.
[3] Медаковић. Пов. књига III. стр. 89.

Petar. A na što sve te ludosti, moj dragi gosparu Vlaho?

Vlaho. Na što?! Na što?! Na to, da se ujedini slavenstvo, kô što se ujedinila Italija, Gjermanija i sve civilizirane nacionalitadi. Svaki narod imô je svoj viek, pa je, kažu, došô *anche il secolo slavo*: razumieš li me dobro? Naravno, u te posle ne treba da ga popovi i crkve uljezivaju!

Kap. Risto. Boga mi, tako je! Kad dodješ u Ameriko, pa se kažeš da si *Slavjan*, i Amerikanci i Inglezi velikim te počitanjem predusretaju. I kako!

Vlaho. A da vidiš, kako Francezi govore danas velikom časti *de là nation Slave*! Osamdeset miliuna, kapetane moj, nije šala! *Una nazione di ottanta milioni, cospetto di bacco*!

Petar. Gospodo moja, ja nit' sam bio u Amerikah, nit sam putovao po Francezkoj; ali mi se čini, da u ovom poslu valja nešto dobro razabrati. Kad si kroz debela môra, na kojih se samo broje strane cieloga svieta, kô što je: *Evropa*, *Azija*, *Amerika*, *Afrika*, *Oceanija*; ili se broje nakrupno sama ljudska plemena, kô što su: *Romani*, *Anglo-sasi*, *Germani*, *Indijani*, i t. d., tad je pravo, dakako, da se i mi svi kažemo da smo *Slavjani*; jer svak u svietu zna za veliku slavensku državu Rusiju i za cielokupno pleme slavensko; a malo je tko i čuo za Hrvatsku, za Srbiju, za Česku, koje nit su velike države, nit' im se vije zastava po svietu. Kad dakle kažeš preko morâ, da si *Slavjan*, ti ne kažeš drugo, nego da si s Rusom, s Čehom, s Poljakom srodnik, i da si s njima pleme jedno, naprama Amerikancu, Inglezu, Niem cu, Indijancu i drugomu inoplemeniku. S toga duboko se klanjam *Slavjanskoj čitaonici* u S. Francisku, u Newyorku, u Baltimori; jer mi pravo kaže ono što je u istinu: ime družtvu svih sla-

venskih naroda. Ali smijem se, moja gospodo, *slavjanskoj čitaonici* u Kotoru i u Splitu, jer je nesmisao, ili koprena težnjam neizvedivim.

U Evropi, *Germanci*, se diele na Niemce, na Skandinavce, na Anglo-sase, na Olandeze; *Romanci* se diele na Talijane, na Franceze, na Španjolce, na Portugalce, na Belžijance, na Rumunje; a *Slavjani* se diele na Ruse, na Poljake, na Čehe, na Bugare, na Srbe, na Hrvate. Svaki tih naroda, ima svoju knjigu i svoju povjestnicu; ima državno svoje pravo. Po tom pravu, svaki posebice žive kao narod; i nadati se može boljemu, boreć se i razvijajuć svoju osebinu u knjizi i u životu narodno-državnom.

Inače, mi smo ti raztrkana stada i bezpravna râja: naporuč jačemu i ulatnijemu, bilo Talijancu, bilo Magjaru, bilo Niemcu: kako nas se koji prvo dočepa. Rus, taj *sjeverni stric*, gleda medjutim, kako da zaokupi Aziju; pa nema ni vremena, a možda ni snage, da nam pomože, dok nas drugi čepaju po volji.

Što pak Francuzi danas rado spominju *la nation Slave*, i osamdeset pet miliuna Slavjana, to im valja odbiti na želju, da bi nas vidili što prije uza se u novom ratu proti Velikoj Njemačkoj, njihovoj krvnici, a našoj proždrljivoj susjedi. Inače, to francuzko obuhitanje svih Slavjana u jedan snop, valja primiti za ono što je: prazna rieč; a u Francuzâ praznih rieči, žalibože, ima i zalihe. Što bi im čovjek, kad na primer, pred zadnji rat, nisu znali, što ih čeka u južnoj Njemačkoj?

U širokom dakle svietu, pored ostalih velikih plemena, sasvim je na mjestu naše *slavenstvo*; ali je prazno u smislu francuzkom, kad bi se htilo kazati, da smo mi svi Slovinci, tobož jedan jediti narod, kô što uistinu jesu Francuzi, Niemci, Talijanci.

Vlaho. Kaži mi, Pero, molim te, gdje si ti naučio tu gramatiku?

Petar. Ja sam, da ti pravo, gosparu, kažem, učio nešto, štijuć i razgovarajuć se s pametnijim od sebe; putovao sam; motrio sam; slušao sam što govore i ludi i mudri; razabirao sam i prosudjivao, što biva. To ti je moja gramatika!

I ja, gospar Vlaho, u moje ludo vrieme, čitajuć kojekakova glasila, i pjevajuć kojekakove pjesmice, i ja dà, snovao sam ti na široko i na daleko: pô svieta nije mi bilo dosta za vasiono slavenstvo; usred kojega, imao se nastaniti raj slobode i svakoga milja božjega. Ali, kad sam cienio da sam do mog' uzora, taknuo sam živu istinu; pa mi se oči otvorišę da vidim, da sam dugo i dugo sanjao. A san je laža, moj gosparu.

Vlaho. Dà! Dà! San je laža! Nego, reci mi sada, šta ti misliš zar da *Slavija* ne može postati jedna *nacion*, kâ što je postala na našim očima, eto gle, Italija i Gjermanija?

Petar. Oprosti, gospar Vlaho: ni Italija ni Njemačka nisu našega vieka postale nacion, ili ti jedan narod; nego su to bile, od kad sviet pamti.

Italija je imala od vajkada ime, medje, jezik, knjigu jednu: prvo latinsku, pa talijansku. Uz jedno ime i uz jedan jezik, našla joj se jedna misa', jedna sviest i jedna težnja. To isto reci o Gjermaniji ili ti o Njemačkoj.

Pače ima još nešto. Sviet pamti, kad su i Italija i Njemačka bile jedna država; dok imena slovinskoga, ili kako danas neki vole reći, imena slavjanskoga, jedva je naći u kojem kutu zemlje: u biednoj Kranjskoj i u još biednijoj Slovačkoj. A o državi slovinskoj, nikad ni spomene. Slovinske te knjige, ili ti slovinskoga jezika inokupnoga, nigdje ni za liek, moj gosparu. To slovinsko

pleme razdielilo se, Bog sam zna kad, u samosvojne narode; i svaki tih naroda, danas nosi svoje vlastito ime; govori svoj vlastiti jezik; piše svoju knjigu; ima sviest svoju: svaki je sagradio, ili gradi, mišlju svojom, vlastiti dom, vlastitu državu: pa kamo ćeš sad? Zar da razkapamo i brišemo jezik, ime, povjestnicu, medje, kraljevine, u koje je toliko krvavih truda uloženo i toliko junačke krvi proliveno? Pa kad bismo i htili da sve to ujedanput izbrišemo, odkud nam snage?

Vlaho. I Talijanci i Niemci imali su medje i države različne, kô što i mi, pa su sve to oni izjednačili i sjedinili. Zar mi sami da ostanemo pociepani, uvjek maleni, uvjek tudji robovi?

Petar. Kaži ovako: Talijanci su sklopili jedinstvenu kraljevinu: Niemci su zapasali novo njemačko carstvo, to je istina: ali istina nije, da su oni stvorili nov jedinstven narod. Bili su oni narod jedan, jezik jedan od pamtivieka; jedno im ime, jedna misao; pa ih je i mogla opet snaći želja, i poći im za rukom, da se istanova slože i državno ujedine. Ali kod Slovinaca nema nijednoga od tih preduvjeta.

Vlaho. Žalibože!

Petar. Nema ga, nit se nadati, da će ga ikad biti od same želje ili od sviesti njihove. Neće ti ni Poljak, ni Čeh, ni Srb, od svoje dobre volje, nikad pregoriti svoga imena, svoje knjige, svoje države. Nit je prosto narodu da to čini. Tko, na primjer, da ti danas iz sedam jezika načini jedan jediti slavenski jezik?

Vlaho. Rad šta, čovječe, novi jezik, kad ti je gotov ruski?

Petar. Tu smo ti ga! Ali se to zove, porusiti se. Tad dakle ne govorimo o slavjanstvu, nego o ruštini.

Kap. Risto. To se razumi! U koga čaša, u tog' i

molitva. Tako svaki Rus pojmi slavjanstvo. Velika je Rusija, orijaš devetnestoga vieka.

Petar. Dakle, gospodo moja, recimo bobu bob, a popu pop. Ne sborimo o slavjanstvu, nego o ruštini. Pa kako sam osvjedočen, da se slavjanstvo ne može ujediniti, ni kô što se ujedinila Italija, stapajuć sve kraljevine u jednu kraljevinu; ni kô što se ujedinila Njemačka, skupljajuć sve krune uz jednu krunu, tako sam osvjedočen, da se slavjanstvo ne može porusiti. Da Poljak, da Čeh, da Hrvat, da Srb, da Bugar, odbaci svoj jezik, svoje ime, pa da poprimi rusko!? Vrati svate, srećo nesudjena!

Kap. Risto. A da nas Rus sve osvoji?

Petar. Sila Boga ne moli, a pravde ne pita, moj kapetane. I Dalmaciju su Mletci osvojili, i držali četri sto godina. I Turci su Bosnu osvojili. Poljaci su bili Rusiju osvojili. Inglezi su dio Grčke osvojili. Niemci su Italiju osvojili. Pa koliko se Hrvata potalijančilo? Koliko se Grka poingležilo? Koliko Talijana poniemčilo? Koliko se Rusina popoljačilo? Već je sto godinâ, da je Rus Poljsku razčenuo, pa koliko je Poljaka porusio?

Kap. Risto. Dakle, nikad sloge medju Slavjanima?

Petar. Nikad sloge u nepravdi. Dali, ako slovinski narodi budu pravedni jedan prama drugomu; ako više osobne sviesti budu imali na svom domu, a manje hvaste i preuzetnosti u srodnicima, svi će tada uviditi pravi temelj svojoj budućnosti u zamjenitoj ljubavi i u slozi proti vanjskomu svietu, što ih sa svih strana jednako drpa. Nije tražiti sloge u tom, da se jedan drugomu u jaram podvrgnemo; nego u tom, da zajednički odbijamo zajedničke neprijatelje. Robovi nikomu; podložnici kako komu; a prijatelji svakomu.

Rus nek nam je, kô jači i stariji, naslon proti ulatnu susjedu, pa ćemo svi ponosom nanj gledati, i nanj

se naslanjati. On opet, i na vieću evropejskom i na bojnom polju, moći će na nas pokazivati, i nas u svojtu brojiti. Čeh nek je, kô bogatiji i naučniji, u Austriji prvi, i nek zna da smo mu, na pr. mi Hrvati, zapleće. Srb nek u iztoku barjak nosi, i nek prvi goni Turčina: nek zna da smo mu mi najvjerniji spobornici. Ali nek Rus ne misli, da smo mu mi Hrvati i Srbi i Bugari i Česi i Poljaci, mrtvo gradivo za veliku Rusiju; kô što nek se Čeh ne uzda, da ćemo mi Hrvati lomiti ili pritajivati krunu svojih kraljeva, da on lašnje izkopa Vaclavovu krunu; kô što Srb nek se ne uzda, da ćemo se mi Hrvati, za ljubav umišljenoj njegovoj budućnosti, odricati hrvatskih prava; da ćemo mu mi na hrvatskoj glavi gojiti srbske vlase. Svakomu svoje, pa mirna Bosna! Vrieme je da budemo osbiljni ljudi, i da odlučno odbijamo sanje, koje nam s veće strane podmeću naši zlotvori, teke da imadu izlike da nas to više taru.

Sveslavenstvo ne odgovara ni istini ni pravdi; ono se ne saudara ni sa željami pojedinih slovinskih naroda, ni s njihovim duševnim potrebama; ono se protivi jednako njihovu pravu i njihovim dužnostim. Sveslavenstvo je neizvedivo, jer nema tvarna temelja u jedinstvu zemljišta; pa nema ni duševnoga temelja u jedinstvu jezika, misli i težnje. Sveslavenstvo, da istinom postane, valjalo bi da počme narodnim samoubojstvom, ili bratoubojstvom, a da sliedi medjunarodnim razbojničtvom. Njemu bo valjalo bi žrtvovati ciele narode, kô što Magjare....

Steva. Zdravo! Pravo!

Petar. Opet velju, prodjimo se sanja! Ne bi samo četri miliuna Magjara palo žrtvom toj sveslavenskoj aždaji, nego bismo i mi svi manji slovinski narodi propali: opuhala bi nam jezik, ime, sviest, i sve što koji narod ima najmilijega i najsvetijega; a izvela bi na razvalinah našega doma nov rod, što naš nikako ne bi već bio.

Veličina, moj gosparu, ne čini sretne narode, ni dugovječne države; kô što prostrano imanje ne čini mirne ni sretne ljude. Svak se zadovolji onim što ima, Bogom i pravdom stečeno, pa eto mu mira i zadovoljstva. Tako je kod pojedinaca, pa tako je i kod cielih naroda, bili veliki, bili mali. Gledajmo danas maleni Belž uz veliku Francuzku; Portugal uz Španjolsku; Holandiju uz Njemačku; pa i Marok i Misir uz Tursku; Japan uz Kinu! Što bismo mi sami pred očima mačke krojili?

Vlaho. Dà, dà; tako se povuklo, ali težko da bi ikad i druge države dopustile, da se sve slovinstvo ujedini. Sve slovinstvo na okupu, bilo bi najjača država na svietu; pa kako je na carstvo Velikoga Napoleona udarila i Rusija i Austrija i Inglezka, i srušile ga; i kako se danas Francuzka i Rusija i još tko sprema na Gjermaniju, tako bi se po svoj prilici i na slovinsko carstvo spremila i Gjermanija i Francuzka i Inglezka i svi ti zavidljivci, koliko ih godj ima.

Nego, Pero, ja baš nijesam htio rieti o svem slovinstvu; nego, da ti bolje kažem, ja sam mislio po svaki način o ***Jugoslaviji***. Tu valja ujediniti! Liep komad, ***per bacco***! Jugoslavija.

Petar. Jugoslavija!? Što je to, zdravljica ti?

Steva. Eh, što je to!? On sam to ne zna! To je Dušanovo carstvo! Od Dunava do Primorja, sve zemlje srpske ujedinjene. To je Srbija preporodjena; to je nova feniks slobode i prosvête. Živilo svecelo Srpstvo! Živila ujedinjena Srbadija!

Vlaho. Polako, polako, molim te: imaj ***pacience.*** Doći će red i na te. — Jugoslavija, Pero, to je ovi balkanski potuotok, od Crnoga do Jadranskoga mora, od Celovca do Carigrada: vidi, čovječe, liepa li komada!?

Petar. Liepa, moj liepi gosparu, ali čije je to?

Vlaho. To je danas što Austro-Ugarske, što Turske, a što Grčke; a sutra je srbsko.

Steva. Na stranu s Grčkom! Ona je pri dnu, tamo doli uz komad primorja: Grčku valja sterati na otoke.

Petar. Ali čujem baš ovde od samih Grka, da oni hoće po svaku cienu Epir, Tesalju, južnu Macedoniju, Traciju i oba primorja s Carigradom. To bi bila, vidiš, gotova trećina i najsgodniji dio balkanskoga poluotoka!

Steva. Dat' ćemo im batinâ, tim lopovim fanariotskim! Bit će im, što im je obetaono: buzdovan i mač! Još stoji osnova Dušanova u duši svakomu Srbinu.

Petar. Ostavimo mi želje i osnove; nego da baš vidimo, kako je to. Deder, kažite mi: koliko je narodâ u toj umišljenoj Jugoslaviji?

Steva. Srbi svi i svuda!

Vlaho. Ostavljajuć na stranu miliun i pô Grka, ima na okupu do sedam miliuna Bugara u Bugarskoj, u Traciji, u Macedoniji i u Srbiji. Ima po Arbaniji i po Rašiji do miliun Arnauta. Pa ima Srba u Srbiji, u Rašiji, u staroj Srbiji, u Crnojgori, po okrajcima današnje Hercegovine, po vilajetu bosanskom tamo k' jugu, do tri miliuna. Ima Hrvatâ u Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, u Istri, u Turskoj Hrvatskoj, u Bosni, u Hercegovini do tri, a neki kažu, do četri miliuna.

Steva. Protestiram! nema Hrvata nego osam sto hiljada. Dalmacija, Bosna, Hercegovina, Krajina, Slavonija, sve je to puno puncato Srbadije: srpske su to zemlje. Šokci, Bunjevci, to su Srbi vêre latinske.

Čujte Povêstnicu: "Hrvata nema ni pun jedan miliun. Oni su slabi ratnici. U Hercegovini, u Bosni, u Dalmaciji, u Hrvatskoj Krajini, po svima ovima oblastima živio je i živi narod srbski i danas: po svima ovima o-

blastima činio je srbski narod mnoga i velika djela. Godine 1242 spasili su Srbi kralja Belu IV od Tatara. Još žive srbski narod u Crnoj Gori, u Macedoniji, u Slavoniji, u Baranji, u Vojvodstvu i po Magjarskoj razasut. U kneževini Srbiji *žitelji su sami Srbi.„* Dalmacija je prastara srbska zemlja! "Najpre Dubrovnik bio je glavni i prestolni grad srbski. Poslje propasti srbskoga carstva podpala je Dalmacija pod republiku mletačku. Na suvu do mora žive skoro sami Srbi. Polovica svih žitelja može biti Srbâ iztočnog i zapadnog zakona; druga je polovica različita smjesa svih pomenutih koljena.„

Petar Dakle bi tako bila u Dalmaciji tri diela Srbâ, a jedva četvrti dio Hrvata!?

Steva. Nema ni puna četvrtina! Čuješ li, što uči Povêstnica!? Ima tu još! "Pod Srbe učeni Slaveni stavljaju Bugare, Hrvate i Slovence. Mi Srbi od naše strane treba da im otvorimo naša njedra, koja su u sva vremena *puna iskrenosti bila.* Ali treba da *najveću predostrožnost imamo sa ovom našom braćom*, jer ni jedni, ni drugi, ni treći ne imadu još čistog' i samostalnog' mnienja„. [1] Dakle nema ni Hrvata pravo, ni Bugara na balkanskom poluotoku: *Srbi su to svi i svuda*, kume moj dragoviću.

Vlaho. Pusti me, kumim te Bogom, pusti me da kažem; pa ondar viči koliko te volja. I ja sam mislio da je drugčije; ali me ne davno uvjeravaše putnik, koji je više krat cielo jugoslovinstvo proučio i proputovao, uvjeraše me, da nema nego dva ošmanjena miliuna Srba, a tri obilata Hrvatâ. Pa ja eto nadostavljam svakomu po jedan miliun, da nije krivo, ni jednim ni drugim. Ima dakle, Petre moj dragi, još miliun i pô Slovenacâ u

[1] Медаковић. Повјестница Србскога Народа, књига I. стр. XX. 36-37-39-41-77-84.

Kranjskoj, u donjoj Štajerskoj, u južnoj Koruškoj, u sjevernoj Istriji i u južnoj Gorici.

Petar. Ima još dvista hiljada Rumunja u Srbiji, oko Požarevca i Milanovca, pa sve od Timoka do Morave; a takodjer ima ih nešto više opet u sjevernoj Bugarskoj. U Biogradu ih zovu Cincarim; i da znaš, kako zaokupiše trgovinu!

Vlaho. Jes, jes: imaš pravo. Ima u Bugarskoj, nebrojeć Carigrada, sto hiljada, što Osmanlija, što Čerkesa, a do sto hiljada Cigana i dosta Žudjelâ.

Petar. A koliko ima zakonâ?

Vlaho. Tri su glavna zakona: *vlaški*...

Kup. Rîsto. Kako to?

Steva. Protestiram! To je uvreda, gosparu Vlaho?... Vi ste *Latini*, *šokci*, *bunjerci*, *rimljani*; a mi smo *pravoslavni Srbi*.

Pravoslavje.

Vlaho. Ne ljuti se, čovječe; ne čini vilanadâ, molim te. Eto ti sam proti sebi govoriš. Ja nijesam hćeo da t vriedjam. U nas, kô što po svoj Bosni, bez ikakve uvrede, sljedbenici grčko-iztočne crkve kažu se: *vlasi*. Ja, kao ja, znaš, kapetan Risto, nijesam ti klerikal; ali opet ne mogu hititi, kako bi se vi po zakonu zvali *pravoslavni*: jer tad svi drugi, naravno, cienit je da su neslavni iliti, po vašoj gramatici, *krivoslavni*. Nu, budi rečeno bez zamjerke: što biste vi kazali, da se katolici nazovnu *Pravovjerni*? Bi li ste ih vi tim imenom zvali? Jamačno ne biste; jer bi vam se činilo, da biste tim vi nekud priznavali, da ste vi krivovjerni. Vidiš, katolika svak može zvati bez svoga poniženja, *katolikom;* jer to ime ne kaže nego ono što biva, to jest, vjeru *posvemnu*, iliti po svem svietu razprostranjenu: kako i jest; jer ti ćeš naći katolika u Evropi, u Aziji, u Americi, u Africi, u Oceaniji, u svakom kutu svieta; a grčko-iztočnih (*vostočno pravoslavnih*)

nema nego nekojih naroda i po nekojim zemljama. — Pa gle' ni državni zakon ne dopušta, da koja vjera sebe naziva takim imenom, kojim bi se moglo nanieti uvrede drugoj kojoj priznanoj vjeri. S toga je pametno odredjeno, da se vi pišete i zovete *grčko-iztočni*, kô što i jeste; jer se držite crkve carigradske, grčke; a mi da se pišemo *rimokatolici*, kô što i jesmo; jer se držimo rimske crkve: pa mirno i jednim i drugim. A popovi i naši i vaši neka tumače u crkvi kako ih volja: što ti se čini?

Steva. Ja protestiram! Srpska vêra uvêk bila i ostati hoće srpska-pravoslavna. A katoličtvo je latinstvo, to je tudjinstvo.

Vlaho. Ne leti tako u oči kô zolja: razgovarajmo se kô ljudi. Vjera, Steva dragi, što vam ima Hristove nauke u njoj, to je Božje; a što vam ima razlike od rimske-katoličke, to vam je grčko. A jezik staroslovenski u leturgjiji, Hrvati imadoše prije još, nego se Srbi crkveno urediše. Svi narodi Grke po vjeri zovu grko-iztočnjake; a negrke, koji grčku vjeru sliede, starinom zvahu u Dubrovniku *vlahe*, a po Dalmaciji *grkaće* (hrkaće). Vidji dakle, kamo ti srbska vjera!?

Kap. Risto. Ah da! *hrišćani*, *pravoslavni*, *Srbi*, za me je to sve jedno. A kad smo grčko-iztočnog zakona, što bismo se stidili kazati da jesmo? Prije tih novih zanovetanja mi smo se zvali *hrišćani*, a vi *krišćani*, pa svakom je bilo pravo.

Petar. Dakako! Nego, ostavimo sad to; pa kažite mi: jeda li mimo nas prosacâ toj liepoj Jugoslaviji?

Vlaho. Hitam te, što hoćeš rieti. Dakako, da ima! Grci bi hćeli za se Epir, Tesalju, Macedoniju i Traciju. Rumunji bi hćeli za se bar jedan komad Podunavlja. Magjari bi hćeli ..... Talijâni bi hćeli ..... Njemci b hćeli .....

Petar. Tu je prosacâ i odviše! A molim te, koliko danas ima poočimâ iliti skrbnikâ ta Jugoslavija?

Vlaho. Ima ih i po milosti i po grjehu: ima ih po debeloj i po tankoj krvi, na žalost, i previše. Na iztoku je Turska, na sjeveru je Ugarska, na zapadu Austrija.

Petar. Čudne li ti djevojke, u kojoj je sedam ćudi, govori tri jezika, na tri zanosi; a na nju gleda šest mušterija; čuvaju je četiri skrbnika; na nju paze do tri poočima!

Vlaho. Kaži der bistrije.

Petar. Da počmemo s tanjega kraja. Prije svega recimo, da je ta Jugoslavija čita, čitovata, kako je to vi zamišljate: pitam sad, kako će ona doći do slobode, kad je njoj jednu ruku s nogom prikovao Turčin Kuranom, zulumom, turstvom; kose joj spleo oko svoje ruke Magjar; a Niemac i Rus drže sprave, da ju vezanu vode na pazar? Misliš li, gosparu Vlaho, da nekoje hiljade vojske srbske, crnogorske i grčke, kad bi i bile složne, kô što nisu, da bi te mogle odoljeti turskoj carevini? Ne znate zar, da u Evropi ima svedjer ljudi gotovih, da, braneć Tursku, sebi tobolac napunjaju? Kad ima novca i upraviteljâ, lako je po Aziji sgrnuti mesurine, da zajazi srbske i grčke topove. Pa gdje je, rekoh, ta sloga Srbije i Grčke, kad bi se Grci digli poglavito na to, da osvajaju slovinske, zemlje? A Rumunija gleda i ona preko Dunava!

Vlaho. Da ti pravo kažem, ja nijesam nikad ni mislio o Grčkoj. Nju slobodno izluči iz Jugoslavije. Nego Srbija, *per bacco*, to ti je jugoslavenski Piemont!

Steva. Srbija, dabome! Sve srpske zemlje ujedinjene, kô što su bile za Dušana Silnoga: *Dušan car srpski i rimski*; *gospodar erdeljski*, *grčki*, *rumunjski i svih primorskih strana*!

Petar. Kako vam se projelo, Bože daj, da se i pro-

radite! Tad biste bili i pametniji; i osvjedočili biste se, da vam se neće više ni tudje pile posrbiti..... Ej moj gosparu Vlaho, to je ljepše smišljeno, nego promišljeno. Srbija Piemont! Prije svega, ti znaš bolje nego ja, da prispodobe u politici, kô što u običnom životu, nisu temelj istinitu sudu. Prispodoba bistri omišlaj, uljepšava govor; razgâlja tajne odnošaje srodnih stvari; nudja pjesniku i govorniku živih slika: ništa više, moj gosparu. Kô što Jugoslavija ne može se prispodobiti s Italijom, tako, mislim, da ne može ni Srbija sa Piemontom.

Steva. Oho! kako to? kako to?!

Petar. Lako. Italija, to je zemlja od postanja omedjašena, da bolje ne možeš ni zamisliti. Italija je, rekli smo, to ime nosila od pamtivieka. U toj zemlji stanuje narod, koji ponosom zove imenom talijanskim zemlju, sebe, i jezik svoj. Medje te zemlje bile su višekrat tvorilom jedne države ili jednoga saveza državnoga. To jedinstvo zemlje, naroda, jezika, imena, izuke, uz jedinstvo vjere, izvelo je jednu sviest, sviest talijansku. Toga svega ni za liek pri umišljenoj Jugoslaviji. Istinabog, balkanski poluotok, stari Ilirik, zamedjašen Dunavom i obalami Jadranskoga mora, dopire inokupno u jednom komadu do kranjskoga Triglava; ali je taj krasni komad pri krajevih zakidan; dapače je mjestimice i pokidan. Tko će Jugoslaviju pogoditi o medjah sa Niemcim? pa sa Talijancim? pa sa Rumunjim? pa sa Grcim? pa s Arnautim? Je li Jugoslavija inorodce po svoju premiesila, kô što je Italija Lombardce, Grke, Arbanase? Nije li obratno u toj Jugoslaviji Grčka Bugarâ pogrčila, Arbanija i Rumunjska Srbâ poarnautila, ili progutala? Nije li Njemačka Slovenacâ poniemčila? I to ne podje na sela; nego je, žalibože, išlo na stotine hiljada duša: na krupne kotare i na krasne dionice zemlje.

Srbija Piemont!? Po čem? Kaži mi, ako si Božji!

Steva. Po svojoj nezavisnosti, po svojem pravu i po svojoj historiji! Srbija sama ima misiju!

Petar. Srbija nije nezavisna. — Ona i danas plaća danjak turskomu caru. — Znam da ne bi smetao danjak; ali smeta što nije zastupana, kao država nezavisna, u inozemstvu. Srbija nema glasa u medjunarodnom sboru. Ako dobro pamtiš, gosparu Vlaho, Piemont se znao u vanjskom svietu najvećma okoristiti tim, što je kroz usta svojih poslanika, podigao svoj glas na ime cjelokupnoga naroda Talijanskoga. Piemont bio je malen prama ostalim državam; ali je on mogao za krimskoga rata u pomoć opremiti zapadnim saveznikom dvanest hiljada izvrstne vojske. Piemont je prolivenom krvlju talijanskih sinova, uz Francuze i uz Ingleze, zadobio pravo da govori na parižkom sastanku za talijansko jedinstvo.

Dapače, još prije sastanka parižkoga, Piemont je uložio svoju državnu nezavisnost u ratu proti tudjinu (g. 1848-9), da ga iz Italije iztisne. Poslie toga nejednakoga rata, koji je gorko platio i krvlju i novcem i kraljem, i mal' ga ne platio samom nezavisnošću; poslie toga rata, Piemont, pričepljen i satrven, nije se dao prisiliti na to, da potare ustav i da zatvori vrata talijanskim zatočnikom. Ti nesretnici vrvili su na hiljade sa svieh strana Italije, i Piemont je pregorio miliunâ ratne odštete, i još toga mnogo, što bi mu se bilo prostilo, samo da sinove talijanske ne pusti da se tucaju po svietu, bez otačbine i bez kore hljeba.

Slična tomu šta ikad vidi tko od Srbije? Znaš li ti što o sudbini bugarskih i prekosavskih uskoka?...

Ima još tu krupne i bitne razlike izmedju Piemonta i Srbije. Već prije pokreta 48.e godine Piemont je postao duševnim središtem talijanskim: najveći pjesnici, povje-

stničari, mudroslovi, državnici, umjetnici, vojaci, većinom rodjeni Piemontezi, ti su iznieli umom, i krvlju svojom proslavili zastavu talijanskoga jedinstva, za kojom teži od vjekovâ talijanski narod. *Piemont*, najkrepčiji, najuredjeniji i najslobodniji u Italiji, žrtvovao se i *podmetnuo se misli talijanskoj*, da ju izvadja, da ju na sebi iznese, ili da s njom utone.

Piemont, za ljubav Italiji, *odrekao se* svoga mira i blagostanja, *državne osebine i vlastitoga imena*. Ili uzkrsnuti Italiju, ili propasti: to je kocka na koju je Piemont metnuo dva put glavu svoju i glavu svojih kraljeva. A Srbija bi htjela, da na razvalinah inih naroda i država sagradi samo Veliku Srbiju. To je sasvim protivno onomu, na što je Piemont težio, i što je donekle izradio. Hitaš li me sad?

Vlaho. Milo mi je to od tebe čuti, da bar znam, da nisi ti klerikal od oni fanatika. Piemont je dobro učinio što je Rim uzeo, jel' de Pero?

Petar. Sad se ne pita: je li, nije li Piemont išao pravednim putem; kô što se ne sudi, je li se, nije li se moglo na pošteniji način doći do cilja, jedinstva i nezavisnosti talijanske. Što velimo ovde, to je, da je Piemont imao priznanu sposobnost i volju da za Italiju sve žrtvuje. A Srbija, što je dosad učinila za tu Jugoslaviju? Zna li, priznaje li ona, da ima izvan Srbije kakve Jugoslavije? Vidiš što Steva pjeva! Ovaka ti je uobće sva Srbadija.

Pa reci mi na dušu: odkud Srbiji sposobnosti i volje, da podmetne svoja ledja jugoslavenskoj misli? Nije li zar svedjer Srbija nastojala, da se pred Turčinom gospodarom, opere od svake sumnje jugoslavenskih težnja? Nije li se s Turčinom pogadjala za bošnjake? Nije li se pogadjala i s Magjarom i s Talijanom o glavi Hrvatâ?

Kakva utočišta, kakve pomoći Srbija pruža zatočnikom jugoslavenstva? Šta ne biva još danas sa uskocim iz jugoslavenskih zemalja? Ljudi, koji se glase po Srbiji, to li su najdarovitiji, najnapredniji na jugu slovinskom? *Misao, koju ti ljudi, te novine, te knjige pronose i zastupaju, zar li je misa' jugoslavenska to?*

Risto. Ti baš, Petre, iz oka u oko.

Steva. Banbadava vaša sofistika: srpska misija, to je: svecêlo srpstvo ujedinjeno.

Pétar. U sto dobrih časa! Ali tad nemojmo pîpati, ni žmîrkati. Kažimo čisto bistro jedan drugomu, što mislimo. Ne prodaje se više mrkva za rodakvu, moj Steva! Vjerujte mi, da u politici, kô što u običnom životu, iskrenost i poštenje, to vam je najbolja mudrost i najtrajnija korist. Što to pomaže, da amo: mîle, làle, šimširove grane; a tamo bi crieva jedan drugomu izsukali? Kad jedan drugomu otvorito kažemo, što mislimo, kad li tad li sporazumit ćemo se. Inače mrsit ćemo se; dangubit ćemo, ili ćemo za drugoga raditi. Vidiš, meni je Steva u neku mio, jer on očito kaže, što drugi misle, a često taje.

Vlaho. Ja cienim, Pero, da razboriti Srbi zlo ne misle. Ne valja djecu slušati, čovječe. Ima posvuda glava ugrijanieh. Vidji, Steva je kô vieštica: kad se namaže, neće ni o trn, ni o grm, već na pometno guvno.

Risto. Ha! ha! koja pasja para i tebi sad pada na pamet?! Pometno guvno!

Petar. Mi ne znamo, što može misliti Stojko ili Stoja; nit nam je stalo da znamo, što ljudi šapuraju, gdje ih nitko ne čuje. Misli pojedinih ne vriede boba, ako ne imadu temelja u životu i u težnji cjelokupna naroda. Pa ja velim, da Jugoslavija i jugoslavenstvo, u smislu jednoga naroda i jedne države, da je to *ili* prazna *sanja*, *ili* gola golcata *laž*, pritvorstvo, da se lude glave navedu lašnje na srbsku mêku.

Vlaho. Ta zašto, čovječě?

Petar. Evo zašto: ako se *Jugoslavijom* teži na posrbljenje Hrvata, Bugara i Slovenaca, to je nedostojno pritvorstvo. Inače, Jugoslavija ti je prazna sanja: jer je ime stvari, koje na svietu danas nema, nit je ikad bilo. Skup zemalja na slovinskom jugu, u kojem stanuju različiti slovinski narodi, ti možeš zvati da je Jugoslavija; ali ti to svedjer ostaje lopta od tri četri strojke: to nit' je državno, nit' narodno ime, nego golo zemljopisno.

Kap. Risto Dà, ima tu Srba; ali uz Srbe živu i Bugari i Hrvati i Slovenci; ne brojeć Arnaute (Arbanase), ni Rumunje (Cincare) ni Osmanlije; i ostavljajuć na stranu Grke.

Steva. To je sve jedan jezik i narod srpski.

Petar. Potamote, Steva! Reci, jedna je to zemlja; ako i jest kojekud okrnjena i izlaptana. Jedna je zemlja; ali, nit je jedan jezik, nit je jedan narod; nego su na jugu slovinskom, iliti u toj Jugoslaviji tobožnjoj, četri ili najmanje tri srodna naroda.

Vlaho. Pa zašto se ti narodi ne bi mogli stopit u jedan narod?

Petar. Jerbo nisu prietop, nego su to živa i različita sobstva: svako s svojom povjestnicom, s svojom državnom osebinom, s svojim imenom, s svojom knjigom, s svojom samosviesti.

Vlaho. A kako su se drugi srodni narodi ujedinili?

Petar. Na dva načina. Srodni su se narodi *ujedinili jezikom, imenom, i težnjom*, kad se jedan izmedju njih našao napredniji i jači, pa drugoga izveo iz divljači: obdario ga izukom i slobodom, i sebi ga priljubio; kô što su Poljaci Letonce, Francuzi Bretonce pa Alsacijance, Španjolci Baške. *Ujedinili* su se narodi *državno*, kad više njih na odlomke pociepano, rad medjusobne obrane, na-

dje se prinudjeno, da se jedan drugomu prislone, po obstojnostima zemlje i susjedstva, da svi budu slobodniji: i to ti je u Švajcarskoj i u Amerikah.

Vlaho. Pa što se ne bi mogla onako ili ovako Jugoslavija ujediniti?

Petar. Što bi moglo biti do koje stotine godina, mi ne znamo. Ali danas čisto znamo da se ta Jugoslavija ne može narodno da ujedini, jer Srbi, na primjer, ni u misâ ne bi primili jezik i ime bugarsko. A opet Srbi nisu ni toliko jaki naprama Bugarom, da bi Bugare posrbili. Pa dokle Srb ostaje Srbom, a Bugar Bugarom, nema narodnoga ujedinjenja Jugoslavije. Ni državno ne mogu da se ujedine; jer Srbi neće da su odlomci u većoj tvorbi državnoj; a još će ti se manje Bugari pustiti pod srbsku kapu, pošto su oni triput veći od Srbá. Pa se baš i sdružila ta dva naroda u jednu jeditu državu, to ne bi bila Jugoslavija, nego Srbo-Bulgarija.

Vlaho. Zašto ne bi, kad bi k njima mogla pripasti i Bosna i Crnagora i trojedna kraljevina: a Slovenci su i onako svedjer spravni?

Petar. Spravni su Slovenci, ali nisu prosti. Jedno im je ûže državna zajednica s Austrijom; drugo im je uže cieli njemački narod, koji preko Slovenaca hoće sebi put do Jadranskoga mora: te ga je, na žalost našu, i dobrano već prokrčio. Pa odkud Jugoslaviji, iliti Srbiji, Hrvati? Daklo prije svega valjalo bi propušiti Turke tamo tamo daleko iza Stambula; pa Ugarsku potopit Dunavom, da nikad ne odsekne; te napokon opûhati sa lica zemlje Austriju; i tada rat s Hrvatima.

Vlaho. Rat s Hrvatima, za ljubav Božju!? Šta to kažeš, Petre?

Petar. Eh dà, gosparu moj, kažem ti istinu: rat s Hrvatima!

Steva. Pas im se mesa najeo! Mi ćemo te Hrvate utući! Trojedna je kraljevina puna puncata Srba. *Kajkavacâ* i *bodula*, Kranjaca nema ni miliun; pa gle, kud šibaju! Mi ćemo ih predati Švabi; ili ćemo ih utući! Utući do jednoga, pasje vêre šokačke! ***Hrvati su bez Srbâ nitko i ništa!*** [1] Rsom srzni, rukom vrzi, ljucki rsu, Srbine!

Vlaho. Pusti, Steva, ne luduj! Ta šta, Pero, zaboga! nijesu dakle Hrvati i Srbi jedan te isti narod?

Petar. I jesu i nijesu.

Vlaho. I jesu i nijesu! Pomozi me, moj sveti Vlaho! I jesu i nijesu! Kako to, čovječe, dela kazuj!?

Kap. Risto. Hrvati su valjani ljudi; pa mi svi Bokelji, Crnogorci, Zećani i Primorci u Carigradu od vajkada dobro prolazimo pod imenom Hrvata. Tamo se naš načalnik i danas zove: *Hrvat-baša.* Hrvat, je slavno ime u Carigradu! nije kud tajiti.

Petar. Hrvati i Srbi, dà, jesu narod, što no se kaže jedan te isti po krvi i po jeziku; ali nisu jedan po životu duševnom; nisu jedan povjestnicom i težnjom; nisu jedan narodno-državnim pravom: u jednu rieč, Hrvati i Srbi ne imadu jedne iste narodne sviesti, ni jedne težnje. Čuli ste ono glasovito: ***Si duo faciunt idem, non est idem.***

Steva. Oh! oh! sad i latinski! Taki su ti šokci! Rimpapina Propaganda! Dvo ... faciunt .... jidem. Jedite, najeli se bêsa!

Vlaho. Jesu jedno i nijesu jedno, koja je to' pulitika, moj dragi Pero? Ja znam, da je danas viek narodnosti, pa valja da svaka ptica leti k svomu jatu. Srodna s srodnim, nije više kud! Koji jednim jezikom govorimo, mi smo jedan narod; pa valja da postanemo, prije ili poslie,

[1] Застава бр. 110 год. 1876.

jedna država. Vidiš Gjermaniju i Italiju! Pero moj, ovo su *môderne ideê*. Valja ići *col progresso del secolo*, nije kud kamo!

Petar. Gosparu moj, čast ti, kô starijemu; ali prosti mi da ti kažem: uza sve tvoje liepe misli i još ljepše rieči, neke su ti magle u mozak zašle, pa ti je trudno, da ih razagneš. Ti si dosta svieta prošao; i pravo sladi s tobom razgovarati. Narodnost, dà, liepo je ime, i liepu stvar kaže; ali valja pamtiti da, ako je jezik navadno vanjsko obilježje narodnosti, on nije jezgra. Jezgra narodnosti jest *sviest*, koju pojedinci imadu, da oni pripadaju osobnomu skupu ljudi. Gdje nije te nutrenje sviesti, sto put im bio jedan jezik, ljudi neće imati nikad te nikad iste težnje na zadružno ni na državno jedinstvo. Dà, navadno vanjsko obilježje narodnosti jest jezik, ali svedjerno nije. Eno, na primjer, u Americi i u Švajcarskoj, državna je zajednica vanjsko obilježje narodnosti, po kojoj, ljudi govoreć različitimi jezici, koji francuzkim, koji njemačkim, koji španjolskim, svi se ipak priznaju narodnosti, jedni amerikanske, drugi švajcarske. Belžijanci, oni vam poizbor govore i pišu francuzki; ipak ponos im je belžijansko ime; i ne bi ga se odrekli za žive oči: kô što ne bi se odrekli ni svoje male kraljevine, za ljubav srodnoj velikoj Francuzkoj. Vidi još Irce: oni ti već imadu isti književni jezik, iste običaje, kô što Inglezi; ipak sve se otimlju; i danas, poslie osam sto godina, jednako još gledaju, kako da se izkopaju iz zajednice ingležke.

Vlaho. Eh, ne spominji Irce! Tamo poglavito vjerozakonski odnošaji odlučuju narodne težnje.

Petar. Eto dakle vidiš, da ga narodnost nije u samu jeziku! Narodnosti u prvom redu hoće se sviest iste zajednice; a tu sviest izvadja poglavito duševna zajednica,

kad državnom, kad prosvjetnom, kad vjerozakonskom jednom te istom težnjom.

Pa da baš i jest jezgra narodnosti u samu jeziku, kô što nije, ne bi se opet misa' narodna mogla prtiti u sve ostale misli. Nego, narodnost postavljena u temelje uredbi narodâ i kraljevina, valja da se složi s ostalim temeljima jednako pravednim, jednako svetim, bez kojih ne bi bilo reda u ljudstvu. Taki ti je temelj u javnoj zadrugi zakonitost; koja se začimlje u pravu na vladanje zakonita vladara. Taki ti je temelj, vjerska sloboda; koja je zajamčena voljom većine sudržavljana. Pa je temelj ustavna sloboda, zajamčena sudjelovanjem napredna i ćudoredna naroda. Temelj je prosvjetni pravac, oblik uljudnosti.

Steva. Temelj taj, temelj ovaj, što mene to ešofira? ne ćemo mi vaših tih temelja!

Petar. Svaki iole svjestan rodoljub o tom valja da razmišlja, moj gospodine, ter kako! Da bismo mi Hrvati i Srbi, svi koliko nas je, i htili sbilja da se ujedinimo, što bi nam bilo raditi? Ili ..... da svi Srbi dodju pod kralja hrvatskoga ....

Steva. Nikad, nikadare! prije pod Turčina ....

Petar. Umiri se, Steva, to su i onako drveni lemeši. Kad bi Srbi to i htili, Hrvati ne bi nipošto; jer taj prirast lako da bi ih izvrgao mnogoj pogibeli u slobodi i vjerskoj i ustavnoj. Ja neću da ponizujem Srbiju ni Srbe; ali ćete mi priznati, da ne bi po Hrvatsku osobita sreća bila, kad bi se njezin sabor prepunio vrstom, što se sgrće u biogradsku skupštinu.

Steva, eto vidiš i sam, kako je svim tvojim jednovjercem u Hrvatskoj. Može se kazati, da oni maldane gospoduju: tako se majstorski znadu posvuda proturivati. Dok, nema ti žrtve, svetca, ni zasluge, da iznese katolika

u Srbiji ili u Crnoj Gori. Mi vidimo, kako je svim inovjercem u katoličkih zemljah, a kako obratno katolikom u Rusiji, u Šveciji, u Irskoj, u Prusiji, dapače u samoj Švajcarskoj.

Steva. Ta Srbi nisu fanatici. Oni misle graditi džamiju usred Beograda.

Petar. Dà, hoće džamiju za Turke, kojih nema ni jednoga, ali neće crkvu za katolike, kojih ima na hiljade.

Steva. Hoće i crkvu za katolike, samo nek se katolici odreknu Rim — Pape i Jezuitâ.

Petar. Hvala ti na ljubavi! Tako govore i Bismark, i Švajcarski Kalvini. Odreci se Pape, to je: odreci se katoličke crkve, i budi razkolnik, pa si miran.

Steva. Ali je papstvo i katolicizam neprijatelj Srpstvu. Tu ranu valja rezati sa srpskoga têla: valja fratre i šokačke popove dole, pa je Srbija gore.

Petar. Dà, dà; baš tako i Bismark kaže: katolicizam je protivnik lutorstvu, a Lutorstvo je niemstvo, dakle: ruši katolicizam!

Vlaho. To su, moja čeljadi, pretjeranosti. Što ga uljeziva katolicizam i pravoslavje u hrvatstvo i u srbstvo? To ja ne hitam, kô što ne hitam razliku izmedju srbstva i hrvatstva.

Petar. Dakako, da su pretjeranosti. Ali su pred nami dvi struje. Većina Hrvata katoličanstvo drži prâvom, jedino spasujućom vjerom. Hrvati, puštajuć slobodu inovjercem, naosob braći svojoj iztočne crkve, nisu nijednoj vjeri pogibelni; dok slobodi njihove vjere i crkve katoličke bila bi velika pogibel, kad bi se Hrvati napustili u državnu zajednicu, većinom nekatoličku.

Vlaho. Ja ću ti na tu zamietiti, da sam dosegao svojih šesdeset godina, a nijesam se nikad pobojao za slobodu svoje vjere.

Petar. Tako je i neki razpop neke godine sviet poučavao. Ni ja ti se ne bih, moj gosparu Vlaho, bojao za slobodu vjere, u koliko je vjera stvar unutrena, stvar duše. Ali, u koliko je vjera vladana i gojena crkvom, vidivim poglavarstvom i ostalim ljudskim sredstvima, kojih se hoće na svietu, pametno je obzirati se na ono, što je svih prošlih vjekova bivalo, i na ono što biva još danas u sred sriede devetnestoga vieka, i bit će ga, dokle god bude različitih vjera i razlikih državnih težnja.

Kap. Risto. Kako kod nas u Boki mirno žive srbi s latinima, zašto ne bi tako mogli Srbi i Hrvati posvuda živiti?

Petar. Mogli bi, dakako, i živili bi u miru, kapetan Risto, da su svud u manjini hrišćani; ili da svud vlada državni zakon, koji nadahnjiva vjerska sloboda, kô što biva u Hrvatskoj, pa i u Boki.

Steva. Srpstvo ne zanaša se za vjerom: ono će otrêbiti kalugjerstvo, obuzdati će popovstvo; ali pravoslavje je srpsko obêležje. Pravoslavje nosi na sebi veliku ideu srpsku, da ostvari ujedinjenje sve cêle srbadije, pod Dušanovom krunom. Nam je pravoslavje političko sredstvo.

Petar. Evo, moj gosparu Vlaho, što malo prije spominjasmo: da ga nije od sama jezika narodna sviest ni težnja narodna. Nit je moguće doći do pravoga jedinstva bez iste sviesti i bez iste težnje. Usljed te istine, koja se jasno kaže u odnošajima izmedju Srbije i Hrvatske, Srbija ne bi nipošto došla pod krunu hrvatsku. A bi li zar Hrvatska pod Dušanovu krunu? Ni u snu. Prije svega, Hrvatska od pamtivieka do danas ima svoju državnu osebinu, ima svoje pravo,. ima svoje dužnosti, ima svoju krunu i zakonite svoje vladare ;ima zajednicu, ima misao, koje ne može da se odreče, a da prije ne uništi svoju sviest, izbriše svoju povjestnicu, zaboravi svoje ime. Kad

bi bilo moguće da to sve učini današnji naraštaj, i da pokida sve državničke i dinastičke sveze, što bi se tad dogodilo? Hrvatske bi države nestalo; hrvatsko bi se povjestno pravo utrnulo; ali ne bi nikad nestalo hrvatskoga naroda, koji bi rodio naraštaj, što bi, zubljom prirodnoga prava i misli hrvatske, tražio medje svojoj državi, na temelju svoje vjerske i državne slobode. Da bi i nestalo države hrvatske, tim ne bi Srbija postala drugo, do prva susjeda pogibelna inoroda: jer je ludost i pomisliti, da bi se buna Hrvatske na pravo svojih kraljeva i na povjestne odnošaje s Austro-Ugarskom, mogla izvrći na blagoslov po narod hrvatski; ili ga odtrgnuti od obstojećih odnošaja, pa ga stopiti sa Srbijom.

Bosna. *Steva.* Eh pa dobro! Kad nećete s nami, nemojte nam bar zadirati u Bosnu. Bosna je srpska zemlja od vajkada. Bosna je potrebita Srbiji. "Pleme srbsko mora, ili svojom pobjedom ili intervencijom Evrope, postati gospodarom Balkana. Povjest je odlučila da srbstvo bude jezgra" [1].

Petar. Nemojte se zagrcnuti. Da je Bosna srbska, to vam nieče povjestnica. Ta, što ne prima mita, nit komu nosi hatora, zna da je do Drine od postanja bila vlast hrvatska. Starinska dioba župana i bana, napustila da se i bani jednog diela Bosne, kô što posavski bani i bani dalmatinski, razmaknu u vlasti: pa se kadšto i trli izmedjusebe. Ali pravo kraljevine Hrvatske ostalo je nepovriedjeno. Ban bosanski bio je jedan izmedju sedam bana birača kralja hrvatskoga. [2] U listini XII. stoljeća pišu se u Hrvatskoj kraljevini sliedeći bani: 1.i ban hrvatski, 2.i

[1] Sa Krke 12 Kolovoza 1876.

[2] Beschreibung des Vilajet Bosnien — G. Thoemmel. Vien Venedikt 1867, str. 3.

ban bosanski, 3.i ban slavonski, 4.i ban požežki, 5.i ban podramski, 6.i ban arbanaski, 7.i ban sriemski. — Prvi je ban stajao uz kralja (u današnjoj Dalmaciji). Kad bi preminuo kralj bez djetce, bijaše navada u hrvatskoj kraljevini (piše splitski arcižakan Toma) da sedam bana izbiraju kralja.

Krešimir Veliki Bosnom je sam vladao. Hrvatsko pravo na Bosnu uzdržalo se i pod ugarsko-hrvatskom krunom, i onda kad, s otančane primorske Hrvatske, u Bosni nastadoše osebiti vladari. Ti vladari uvjek, po vjerskih i političkih odnošajih, stali su uz Hrvatsku; tako da svaki osbiljniji dogadjaj u Bosni, upleo je s sobom Hrvatsku, i obratno. Eno Hrvoje bosanskoga u Splitu; eno Tvrtka; eno svih razpra s Ugarskom; eno bana Pavla Šubića do Skoplja i Ivan-planine; eno bana hrvatskoga u Jajcu, osamdeset godina poslie pada kraljevine bosanske; eno kraljice Katarine u Rimu; eno u Bosni bana Espergana (Auersperga), i Lauš (Lajoš, Ljudevit) kralja, i Laud (Laudon) gjenerala, koje još pjeva narodna pjesma; eno kneza Evgenija, kojeg' još danas klanci i mostovi uz Bosnu spominju, a pusta Zenica pogotovo plače! Eno ti i bana Jelačića god. 1845 kod Podzvizda!..,

A Srbija šta ima u Bosni?

Steva. Zaludu ste se, vi Hrvati, nametnuli na stare listine, pa mislite, da ćete nas za pas zadeti. Doskočit ćemo mi vami, doskočiti.... A prôtina buna?!

Petar. Nepametno ste se, moj Steva, zanieli za svojim tobožnjim carstvom; pa ne vidite, što cio sviet vidi....

Prôtina buna? Pa i nju spominjete?! Zar ne znaš da je prôta iz blagajne crkvene...?

Steva. Mi hoćemo Bosnu!...

Vlaho. Govorite, čovječe, naizmjence,

Steva. Bosna je srpska zemlja. "Ona je bila oblast srbske države; narod je u njoj srbski.„ [1]

Petar. Popolako!... I ja sam u moje ludo vrieme, štijuć i slušajuć svakojake srbske gatavice, koješta mislio. Nedavno, baš od želje da dodjem u trag istini, proputujem Bosnu: dokopam se starostavnih knjiga: pomjivo propitam, i nahodim.....

Steva. Nahodiš?...,

Petar. Nahodim da je Bosna....

Steva. Da je Bosna?...,

Petar. Što dreždjiš u me, kao konj iza praznih jasala? Kazao sam ti: Bosna je hrvatska zemlja! Dà, hrvatska zemlja! Nebojim se ja tvoga ćulava, čuješ li!

Steva. Šta pasje vêre šokačke?!

Petar. Nisu pasje, nego ljudske vjere... Nisu Šokci, nego Grci, Latini, Ugri, Niemci i Rusi, koji vam gule tudje perje, moj pelivane! Slušaj!....

Steva. Pa i Rusi, veliš?

Petar. Dà, i Rusi; samo čuj! Prije svega poznajmo zemlju, pa utvrdimo medje. U rimsko doba, od IV. do VII. vieka, cio prostor od Raše u Istriji, do utoka Drine i Save u Dunav, pa k jugu do Leša i do Crnoga Drina u Arbaniji, zvaše se *rimski*, ili *zapadni Ilirik.* Ta Ilirik opet dielio se u dvoje: strana od Raše do Krke, zvaše se *Liburnija;* a strana od Krke do Drine i do Crnoga Drina, zvaše se *Dalmacija.*[2] Do rimskoga (zapadnoga) Ilirika, iza Drine i Crnoga Drina, stajao je *bizantinski* (iztočni) *Ilirik. Mesija* se zvaše zemlja od Drine do Timoka, gdje je današnja Srbija.

Medje

[1] Медаковић — Пов. стр. 39.
[2] Vidi: Gfrörer, ergänzt von D.r Weiss: Bizantinische Geschichten, Graz 1874, knj. II. str. 1, 2. — Kiepert: Atlas antiquus. Berlin 1874.

Poznato je da su Obri poharali Ilirik; pa car bizantinski Eraklij, da ih se oprosti i da svoje medje utvrdi, pozvao Hrvate, nek ih Hrvati iztriebe, pak nek tu zemlju zaposjednu. Hrvati dodjoše (za petoricom svojih vodja); potukoše Obre; zaposjednuše zemlju; i primivši krst, urediše svoju novu domovinu. Ta se prostirala, kako dokazuje najstariji spomenik u Slovjenâ — kojemu se duboko klanja učeni Rus Hilferding, pa ga doslovce prinosi u svojoj *Istoriji Srbov* i *Bolgarov* — ta Hrvatska nova domovina prostirala se *od mora do obalâ Dunava.*[1]

Spomenik taj, naime Trpimirova povelja od godine 837, po dokazivanju glasovitoga Gfrörera,[2] svjedoči, da je Slavonija uz Sriem na Dunavu, tad spadala pod splitsku mitropoliju. Samo kašnje, za sv. Methodija, opet je uzpostavljena u istom Sriemu prastara mitropolija donjopanonska.

Po istoj Trpimirovoj povelji doznaje se, da južne župe od Cetine do Bara, jednako pripadahu državi cjelokupne Hrvatske; pošto se preko njih prostiraše pravomoćje splitske mitropolije,[3] preko koje Trpimir kaže da sižu medje hrvatskoj državi. To isto svjedoči i Mlečić Dandolo i svi suvremeni pisci. A različita pisma Pape Ivana VIII.a (od god. 872-882) Domagoju, pa Sedeslavu, pa Branimiru, da kazne svoje podanike Neretvane i ostale gusare nekrštenike na jugu; kô što molba, da rimskim pošljim dadu tvrdu pratnju kroz divljač tadanje južne Dalmacije do Bulgarije, živ su dokaz, da se već

[1] А: Хилфердинг: Хисторија Србов и Болгаров. — С. Петербург год. 1868.
[2] Navedeno djelo str. 65, 70
[3] Salonitanæ Ecclesiæ .... quæ est metropolis usque ripam Danubii, et pene per totum regnum Chroatorum (Farlati piše: Croatiæ).

tad kraljevina Hrvatska bila zaokružila, i državnu vlast sve do Crnoga Drina utvrdila.

Da su pak rimsku Dalmaciju Hrvati posjedovali, priznaje sam prepredeni latinaš Lucius, koji izrično veli: "da su Hrvati zapremili Dalmaciju, samo ti današnje ime te pokrajine dokazuje„.[1]

Vlaho. Štio sam i ja Lucija, ali on spominje, para mi se, u Dalmaciji preko Cetine i Srbe.

Petar. Jest, ali to je išlo sunovratke [u nazivu, po onom što se kašnje dogodilo; pa se je nehote u toj *primorskoj Srbiji*, koje nije nikad bilo, Lucius nevideć *sjajno*, zapleo po *pismu*; kô što su se drugi zapleli u Veliku Srbiju uz Veliku Hrvatsku. Još za Lucijá, t. j. prošloga vieka, sva zemlja od Nina do Bara, izim Zadra i šest drugih otoká i mjestijá, zvala se u narodu: *Hrvatska* (*Croazia*). To svjedoče sva ratna ugarska i mletačka izvješća, i sgodopisci prošlih vjekova. A nedavno, prvak u povjestnoj prosudi, prof. u Halli Dümmler, pišuć povjestnicu Slovinaca u Dalmaciji, kaže "*povjestnicu dalmatinsku, red je danas nazvati hrvatsko-dalmatinskom, po narodu koji tu obitava.*„ [2] — Pa dalje još kaže: "Kostantin Porphirogenet, car bizantinski, čisto pišuć uobće o dolazku Hrvata, opisuje potanko samo *dalmatinsku Hrvatsku* i njezinih četrnest županija do Cetine i do Vrbasa, kojima zalazi do Duvna i do Neretve. Za *panonsku Hrvatsku* od Save do Drave, kô što za *ilirsku Hrvatsku* od Vrbasa do Drine, Kostantin u jednu nije mario da razpituje; a opet u jednu,

[1] Lucius — De regno Dalmatiæ et Croatiæ Lib. I. Dalmatiam a Croatis occupatam hodiernum nomen regionis id demonstrat.

[2] D.r Ernest Dümmler: Geschichte der Slaven in Dalmatien-Sitzugsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften — Wien 1856.

ka' bizantincu, nije mu ni bilo po volji. Ali obziruć se na silnu snagu vojenu Hrvata, o kojoj sam Kostantin pripovieda, i o kojoj on je imao najpouzdanijih podataka iz službenih izvješća carigradskog protospatara u Zadru; obziruć se na hrvatskih 60,000 konjanika, na 100,000 pješaka, na osamdeset velikih njihovih korabalja, svaka su sto ljudi; pa još na 100 kundurâ, su dvadeset ljudi svaka; i znajuć, da Hrvati nisu zasjeli u samu *Dalmaciju*, nego u *rimski Ilirik* i u *donju Panoniju*, *staroj se Hrvatskoj nikako ne može Vrbas označiti medjom; nego red je i Bosna da joj se prizna, kâ prvobitna svojina.*„[1] "Ne valja„ sliedi Dümmler, "*dalmatinsku Hrvatsku* brkati, ni s *panonskom Hrvatskom*, koja se toliko sjajno proti Frankom pod Ljudevitom Sisačkim izkazala, nit sa *ilirskom Hrvatskom*, u rimskom smislu.„[2]

[1] Djelo naved. str. 373-4.

[2] Najtemeljitiji sgodopisac srednjih vjekova, dužd mletački Andrija Dandolo, slaga se podpuno s prastarom hrvatskom dogodovštinom, koju je XII.a vieka, recimo, preradio pop Dukljanin: naime da IX.a vieka, za Domagoja vrhovnoga župana, sva *primorska* i *zagorska Hrvatska* bila je razdieljena u četri pokrajine: I.a Pokrajina od Raše do Duvna, zvala se *Bielo-Hrvatska;* II.a od Duvna do Drača *Crveno-Hrvatska;* III.a od Vrbasa do Drine *Bosna;* a IV. od Drine do Macedonije *Rašija* (danešnja Srbija i Novopazarski pašaluk u Bosni.) Bosna od Zagorja i Rašija, te su bile na oberu vodâ u Dunav; a primorska Hrvatska na oberu Jadranskoga mora. (Muratori XX. 181). Kostantinova Hrvatska, koja s mora počimlje od Labina uz potoke Rašu i Radonju u Istriji, a dopire do Cetine, ova (veli Gfrörer) zaokuplja Liburniju i dio Dalmacije (od Krke do Cetine), dobar dio današnje Bosne, i zasiže preko Kupe. To nije sva Hrvatska; nego strana sasvim pokrštena; koja je uredjena i podieljena u 11 dalmatinsko-liburničkih županija, i tri gornjo-hrvatske do Drave i Vrbasa (Gfrörer s. 24-5).

Steva. A kamo Srbi? Zar Srbâ nema na svêtu?

Vlaho. Ja bih rekǒ, Pero, da si daleko zabrazdio,

Risto. To je po knjižki.

Petar. Knjiga mi nije posô; ali sam štogod i ja učio. Počekajte, da malo navedem uz vodu, pa ćemo pravo doći na prieko.

Steva. Kamo Srbi, Petre Duvnjače? Kamo Srbi? *Boga mi!....*

Petar. Što se bogmaš? To nije ni uljudno ni pobožno, da se navalice vriedja druga zapovjed božja.

Risto. Što ćeš? To je naš običaj!

Petar. Zao običaj, brate moj, jere nije ničim opravdan. Sami Turci mogu misliti da Boga hvale, kad ga u tašte imenuju.

Da znaš, kako uljudni narodi nas preziru, kada čuju na pr. da i same hristjanske gospoje *bogmaju se*! Krupna je to neuljudnost, moj Risto. Mnogim se grsti na samo naše kazalište, kad čuju neke gospodične, da po bačvansku svaki se čas zalagaju onim: *boga mi! boga mi!...* Grubo je to! grubo i neuljudno.

Risto. Pravo imaš; ali, boga mi! i naši sveštenici tako gone.

Petar. Eh da; s glave...

Steva. Što ti sad meni tu popuješ? Namah, daj kazuj: kamo Srbi? Zar nema Srba na svêtu?

Petar. Dà, pobrica moj, ima Srbâ, dakako! Ima ih jakoljak. Samo nek se Srbi ne siju, gdje niknuti ne mogu. Čuj što povjestnica, ili, da voliš, *starostavna knjiga* pripovieda: Za Hrvatima dodjoše od Zakarpatske Velike Hrvatske i Srbi, sa tri vodje; pa se smjestiše u pokrajinu Solunsku. Pošto im se tamo ne sviklo, spremili se na povratak u pradomovinu. Na Dunavu opet se nekako pre-

domislili, i car im bizantinski pustio Mesiju[1] (današnju Srbiju), da se u nju nastane.

Steva. Kamo Bosna? kamo Rašija? kamo Zeta? — A Travunja? a Primorje? a Dalmacija?

Petar. Za Bosnu i za Dalmaciju današnju otari usta, kaza' sam ti. A za Rašiju, Zetu (Duklju), Travunju, t. j. za zagorski dio rimske južne Dalmacije, opet će ti kazati knjige starostavne.

Steva. Što će mi kazati?

Petar. Knjige starostavne kazat će ti, da kašnje na to *hrvatsko zemljište*, Hrvati Srbe primiše u zaštitu od Bugarâ. Ipak je ostao do danas sve jednako hrvatski temelj u Popovu do Trebinja, te sve Primorjem dubrovačkim i kotorskim do Bara i do Skadra. U županah zagorskih Romanije, Gorazde, Nevesinja, za hrvatske dinastije, ostao je nepovriedjen odnošaj podaničtva zahumskih knezova prama hrvatskomu vladaru, premda se od Carigrada[2] navalice zakidalo i razklimavalo.

[1] Constantin Porphirogeneta. De Administrando Imperio — cap. 32 pag. 32. 102–3. Dümmler. — Dj. naved. s. 359.

[2] Hrvatski v. župan Domagoj, za Vasilja Macedonskoga, vladao je i *Hrvatskom* do Cetine i *Poganijom* (Zahumljem Nevesinjskim) i *Travunjom* i *Dukljom;* te poveo g. 871 sve svoje podložnike da osvoje od Saracena prekomorski Bar. (Službena izvješća mletačka). — "Od Koruške i Istre do Dunava i doli preko Dubrovnika dopirahu medje Hrvatskoj kraljevini (Dümmler str. 426)." — Mihajl knez Višević Humski (južne Hercegovine zaneretvanske g. 920) znani je podložnik hrvatske krune (Jaffè-Regesta N. 2737)". Humsku, Trebinjsku i Dukljansku, hrvatski kralji razrediše na županije, sa svojim knezovima. Ove Kostantin zove nekrštenike ili pogane; jer su oni, izim Primorja do Bara, dobra diela Zete, Trebinja i Popova, stopro dvista godina poslie *Bielih Hrvata* pokrstili se. Crveni Hrvati dobrim dielom hajdukovahu i morem i kopnom, dok Bieli Hrvati mirovahu i bogovahu (Gfrörer str. 31).

Steva. Razklimavalo ?

Petar. Dà: kako su se Pape služili svjetovnim povlasticami, da unaprede katoličku misao, tako su se bizantinski carevi služili vjerom i crkvom, da gone svoje bizantinske težnje. Odtle dva sustava Hrvate i Srbe razlučiše, i svedoše ih na dva različita pravca.

Steva. Kamo srbska Bosna?

Petar. Kostantin, kazivajuć kako koncem IX. vieka Hrvati oslobodiše Srbe od bugarskoga jarma, broji sve gradove srbske, pa ne zalazi u Bosnu. Dapače, brojeć u bizantinske milostive darovine Srbom, i Zahumlje i Konavlje i Trebinje, da bi ih tobož dokazao podložnicim carstva (što Hrvati nisu bili), on i ne spominje Bosne, koju ne bi očito bio propustio, da je ikada mogao. Nego pri samu koncu poglavja 32.a, da ka' još bolje pritvrdi podložničtvo Srba pod Bizancom, a ne pod Bugarskom, pošto ih je izkazao i *potištenim slugami*, dapače *kukavnim robovim*, Kostantin umeće uz varošice srbske, Kateru i Desnec *(eis to Horion Boson)*, pri samoj iztočnoj medji; kako veli Šafarik u Podrinju.

Najnovije djelo českih srboljuba izpovieda, da su X. vieka i Neretva i Bosna bile hrvatske.[1] To isto kaže Hilferding s Tomom Arcidjakonom za Neretvu i Zahumlje. Po Krausa, Kedren XI.a vieka bošnjake zove: *narod hrvatski.*[2]

Po mnenju i samog' Hilferdinga, Kedren spominje Hrvate u Bosni, kad pripovieda, kako dva *brata hrvatska*, (bosanski i podramski poglavice) XI.a vieka svojevoljno se s narodom svojim pokloniše caru Vasilju. Ban se

[1] Const. Jos. Jireček. — Geschichte der Bulgaren. Prag 1876, str. 162.

[2] V. Kraus kod Dümmlera str. 397 *Ethnos Horbaton.*

sriemski ne poklonio; pa ga biogradski zapovjednik Grk, izmalao na vjeru posred Save na dogovor, te ga iz potaje nožem probojo, i tako zapremio Sriem; a udovicu u Carigrad poslao, da je tamo vjenčaju za nekakva kneza.[1]

Steva. Kakve su to *milostive darovine* bizantinske Srbima?

Petar. *Milostive*, dašto; jer nije još nikomu poznato, da bi Srbi bili stekli kakve zasluge u borbi proti Obrim, ili da bi oni drugo koje junačtvo bili učinili. Kad ban Pribunja smaknu Miroslava, sina Krešimira Trpimirovića, u domaćem metežu, doduše skratila se moć cjelokupne države Hrvatske; pa je bugarski Bogoris (Boris-Mihail) pri koncu IX.a vieka mogao za čas od Hrvatske odtrgnuti Bosnu do Vrbasa i do Ivan-planine; al' taj *Ethnos Horbaton*, nije tim prestao biti narodom hrvatskim.

Steva. A odkle danas Srbi u Bosni?

Petar. Bosna, piše XII.a vieka bizantinac Kinnamos, nije se nikad brkala sa Srbijom; nego svedjer im je bila medja Drina.[2] Kad je Simeon bugarski god. 926 udario na srbskoga kneza Zakariju, taj se ne usudi na odpor; nego pobjegao u Hrvatsku. Bugar slavodobitnik pozovnu srbske župane na dogovor; pa ih poveza i odvede u Bugarsku, i zapremi Srbiju. Množ Srbâ tad pobježe u Hrvatsku. A Bugari zapojarmili s sobom ostale Srbe, pa za bjeglacim u potjeru, i udarili na Hrvate. Hrvati ih junački odbiše.[3] Papa tad odpremi poślja Mandelberta, da

[1] Geschichte der Serben und Bulgaren. II.e Abtheil s. 101.
[2] Johannes Cinnamos-Epitomæ-Bonnæ 1836.
[3] Costant. Porphyrog. Serviam invaserunt, populumque omnem a minimo ad maximum in Bulgariam abduxerunt; quidam vero profugi in Chroatiam se receperunt, mansitque regio desolata. Porro circa illud etiam tempus Chrobatiam, cum Alogobotur, armata manu ingressi Bulgari, omnes a Chro-

pomiri Bugare s Hrvatim[1]. "Kad se Bugari pod Simeonovim vojvodom Alogoboturom (g. 927) razmakoše do mora jadranskog„ piše glasoviti Rus Hilferding,[2] "Srbi im se pustiše pod zapovjed; ali Hrvati slavodobitno obraniše svoju nezavisnost: prognanim Srbom kod sebe dadoše utočišta; odredivši im mjesta, pritrčaše im u pomoć. i još opremiše Ćaslava, da se u zavičaj vrati, kâ osvetnik. Kad se Botur s toga htio da osveti Hrvatom, oni ga hametom potukoše. Ćaslav, pustiv se u vazalstvo bizantiskomu carstvu, nije vele sebi pomogao; a polet Hrvatske nije se tim smeo: Hrvatska je tvrdo stojala od Koruške do Dunaja i doli preko Dubrovnika.„ Hilferding, uz prkos svim svojim zapletavicam oko medja razpršanih župa srbskih, i oko njihove preuredbe nakon sužaanjstva sam piše: "*Država Hrvatska* razvijaše se i cvatijaše neobičnom brzinom. Krešimir II. prostiraše svoju moć, kako je vidjeti preko sve Bosne; a Držislav vladaše od Koruške preko sve Dalmacije, Neretvanije i dielom Zahumlja.„[3] Kada god. 994 kraljević[4] Panko (Pincius) bi prognan od cara Samujla iz Bugarske, on glavom ostavi

batis interfecti sunt. et post septem annos fuga deserens Bulgaros, Tceslavus cum aliis quatuor in Serviam venit. non invenit autem in ea regione præter viros quinquaginta, sine uxoribus liberisque venatione victitantes (*ouk evre de eis te Horan ei me pentekonta monous*) Vol. III. c. 32, pag. 158. — Theophanes Continuatus, Bonnæ 1838, p. 411.

[1] Farlati: Illyr. Sacr. III. 103. — A Gfrörer (s. 145) veli: Iz ovoga se razumi, da su Bugari htjeli od Hrvatske odciepiti Srbiju; pa da je taj knez pobjegao u Hrvatsku, da ga vrhovni gospodar brani. I ban je hrvatski u istinu obranio Srbe, smjestiv medjutim pribjeglu sirotinju u pustošnije hrvatske župe pri medji.

[2] Собрање Сочињених. — Хисторија Србов и Болгаров.

[3] Geschichte. Hilferding Bautzen 1856. str. 155.

[4] Jireček, po Kedrenusu, zove ga *boljarom*.

zapisano: "Iz Trnova podjosmo u Niš, i odtle (s medje dakle Bugarske) dodjosmo kroz Hrvatsku k svietlomu i pravednomu kralju Držislavu; i on nas liepo primi, ka' dobri i ljubezni gospodin; i nastani nas u podgradje kliško."

Vlaho. Pazi, Pero, što će na to kritika?

Petar. Ja se, gosparu, ne umećem kritike. A od šta bi se zvala kritika, da ne pipka na trunke i na šupeljke?!

Nedavno sam ti bio na ogrešu, kad spominjuć ta najstarija doba, Jugoslavenac, na glasu, jedko spopade *historički galimatias* naših mladih Hrvata. — Nego, opet mi se na miru razstadosmo, kad mi taj prizna, da sve do kralja Stipana II.a, biva, do konca podpune naše državne samostalnosti, Bosna je bila bezdvojbeno dio države hrvatske. Tad sam ja reka': mahni me se, ti i tvoja kritika! Ta ja drugo i ne tražim!

Stevo. Prizna ti Bosnu?! Ne priznajem ja! Pa zar, vi biste tako rado progutali i Srbiju?

Petar. Zakloni, Bože! Ta mi dobro znamo, što je neprobavno. Nego samo napominjem nepobitne izvore, da i sliepac vidi, kako je onih vremena sama Srbija nizoko stojala; a nekmoli da bi se ona još preko Bosne prostirala. Isti revni pravoslavnik Hilferding, koji uobće nateže za Srbe, ne može na ino da ne prizna, da Bosna nije ništa znala za kakvu srbsku vlast, pa veli doslovno: "*ostaje van svake sumnje pogubno otudjenje Bosne, koje ni poslie nikakvo nasilje* (усилија) *najjačih gospodara* (самодржес) *srbskih ne mogaše svladati.*" Arcižakan Toma, splitski latinaš, Dandolo Mlečić, Kedren Grk, sva tri prvaci svojih doba, priznaju, da: "U vrieme ono, kad kralj Krešimir *Hrvatskom* i *Bosnom* vladaše, car grčki osvoji svu Bugarsku. Pa zapovjednici, koje on za sobom

ostavi, podložiše i pokrajinu Rašiju.„ U Bosnu ne taknuše, jer ju jednako s ostalom Hrvatskom nasliedi Stipan sin Krešimira II. Hilferding, razlikujuć pravo imenovanu Hrvatsku od njezinih župa, Popova, Gacka, Zahumlja i Trebinja, izpovieda, da je župa Dukljanska (Zeta) bila jedina u primorju, što je priznavala vrhovnu vlast velikih župana srbskih. "Prava Srbija„ veli Hilferding "počimlje "od Zagorja što obara vode u Dunavo; pa se sjeverno "pruža od Save do Ibra. Ali ta Srbija u starije doba "neima nikakve povjestne znamenitosti. Ta čobanska ple-"mena nije bilo moguće da neznatni župani probude na "politički život.„

"U sve ono doba (sliedi Hilferding), o kojem nam "piše Kostantin Porfirogenet, Hrvati bijahu glavni čin-"benik povjestni u slovinskom Ilirikumu, i oni su za so-"bom vukli nedorasle Srbe, koji tapkahu za njima. Hrvati "dodjoše prvi (pod pet poglavica) iza Karpata u Ilirik, "a Srbi ih (pod tri same poglavice) kašnje sliediše;[1] "Hrvati se sedmoga vieka pokrstišo; i u svojoj sredini "osnovaše metropolu za ilirske slovince; preko njih kr-"šćanstvo prodje u Srbiju IX.a vieka. Opet Hrvati, do-"govorno s Rimom i s Carigradom, uzpostaviše prvi za-"trnuto kršćanstvo, a za njima dodjoše i Srbi. Kod Hr-"vata poče prije nego kod Srba propoviedanje u narod-"nom jeziku, i to donese svoje obilne plodove.„

"Od X.a do XII.a vieka tmina je u crkvi srbskoj. "Stvar je nepobitna, da se kršćanstvo stopro koncem XII. "i početkom XIII. vieka u Srbâ pojavilo. Sv. Sava pro-"svietli zemlju kršćanstvom. Mi pravo ne znamo X.a i "XII.a vieka kojoj je crkvi Srbija pripadala.„ — S toga i

[1] Ovi zadnji t. j. Srbi, dodjoše pod imenom naseljenikâ cara bizantinskoga — Vidi G. Thoemmel str. 3.

Hilferding, kad hoće da stvara *srbsku* povjestnicu, izpovieda napokon sam, da je to, što vriedi, sve hrvatska povjestnica. "Premda su nam na pameti sami Bugari i Srbi, ne možemo na ino da i o Hrvatih ne govorimo, jer okolo njih se vrti u starije doba povjestnica ciele zapadne polovice balkanskoga poluotoka; jer su oni u svem skoro bili uzor Srbim. Kašnje ih je u XI.m vieku vjera razlučila. Hrvati se priljubiše latinskomu svietu, a Srbi ostadoše uz Grke. Tad odlučiše se i u povjestnici." I doistine svu borbu proti silnim Frankom s jedne strane, a s druge strane proti Grkom vode sami Hrvati i Bugari; a za Srbe se i ne zna, kô da ih nema živih. Ali čujmo još samog' Hilferdinga: "Netom je počeo crkveni, počeo je i politički život razlučeno teći kod Hrvata i Srba. U Hrvata bijaše sjajan, razvijajuć se u krugu zapadne Evrope; u Srba otudjen okolnomu pokretu, i tako tih i neznatan, kô što tadanja srbska crkva!" — A poslie što bi od Srba?... Vidi li, dragi gospodine Steva, da u starije doba nema spomena ni o pravoj samosvojnosti Srbije; nekmoli da bi bilo govora o kakvoj pripadnosti Bosne k' njoj!

Steva. Ha! što ti zna Rus za Srbe?!

Petar. Rus Hilferding, g. Steva, proputovao je i Srbiju i Bosnu; opisao ih je, kakve su danas, i proučio im staru povjestnicu; i da znaš, kako na sve ruke za Srbe nateže! Ali istina se nameće, gle! i samomu Danilu Medakoviću. Čuj što taj piše u hvaljenoj *Povjestnici srbskoga naroda.*[1] "Pet vjekova, pet stotina godina, proteklo je od vremena, u koje se srbski narod u današnje svoje zemlje naselio, do blaženoga onoga časa, u kom je Bog narodu našemu dao Stevana Nemanju. *Kroz cielo ovo*

[1] Медаковић. — књига II. стр. 6, 101, 172.

vrieme, bio je naš narod za božjim ledjima, u gluposti, u divljačtvu.„ Pa opet na drugom mjestu: "Tri stotine godina proveo je naš narod u današnjim našim zemljama, djelima rdjavim, nesgodnim, nevaljanim. Ništa u svem nema, što je dostojno naroda. Jedan jedini čovjek, koji iole života ima, morao bi kroz toliko vrieme mnogo više učiniti, što bi vriedno bilo spomena. Glupost je uzrok nesretnog' života naših onih praroditelja; uzrok je, što njihova djela mi danas moramo osudjivati, a njih ili ružiti ili sažaljivati.„

Dà; pa dodje Stevan i Sava (Racko) Stevanov, "pre koga (dakle XII.a vieka! kaže sama *Povjestnica*) nije bilo u srbskom narodu episkopa; i Sava podignu 12 eparhija: 1. u Hercegovini, 2. u Diokleji, 3. u Dibri, 4. u Budimljiji, 5. u Rasiji, 6. u Studenici, 7. u Prizrenu, 8. u Gračanici; 9. u Toplici, 10. u Branićevu, 11. u Biogradu, 12. u Moravici.„ Dakle gle: opet nijedne u Bosni! Sad, mislim, ne ćeš kazati da su ovo Hrvati napleli, da vam otmu Bosnu.

Nego, sbilja, pustimo Srbiju, a prihvatimo o Bosni.

Pošto se natiskoše susjedi na Hrvatsku, i njoj izumri kraljevska porodica, ona, da sačuva samostalnost, i da utvrdi domaći mir, prizna za svoje, kralje ugarske Arpadovce, svojte zadnjemu hrvatskomu kralju. Bosna stupi naravno skupa s Hrvatskom u isti državni odnošaj. Netom se, po uvjetih prve hrvatsko-ugarske nagodbe, Koloman okrunio hrvatskom krunom u Biogradu pri moru, on sebe podpisa u diplomi god. 1103, crkvi splitskoj izdanoj, ovako: *Koloman kralj Ugarske, Dalmacije, Hrvatske i Rame.*[1] Zna se, da se već tad Bosna i Rama pi-

[1] Pray kod Feyera-Codex Diplomaticus. Budæ 1838 Tom. X. Vol. VI. Supplem. str. 3.

salo naizmjence; i toj Rami ili Bosni bila je medja, od kneževine Srbije, Drina, a od banovine Hrvatske, Vrbas. Kralji ugarsko-hrvatski, *po starom običaju kralja hrvatskih*,[1] u Bosnu namjestiše bane, da njom vladaju, pod vrhovničtvom njihovim. Prvoga tih bana spominje bizantinac Kinnamos: bio je Borić, koji je kao podanik vojevao sa svojimi bošnjaci uz Geizu II.a proti grčkomu Manojlu, i pomogao mu opet osvojiti *Bielu* (Biograd na Dunavu). Geiza, imenovav vojvodom Slavonije (današnje Hrvatske i Slavonije) brata Stjepana, učini vojvodom Bosne brata Ladislava.

Bela II.i, zet Urošu županu raškomu, piše se god. 1138 *kralj Rame*.[2]

Kad nakon Borića, dodje na banstvo sin njegov glasoviti Kulin (g. 1168-1204); i ovaj, oženiv se sestrom Stjepana Nemanje raškog' župana, pusti se da ga žena zavede na bogomilstvo, Papa Inocencij III.i pisa Emeriku ugarsko-hrvatskomu kralju, da on toga svoga zašlaca usviesti, kô što ga je Andrija, brat Emerikov, i usviestio. Andrija proslavi svoje slavje nad Bosnom i Zahumljem bogumilskim, u Zadru god. 1198; pa god. 1200, kralj ga nadario vojvodstvom Hrvatske, Dalmacije i Zahumlja.

Kralj Bela IV.i, da kazni Ninoslava (Nina-Stipana) bosanskoga bana, što je splićanim pomogao poraziti polje trogirsko, baci ga s banije, a mjesto njega imenova Stipana Kotromana (g. 1244).

Radoslav veliki knez Humski, sin Andrijin (godine 1234-1249) sam se piše: *vasal gospodinu kralju ugarskomu*.

Kada u metežu, nastalu od česta odlazenja u Zagreb

[1] Djelo navedeno § 7. Morem regum Croatorum secuti, Bosniam banis jure clientelari gubernandam commisere.
[2] Србско-далматински Магазин год. 1841.

i u Budim bosanskih bana i vojvoda, nakon strašne pohare tatarske, zaleti se s preko Drine Stevan Dragutin, i zakinu dio Bosne (koje komad je već bio dobio u prćiju kraljevoj kćeri Jelisavi mladi Steva Milutin), ban hrvatski, Pava Šubić Bribirski dodje (g. 1292) i iztriebi Srbe iz Bosne i iz Zahumlja. Kralj hrvatski Dragutin Roberto, uz Hrvatsku dade i Bosnu, Pavlu u banovinu.

Mladen Pavlov nasliedi otca u banstvu na Bosni. Kad se po svoju i po narodnu nesreću, ovaj primorski zmaj, koji je junački znao guliti kaljke lavu mletačkome, kad se on uzvierio i polakomio na svoje, pa se nanj sa svih strana digla tužba, kralj sadje u Knin, i Mladena s sobom odvede u Budim; a Bosnu dade u banstvo Ninu (Stipanu) Kotromanoviću, unuku staromu Kotromanu. Ovaj dobi i županu Humsku.

Kad Ljudevit I.i sin Dragutinov, da utaži hrvatske velikaše, g. 1345 sadje do Bišća, tu mu se sa svojimi četami pridruži Kotromanović, i odprati ga do Knina.

Vlaho. Što no spominjaše o Mladenu, je li to oni, što ga pisalo: *ban hrvatski, vični zadarski župan, knez dalmatinski, i drugi bosanski ban?*

Retar. Je, uprav onaj. Tako ga pisalo, još za živa otca.

Vlaho. Štio sam nedavno u jednom libru naškom, da je hrvatski kralj Dragutin Anžovinski, poslao Mladena Šubića s hrvatskom vojskom, da odtisne od naših medja srbskoga kralja Uroša Milutina. Taj da mu je hćeo prigrabiti neko baštinstvo, što je njemu napuljski Karlo II.i bio ostavio: Albaniju i Maćedoniju. Pa Mladen potukao Uroša; i ne samo ga uklonio od Arbanije, nego ga prisilio da odstupi i mačvansku banovinu s gradom Biogradom; te da prizna vrhovničtvo ugarsko-hrvatskoga kralja.

Steva. Mačvansku banovinu ?!

Vlaho. Što si oči izkokotio, čovječe? Mačvanska se banovina prostirala izmedju Drine, Save i Morave po rieci Kolubari s gradom Biogradom. Tu banovinu vojska ugarsko-hrvatska oslobodi od Grka; pa ju bila Srbija preotela g. 1272, za ratovanja kralja Ladislava III.a sa Otokarom. Još je godine 1403, poznat podložnik kralju Šišmanu ban Mačvanski, Ivan Morović.

Petar. Sad mi opet zalazi i ti, pa nećemo nikad na kraj.

„Ti znaš dobro, kako prodri u neka mjesta Bosne i Dalmacije Dušan; pa kako presječe s Rimom, pošto se sjetio, da je zaman Papi poklečke išao, priznavajuć ga "otcem obćenitim, pravim namjestnikom Isusovim i nasljednikom Petra poglavice apoštolskoga„ i kazujuć "živu želju da sa svojimi podanici dodje u stado gospodnje„. A sve to ne bi li mu Papa potvrdio carske naslove, i ne bi l' ga imenovao, mimo kralja ugarsko-hrvatskoga, vodjom križarskim. Dušan zabrani svagdje svojim, da ne bi obćili s latinim; i svjetina je tako bila uzvierena, da ni imanju ni životu katolika nije se praštalo. Zabranjena je javna božja služba i svako podieljivanje sv. otajstvâ. Biskup Duvanjski jedva uteče u Mosor, Makarski u Omiš, fratri iz Bosne u Ston. Kad mu uzalud Papa pisao, Ludovik kralj hrvatsko-ugarski sadje, da obrani katolike, i da povrati preoteta mjesta kraljevini hrvatskoj.

Vlaho. Je li, Pero, da je baš tako Dušan jalan bio na katolike? Pazi, da to ne bude iz kakvieh fratarskieh libruština, znaš!?

Petar. Čuo si, što nam je sam Steva spominjao iz *Srbske povjestnice*.

Ako sumnjiš na fratarske libruštine, molim te, čuj lutora Januša Šafarika: [1] Dušan je naredio, da se kato-

[1] Šafarik. Geschichte der Südslavischen Literatur. Das serbische Schriftum. Prag, 1865 — str. 1–94.

licim oči izkopaju; premda je u vojsci imao poizbor katoličkih vitezova, i glavnoga svoga vojvodu katolika; premda se na više navrata s Papom nagadjao i zvao ga svojim duhovnim otcem, znajuć i sam, da je Prvovjenčani Stevan primio krunu od Pape.... Kad je Dušan banu Stipanu oteo Bosnu do pod Travnik, napustio je srbske episkope i igumene, da protjeraju župnike katoličke i sve redovnike, pa da silom natjeraju puk, da se istanovice krsti. (Od prilike kô danas u Poljskoj).... Raznilo se zlato iz katoličkih crkava po Zeti, i počinjena su sva nedjela, koja su se dogadjala po svietu, najhudjih vjerozakonskih progonstva.

Vlaho. Uduni, Pero, molim te: zaboravimo te žalostne uspomene.

Pero. Težko ti ga onomu, koji povjestnicu zaboravlja, moj Gosparu!

Steva. A što ne kaza, kako Dušan Silni, kad udari na Kotromanovića, štićenika ugarskoga, i dodje do Travnika, osvoji Novigrad i Imotu, te preko Dubrovnika sadje u Kotor (g. 1346)?

Petar. Kad bismo o Dušanu na šire stali kazivati, valjalo bi spomenuti i to, kako je od krune ugarsko-hrvatske odciepio banat Mačvanski s Biogradom (g. 1353); pa se vezao s Mletcim (g. 1355) proti hrvatskomu narodu...

Steva. Neka! neka! Dobro je učinio. I opet....

Petar. Možda i nije. Hrvati okupiše tad u Zagrebu do sto hiljada vojske. Dva hrvatska bana, Nikola i Iviša, oslonjeni na tvrde gradove Split, Trogir, Šibenik, propušiše i Srbe i Mlečiće. Pa Mletci zaprosiše mir kod kralja Ljudevita, odrekav se Dalmacije od Kvarnera do Drača, (g. 1358). Tad je opet Dubrovnik prešao u kraljevu zaštitu; banu Stipanu IV.u povraćena je sva Bosna;

a sinovac mu Stipan Tvrdko preuzeo oteto Zahumlje; kralj pak glavom prešao Dunav, i preuzeo svoju staru banovinu Mačvu, iz koje se izmakao u planine Uroš sin Dušanov.

Pače! ban Stipan Tvrdko, sinovac Stipanu Kotromanoviću IV., po tankoj krvi rodjak Nemanjiću, primiv g. 1356 od kralja banovinu bosansku i usorsku, uz uvjet da mu ostane *u svem vjeran i poslušan*, pisao se *ban bosanski pò milosti kralja Ljudevita*! i odstupio je ugarskoj kraljici Jelisavi, svojoj stričevki, Zahumlje; a kralj njemu na dar Neretvu, Imotski i Novi. Pošto su pak Turci, prvom navalom porazili srbskoga kralja Vukašina, dozvolom kralja ugarsko-hrvatskoga, koji priuzdrža sebi i svojim nasljednikom vrhovnu vlast (dominium supremum), Tvrdko se okrunio u Mileševu za kralja Bosni i Srbiji (g. 1376).

Vlaho. Ja sam štio neki stari libar, u kojem se što ovako pripovieda: "Tvrdka, sinovca Stjepana Kotromanovića, Ljudevit kralj, godine 1353 imenova vojvodom hrvatsko-slavonsko-dalmatinskim. Poslie stričeve smrti imenova ga banom bosanskim; pa mu dozvoli i pomogne, da se proglasi Tvrdkom I.m kraljem *bosanskim, rackim i primorskim.*[1]

Petar. To sve na jednu izlazi.

Steva. A ne kažeš, tko je Tvrdka ovjenčao bosanskim i srpskiem kraljevskiem viencem?

Petar. Dà, Tvrdko se dao okruniti arhiepiskopom grčko-iztočnim u zahumskom Mileševu, namjerom da lakše poda se dobije Srbiju, kô tobož nasljednik Nemanjića; kao što godine 1848 ban se Jelačić prisegao u Zagrebu patriharu Rajačiću, da lakše za se dobije tako zvanu *srbsku vojvodinu.*

[1] Gley — Biografia Universale. Venezia G. B. Misaglia e Molinari 1829. Volume 59.

Vlaho. Oni moj libar još i to kaže: Ljudevit je pomogao do kraljevstva Tvrdku, da u savezu više pokrajina bude Ugarskoj tvrdji bedem proti prietećemu Turčinu. Kralj, misleć da se može osloniti na harnost i na hrabrost Tvrdkovu, postavi ga čuvarom protiv Turcima, kojih se sìla grdno prostiraše. Nego Tvrdko, koristeć se zabunom, koja poslie Ljudevitove smrti (g. 1383) razstavljaše Ugarsku od Poljske, sadje u Dalmaciju; ote Klis, Skradin i Kotor; pa opet g. 1385, pomiri se s kraljicom Jelisavom, udovicom Ljudevitovom, kuneć se, da će štititi kraljeve kćeri Mariju i Edvìgju, kô svoje sestre. Ne prošla ni godina, sve Tvrdko zaboravio i sirotice zapustio, a on se dogovorio sa srbskim vojvodom, koji se od Ugarske odmetnuo; pa zaklonio krvnike Jelisavine, i osvojio Ostrvicu, a spremio u Kotoru brodovlje, da otme svu Dalmaciju. Nego Šišman ga primora, da mu se podloži (g. 1388). Kad udari Murat na Kosovo, i Tvrdko posla pomoć knezu Lazaru (15 lipnja 1389). Ali kad se sin Lazarev priznao vasalom Bajazetovim, Tvrdko primi od Sultana vojsku, da osvoji Dalmacìju i Ugarsku. Na dan 30 rujna iste godine, on dovede Turke s bošnjacim, da pale Zadarska podgradja; i g. 1390 osvoji Split, Trogir, Šibenik, Brač, Hvar: svu Dalmaciju, osim Zadra, koji osta vjeran zakonitomu kralju. Tvrdko umri 23 ožujka 1392 i ostavi za sobom prokletstvo na nesretnoj Bosni.

Petar. Kud si to zašao, moj gosparu? Sad nami nije do toga, da pitamo sve, što se to po Bosni i okolo nje dogadjalo onih žalostnih vremena, koja su nam izlegla četri vieka robstva i ovo današnje prežalostno stanje; nego nam je do toga, da se uvjerimo, kako je Bosna pùt od pùti hrvatske. A što to kažeš o Tvrdku, tumačilo bi nam još bolje, što je tobožnje Tvrdkove politiziranje sa Srbijom, iznielo Bosni i Dalmaciji.

Je li baš sve tako bilo s Tvrdkom, ja ne bih znao čisto da kažem; ali znam, da g. 1385, u Sutinskoj on je bio izkazao svoju vjernost kraljici Jelisavi; pa je s toga na dar primio od nje grad Kotor.

Kad po Tvrdkovoj smrti Turci se to većma na Bosnu natiskivali, a bošnjaci se medjusobom gonjali, ili će uz Dabišu, zeta Nelipića Cetinjskoga, ili uz drugog kojega velikaša pristati, Hrvati su sami krenuli na susret Bajazitu, i prisilili ga, da se ukloni od Bosne.[1]

U to, srpnja g. 1393 Stipan Dabiša, u Djakovu odstupi Bosnu kralju Šišmanu i njegovim nasljednikom; a Šišman njega ostavi za života kraljem bosanskim. Velmože bosanske ne samo priznaše taj ugovor, nego i podaničku vjernost ugarsko-hrvatskomu kralju zaprisegoše.[2]

Odnošaji izmedju Ostoje bosanskoga, vojvode Hrvoje i kralja Ladislava, hrvatskoga izabranika (g. 1402); Ostojina priznaja djakovačkoga ugovora naprama kralju Šišmanu; kraljev rat s Tvrdkom Tvrdkovićem za uzpostavu Ostoje Stipana; kraljevska darovnica grada Požege junaku Hrvoji — sve nam to svjedoči, kako pri samom koncu svoje naslovne samostalnosti, Bosna je zavisila od krune ugarsko-hrvatske.

Povjestnica dakle kaže: Bosnom, za narodne hrvatske dinastije, upravljaše jedan od sedam hrvatskih bana; za Arpadovaca, upravljaše Bosnom *vojvoda* ciele *Slavonije* (Hrvatske), koji sebi postavljaše onde zamjenikom kojega od bosanskih plemića. Kad se Bosna proglasi kraljevinom, i tad osta ovisnom od krune ugarsko-hrvatske.

Vlaho. Šćepan Kosača, bogomilac, dobio je od cesara Fridrika naslov *hercega*, odružio Hum od Bosne, i pod ime-

[1] Fesler — Geschichte der Ungarn. Th. IV. s. 90.
[2] Lucius — V. 3.

nom Hercegovine učinio je samostalnom. Godine 1444, piše se: *herceg. s. Save, gospodar humski i primorski, i veliki vojvoda rusaga bosanskoga.* Al mu dugovječno ne bijaše! Turčin, Turčin, moj Pero, smiri svakoga.

Petar. Jest: Turčin je oteo slobodu Bosni, ali nije smeo hrvatskog' junačtva. Ja neću da ti sad pripoviedam, koje su muke oko Srbije imali Hrvati godine 1392, pa g. 1440, da obrane Biograd; dok se Magjari i Šumadinci, kako piše sam magjar Fesler, od straha skrivahu po pećinah i planinah. Znaj samo, da kad su se Turci iz Srbije zaletili u Bosnu (g. 1443), Hrvati inokosni poletiše, te ih potukoše; i Asan-bega Anadolskoga vezana dovedoše svomu vodji Jurju Marnaviću.

Steva. Što mi tu sad kupiš klasje po starom strništu: kamo vas na Kosovu?

Risto. Sbilja, Petre, kad su Hrvati bili tî junaci, zašto bratski nijesu došli i oni u pomoć caru Lazaru?

Petar. I ter kako da su došli! Bilo je to godine 1389. Turci tad bili još prilično daleko od njih, a Hrvati sami imali kod kuće dosta neprilikâ. Ipak, čuvši srbsku nevolju, i neobziruć se na se, s banom svojim pohitiše na Kosovo, njih 30 hiljada. Ali, koja hvajda, moj kapetane, kad truhlež i nesklad, crna izdaja Brankovićeva, upropasti naše mučenike.[1] Zna se, da Hrvati na Kosovu uzmakoše stopro treći dan, kad već bijahu krenuli u bieg svi Srbi; a glas se prosuo o Brankovićevoj izdaji.

Steva. Kosovski mučenici, dà! Ali kako Hrvati propadoše kod Varne (god. 1444)? Pa opet drugi put na Kosovu (god. 1448)? Sviraj mi tû svatovca!

Petar. Hrvati ne propadoše ni kod Varne, ni na drugom Kosovu: tamo nije njih ni bilo nego malica uz

[1] Fesler-Geschichte der Ungarn. Th. IV. str. 83.

plahe i nerazborne Magjare. Znaj opet, da je tomu najvećma kriv bio srbski despot Gjorgje Branković, koji je smeo vojsci Skenderbegovoj prolaz kroz Srbiju, i svaku Turčinu dokazivao, što misle i odkle idju kršćanske vojske. Dapače, i kod Nikopolja god. 1396, turski vasal, srbski knjaz Stevan, priteče Turkom u pomoć su pet hiljada konjanika, kad već oni počimahu uzmicati, i tako ih vrati na kršćane, da ih nemilo potuku.

Nego, vratimo se na Bosnu; pa čuj što pripovieda veliki povjestničar Engel, koji, pišuć sveobću povjestnicu, pa naišav na Srbiju i Bosnu, tu je sustopice sliedio i samo popunjao vašega kalugjera Raića.[1] "Turci oteše Biograd i napadoše u Bosnu, dok se kralj Matijaš sganjao s Fridrikom III. Netom se godine 1463 s njim nagodi, on se opremi u Bosnu, pozivljuć na oružje sve Hrvate. Franovci iz Dalmacije, Hrvatske i Bosne digoše puk, i stigoše s južne strane, uz Vladislava sina Hercega Stjepana; a sa sjevera Stipan Frankopan i Jura Marnavić preoteše Jajce, te udriše da iztriebe iz Bosne Turke. Prvi ote jurišem Jajce Gaspar Bakač: pa za Jajcem pade do trideset gradovâ i tvrdjava. Kralj namjesti banom bosanskim Nikolu Iločkoga, sina pok. kralja Stjepana; a Vladislavu povjeri knežiju današnje gornje i donje Rame s Prozor gradom, pod uvjet, da uvjek uzanj vojuje.„ Noviji povjestničari pišu ovako: Kralj Matijaš spoji Bosnu s Hrvatskom, pa imenova Mirka Zapolju banom Dalmacije, Hrvatske, Slavonije i gubernatorom Bosne; a zamoli od Pape, da mu dozvoli, da dohodke Vranskoga priorata u Dalmaciji uloži u obranu Bosne. — Druga kraljeva vojska podje na Zvornik.[2] Nego, kad se išlo preko Drine, preko

[1] Joh. Chr. Engel-Geschichte von Servien und Bosnien.
[2] Vidi Fesler i Engel. Djel. naved.

Raše (Lima) i preko Neretve, vojnici se ozlovoljili i stali se misliti: smiedu li oni po duši, ka' kršćanski križari, izbavljati grčko-iztočne sljedbenike, te ih još u svoju domovinu unašati? Da umiri vojsku i ugarsku i hrvatsku, kralj zamoli Papu, da pismeno izjavi, kako i jest svetčano izjavio: da im je od Boga prosto izbavljati iz turskih ruku sljedbenike grčko-iztočne crkve, i k sebi ih primati, jer su i oni kršćani. Odtad seobe u Sriem, u Liku i u Krbavu. [1]

Po smrti Nikole Iločkoga, kralj imenova vojvodom Sriema i Bosne sina mu Lovru (g. 1471).[2]

Hrvati, vodjeni svojim junačkim kraljem Matijašem, uz crnu četu Ugričića, došaste godine dočekaše u Jajcu svu silu Muhameda II.a, i junački ga odpraviše odkle je i došao, da se on već nije u Bosnu nikad zavratio.[3] Da se tad Matijaš nije zapleo u ratove za česku krunu, mogao je sasvim osloboditi i Bosnu i Srbiju. — Kad uvidi svu pogibel, g. 1479, opet diže Hrvate; koji potukoše Turke, što se vraćahu iz Koruške i Kranjske s velikim plienom i sa trideset hiljada duša roblja. Pa opet Hrvati pružiše sgodu kralju Matijašu, da oslobodi veći dio Bosne.[4] Prvom kralj sustignu Turke izmedju Busovače i Viteza (g. 1480) i tu ih strašno potuče; pa na Sarajevo, glavni tabor turski, posla Vuka Jajčanina, da ga zapali; a on krenu na drugu stranu. Veliko je tad bilo Vukovo slavje, kad je iz Sarajeva doveo sestru glasovitoga turskoga viteza Gjerzelez-Alije. U tom strašnom ratu, jednom se pomete sva vojska, i kralju visijaše život o koncu, kad hrvatski konjanici povratiše red, i prokrčiše put do srdca

[1] Engel. Dj. naved. Thl. II. str. 558.
[2] Feyer. Th. X. Vol. VI. Supl. Fesler Th. V. str. 119.
[3] Thoemmel. — Djelo naved. str. 22.
[4] Fesler, str. 348.

Hercegovine, preko Neretve i Konjica na Blagaj i na Zagorje. Odtle se kralj vratio u Zagreb, jer mu nije od Pape prispila na vrieme obećana pripomoć u novcu. [1] Pošto uredi kralj na zagrebačkom saboru hrvatske posle, opet se iste godine spremao, da oslobodi Hercegovinu; al mu cesar Fridrik potra ugovor, i izazva ga na boj; i tako ga prisili, da s Turčinom sklopi primirje. Malo zatim (g. 1490) Matijaš preminu. Kad nakon primirja Turci navališe, Bernardin Frankopan i Karlo Krbavski na Uni g. 1491 krvavo ih potukoše.

God. 1493, kraljević Ivan Korvin, imenovan je hrvatskim banom, da bolje nadje načina, kako bi Hrvati ubranili Bosnu. Nego on, neprimiv nikakve pomoći od obće državne blagajne, banstva se odrekao, da mirno živi u Zagrebu.

Ali narod hrvatski ne odusta od borbe za Bosnu, premda je sve više i više strašna i neodoljiva nastajala turska navala. Ban Derenčin, začuv da se Jakub paša bosanski vraća s' silnim plienom iz Njemačke, zakrči mu klance. Paša moljaše i skupo plaćaše, da ga mirno pusti preko Hrvatske. Ban, a naosob Bernardin Frankopan: ni u koju cienu, prije nego povrati sve zarobljenike. Nekud se zlo desilo, i Turci bana zarobili; pa iznieli predanj na pladnju glave sina i brata mu rodjenoga, te i njega posjekli.[2] "I tada načeše cviliti roditelji i udove mnoge i ostali ini; i bist tuga velika svim živućim u tih stranah, kakove nije bilo od vrimena Tatarâ i Gotâ i Atile prokletoga.„[3] Taj dan pade mrtvih sedam hiljada Hrvata.

Muhamedov Vezir s' silnom vojskom zasio u Sara-

[1] Engel — Djelo naved. str. 433. "Die croatischen Reuter stellten die Ordnung vieder her.„

[2] Engel. Th. II. str. 561.

[3] Hrvatski kronik: vidi — Tkalčić, Povjest. Hrvatâ.

jevu; Dalmaciju Mletčići odtrgli od Hrvatske: ipak Hrvati ne dadu ni stope preko Vrbasa. U Jajcu g. 1495 sjedi ban Ivan Bebek; i biskup zagrebački Osvald, na smrti ostavlja 32,000 zlatnika, da se utvrde medje Hrvatskoj, osobito grad Jajce.[1]

Godine 1499 Ivan Korvin, pošto je bio opet primio hrvatsko banstvo, proslavi se pobjedom kod Bistrice u Bosni; gdje su sedam hiljada hrvatskih konjanika, susrete Turke s' silnim plienom vraćajuće se od šibenske i kninske okolice, i hametom ih porazi. A godine 1502, vraćajuć se iz Italije od zavjeta Gospi u Loret, čuvši da su Turci udarili na Jajce, na vàs mah okupi Hrvate uz Frankopana, uz Karlovića i uz Zrinovića, udari na Turke; razagna ih, i posječe do 4000 glava.

S južne strane primorski Hrvati, tad pod Mletcim, osvojiše sve uzduž Hercegovine više Konjica do utoka male u veliku Neretvu, i tu tvrd grad sagradiše: a podban kninski Marčinko (mali Kraljević Marko), Kožulić Ostrvički, i vojvoda Žarko, neprestano tad trčaše u potjeru za Turcim; te ih osobito potukoše kod Bistrice i na Rakitnu.[2]

U miru budimskom, na 20 kolovoza 1503, sultan sam prizna kralju ugarsko-hrvatskomu svu Posavinu, pa Jajce, Imotski, Proložac, Ljubuški, Mostar, Blagaj, Livno, Prozor, Travnik, Maglaj, Dubrovnik (6 satî na iztok Sarajevu); pa dalje još Zvornik, Biograd, Srebrnik, Šabac.[3]

Dakako, da taj mir s Turcim nije produžio, ali je produžilo junačtvo hrvatsko. Ban Ivan Korvin god. 1504 tjerajuć Turke izpod Knina, u mal da ne zaglavi. Ban Pe-

[1] Engel. str. 435: ad labores castrorum finitimorum, besonders Jajce.

[2] Arhiv Mletački kod S. Lj.

[3] K. k. Hausarchiv. Thoemmel str. 22.

tar Berislavić g. 1512 na Uni potukao Turke, pa im preoteo gradove Tešanj, Sokol i Kotorišće. Opet god. 1514, Turci su odbijeni od Knina. Kad opet navališe ujedanput na Jajce i na Bočac (g. 1515), ban je Jajce obranio, i Selima prisilio, da pita primirje za tri godine. Crne zime, kad snieg prekrievaše zemlju, ban Petar, g. 1518, zateče utvrdjene Turke na Plivi i na Vrbasu; te ih porazi, i smaknu na megdanu pašu zapovjednika. God. 1519 ban posla svoga poklisara biskupa skradinskoga Papi, da se tuži na Ljudevita i na Ugre, koji su zapuštali Hrvatsku.

Tešanj i Sokol se predadoše tad samo, kad im nestade džebane (g. 1520).

Pošto Soliman, izdajom Srbaljâ, Ugrim ugrabi Biograd (g. 1521), znajuć da bez Jajca slabo mu je zapleće proti Ugarskoj, posla silnu vojsku, da grad obsjedne. Tad ban Petar Keglević, začuv da Turci zapališe kninsko podgradje, i da nemila smrt zateče bana Petra Berislavića u bitci kod Korenice, namjestiv tvrdu zasjedu iza strane, raztvori gradu vrata, i napusti kolo djevojaka, da igrajuć podju pod turske tabore. Kad se Turci na Carini smamili oko liepih djevojaka, vitezovi iz grada i iz zasjede zaokupe Turke;[1] i tako ih potuku kod Plive, da je banu Hrvatska, Ugarska i ciela Evropa čestitala.

Novom vojskom Turci na Jajce navalili (g. 1525): stigle tri silne paše, Usren Vrhbosanski, Sinan Monastirski, Bali-beg Biogradski. Pristigli Kegleviću u pomoć, Frankopan iz Modrušâ, Karlović iz Karlovca, Kružić iz Klisa, Orlović iz Senja: pa potukli Turke, i šesdeset im barjaka oteli. Što ne posjekli, to u vodu utopili. Tad Kr-

[1] Du Mont. Corps. Dipl. T. VII. § II. str. 448. — Engel: Geschichte. — Istvanfi kod Jukića.

sto Frankopan dobio sjajni naslov: "Obranitelja Hrvatske i Dalmacije.„[1]

Steva. Nuti mi bêsnih pustosvatica! Pa da kako je to, uzprkos tolikim pobjedam horvaćanskim propalo Jajce i sva Bosna? Kaži mi, deli-majkoviću!

Petar. Evo kako. Mladi kralj ugarsko-hrvatski Ljudevit, videć da se Soliman sprema svom silom na Ugarsku, povjeri Jajce, Senj i Klis svomu rodu Ferdinandu nadvojvodi austrijanskomu, koji nije još dobro razumio, što je to Turčin. Nakon poraza ugarskoga na Mohaču (g. 1526)....

Steva. Ej! ej! Pače! kamo ti Hrvatâ na mohačkom polju?

Petar. Kad Sulejman predje iz Biograda sa dvista hiljada Turaka, Krsto Frankopan, koji skupljaše vojsku u Zagrebu, pisa' kralju, da se ne upušća u boj, dok ne stignu Hrvati; ali Magjari okrenuli se tući, pa propali. Nakon poraza na Mohaču, zakonitoga kralja nestalo; Erdeljac Zapolja uzmutio obe kraljevine, i Ugarsku i Hrvatsku; te se u našoj smetnji Turci smunuli i oteli (g. 1527) Obrovac, Greben i Sokol. Ferdinand, skoro izabrani kralj, tad zapomagao u pomoć Hrvate, da ga u Budimu brane od Turaka, jer su mu već pol Ugarske bili pritisnuli. Hrvati k Budimu pritekli, i zešće k onomu kraju prionuli, da ubrane kralja. Ali tim nisu odstupili od borbe u Bosni. Kad Ferdinand, kô smeten, zamrsi sprave, dižuć starcu Petru Kegleviću zapovjed nad Jajcem, a u grad namjestio njemačke vojnike;[2] i kad ban Ivan Karlović leže na smrt u Medvedgradu (g. 1528), stopro tad Turci se Jajca dočepaše; pa za Jajcem ode Bočac na Vrbasu i

[1] Engel — Djelo naved. — Thöemmel str. 23: *Protector Croatiæ et Dalmatiæ.*

[2] Istvanfi. Lib. VIII. kod Jukića.

Jezero na Plivi; a Radatović, da ne bi pala u turske ruke, zapalio Banju-luku; i tako redom zapovjednici zapališe ostale gradove po Bosni. Tad se Turci prostriše k moru do Vrane i do Skradina, a preko Save do Valpova (god. 1544).

Gornji se Hrvati tad sami porazrediše: sigetskog' pašu od Bišća odpeljaše, te ga na sred polja strašno potukoše (g. 1578); preoteše Bužin, Čazin, Zrinj i Kostajnicu (1585); pa, kume moj dragoviću, oni se vratiše u Bosnu s Uskocim; gdi neprestance boj biše bani, Jura Zrinović, Ivan Vojković, Toma Bakač, Petar Keglević, Gaspar Frankopan; vojvode, Jelačići, Petačići, Marnavići; i mnogo toga preoteše; dok god. 1643 Magjari, da sebe spase, pustiše Turkom na miru za 20 godina, sve te hrvatske zemlje, hrvatskom krvlju odkupljene.

Nisu se tad zapušćali ni donji Hrvati: oni dopirahu do Rame i do Varcara; a četa Bože Miglovića tja do Save; pa Tekeli paša, biesan, metnu na muke jadne Franovce bosanske, da su oni s njima tobož u dosluku (1648), i da ih oni kroz Turke provode.

Od strane ličke, Hrvati su pod Petrom Zrinovićem razbili pašu bosanskoga, i glavu mu ugrabili, a godine 1656 pod Frankopanom opet su potukli Turke. Iz Dalmacije su bili prodrli do pod Sarajevo (g. 1649); te u miru podpisanu usred zadarskih kotara g. 1669, Turci im ostaviše Klis, Solin, Kamen, Novigrad. A kašnje, za bečkoga rata (1683), sami dalmatinski Hrvati oteše Vranu, Obrovac, Skradin, Zadvarje;[1] pa udariše na Bosnu, da prokrče put bjeguncim iz Srbije i Arbanije.

Opet Graničari (god. 1684) zagnaše se u Bosnu; i Nikola Bakač osvoji Dubicu, a Primorci i Neretvani Her-

[1] Engel. Djelo naved.

10

ceg-Novi (g. 1687). Pa Graničari preko Broda i Kostajnice prodrieše do Banje- luke i do Sarajeva; a dalmatinski serežani osvojiše Zvonigrad, Drniš i Knin (god. 1688). I da tad Francuzka ne smete Leopolda I.a ratom njemačkim, bila bi mu pripala i Bosna i Srbija. Turci hotiše da se za to Hrvatom osvete; ali Brodjani sandžaka zvorničkoga potukoše kod Tuzle; a ban Ivan Drašković hametom porazi pod Bišćem (g. 1689) 50,000 Turaka.[1]

Godine 1690 vojvoda Perčinlija kod Soli predobije Turke: i tom prigodom odvede sa sobom Franovce iz samostana Gornje Soli i tri hiljade katolika.[2]

Godina 1692 Hrvati popale Majdan; izpod Dubice potjeraju pašu bosanskoga; otmu Otok, a sruše Krupu; te iste jeseni daleko provale u Bosnu.

Godine 1693 ban Adam Battyanyi osvoji s Hrvatima Vranograč, Kladušu, Todorovo i sve do Une.[3]

Opet godine 1694 pukovnik Kiba prodre s brodskim Graničarim do Maglaja; i tako olahkoti vojvodi Delfinu, da on s Hrvatim dalmatinskim osvoji Čitluk i dodje do Mostara; kô što da Nonkovići i Vučkovići obladaju Popovo i cio kotar trebinjski.

Sad ti neću poviedati, jer ne bismo do sutra svršili, koliko svoje krvi Hrvati prolište, dok oslobodiše Budim (g. 1688) i dok očistiše Slavoniju; nego hajmo brže o Bosni.

Kad je god. 1697 knez Evgenij Savojski, da odvrati Turke od Ugarske i da ju napuči, hotio da udari preko Save, Ličani i Banovci udariše na Banju-luku; Turke oplieniše, sirotinju utješiše, ili s sobom povedoše; a slavnomu vodji Brodjani, do dvie hiljade na broju,

[1] Thoemmel kaže, kod Kostajnice str. 29.
[2] Jukić — Povjestnica Bosne str. 13.
[3] Thoemmel str. 29.

kroz šume i šikare put prokrčiše, i prvi uskočiše u tvrdjave Doboj, Maglaj, Žebče i Vranduk; popališe Sarajevo, da osvete izdajničku smrt kneževa poklisara; pa se kroz snjegove i mećave kasne jeseni vratiše s mnogo sirotinje iz Visoke i Zenice: do četrdeset hiljada duša, sad je okolo Broda nastanjeno. Tako, bijuć se na tri strane, Hrvati olahkotiše mir karlovački. (26 Siečnja 1699), koji oslobodi Ugarsku do Temišvara, a povrati Hrvatskoj do Une i Doboja, do Kraljeve gore, do Gračanice i Tuzle; i skoro svu bosansku posavinu, priznanu u istom ugovoru kao zemlju izbavljenu (recuperatum). A cesaro-kraljsku porodicu tad sam Turčin priznade zakonitom pokroviteljicom bosanskih i inih u turskoj carevini katolika.

Kad je istanova rat započeo, opet vojvoda Petraš, samim hrvatskim konjaništvom, predje Savu; osvoji i razpudi Ložnicu (utvrdjen okô izmedju Zvornika i Šabca) i zarobi mnoge janjičarske vodje[1]; i tako olahkoti juriš na Biograd. Dapače Engel pripovieda, da je vojvoda Petraš Našički, iz Gradiške toga navrata udario s Hrvatima i porazio Bribir (tursku Gradišku), Derventu, Dobor, Doboj, i primakao se do pod Sarajevo.

Ivan Drašković s druge strane oteo je Dubicu i Kozarac. A Angjeo Emo s primorskim Hrvatima poplavio je svu Hercegovinu; dok su Nakić i Radnić s krajinami pod Livnom tukli i dotukli vojsku paše hercegovačkoga.

I tako se opet Dalmacija proširila u miru požarevačkom (21 Srpnja g 1718) preko Knina, Vrlike, Čitluka i Gabele; premda su tad na pravdi božjoj izgubljeni Zubci, Trebinje, Utovo i Popovo, što već davno bijahu

[1] Alfred Arneth — Prinz Eugen von Savojen — Wien 1858. — Knj. I. str. 108. Knj. II, str. 421–2.

oslobodjeni. Ugarska je dobila temišvarski banat i dio Vlaške. Oslobodjen je Biograd, Šumadija, Smederevo i Šabac: a posavskoj Hrvatskoj ostala opet posavina bosanska od Une do Drine. Pomenutoga rata, kad se za bune Rakocijeve, Turci baciše kao biesni na Ugarsku, poglavito ih smelo Petraševo jurišanje na Zvornik, i jurišanje Ivana Draškovića na Novi.[1]

Dok se mir u Požarevcu ugovarao, knez Eugenij pelio u velike zapovjedniku tvrdje biogradske: "bdi nad očitimi i tajnimi dušmani..... Ne trpi u gradu ženske pogâni, da šržbu božju ne navodi na nas i da nam ne truje vojnikâ. Pazi tvrdo na Race i na Židove i na sličnu vrstu, koja će svaku za novac učiniti„.[2] Petraš je bio carski povjerenik na uredjenje nove medje.

Opet na skoro Hrvati okrvaviše junačke svoje mišice pod Kozarcem (g. 1721); a god. 1737 preko Gradiške udariše na Banju-luku i na Ostrovicu; te, uzprkos malo sretnih tudjih vodja, Turke popališe.

U nesretnom miru biogradskom god. 1739, niemac Neiperg, prevaren ili podmićen, uz Biograd i Šabac, pusti i bosansku posavinu.

Godine 1788, pukovnik Knežević udario s Hrvatima na Dubicu. Došaste godine starac Laudon, pred samim Hrvatim, koji ne htjahu drugog zapovjednika do njega, i cesar glavom morao ga moliti, da im podje, Laudon osvojio redom Novi, Berbir, Biograd i Šabac, premda je nevieština njemačkih vodja prije njega mnogo bila pokvarila. Tad su Budislavići, Vukasovići, Kovačevići, Jelačići gonili Turke sa svih strana uz Bosnu. Da ne pristiže sa-

[1] Arneth II. str. 441.
[2] Kriegsarchiv kod Arnetha — knj. II. str. 345.

vez prusko-turski i prerana smrt cesara Josipa II.a, Bosna ne bi nam se bila tad izmakla..... [1]

Steva. Ala ti ga se danas baš nadalo pripoviedati o junačtvu tvojih Horvaćana! Znaš što veljaše Karagjorgje? Tko mi nadgovori Čupića i nadpiše Molera, dat ću mu što god hoće. Tako i ti danas, baš si zasuo, kô da nema na svêtu nego samih Horvata. Čekaj, čekaj, mi ćemo vam podrezati košnicu!

Petar Ustrpi se, pa tad kaži što te volja... Nastojalo se, da se to ponešto izpravi u miru šištovačkom g. 1791; ali su medje ostale kô što su danas; a samo je opet priznano, i ugarsko-hrvatskomu kralju zajamčeno pravo, da on u turskom carstvu bude pokroviteljem katolikâ, kô što i sv. groba u Jeruzolimu.

Ovo ti je 21.i mir kralja hrvatskoga sa Turčinom.[2] Ovo, što ja znam, po izpoviedi samih tudjinaca, Hrvati uradiše za Bosnu, moj Steva; a sad čujmo što Srbi...?

Što si mi se tu smeo kô mrav na glavnji? Ne gledaj navrlje, nego kazuj, ako imaš šta.

Steva. Karagjorgje....

Petar. Eh, dakle prosti, ima još nešto prije Karagjorgja i Miloša....

Čuj samo nešto malo, pa ćeš ti.... Za današnju Hercegovinu, sve do izvora Neretve, zna se da još god. 1798, kad je Engel svoju povjestnicu pisao, ta se zvala *Turska Dalmacija*,[3] kô što se još danas zove *Turska*

[1] Sebastian Brunner-Joseph II., Freiburg g. 1874 — str. 125-6.

[2] Maylath-Geschichte von Oesterreich, knj. V. VI.

[3] Zemljovid god. 1802, tiskan u Mletcih, Roberta de Vaugoudy i Lamarche, meće *Dalmaciju Tursku* Pruscem i Livnom do pod Prozor (u Rami), te izpod Igmana planine, preko Nevesinja i Gacka na Trebinje.

Hrvatska zemlja uz Vrbas, od Gradiške do Raduše, i do Rame u sredini današnjeg' Vilaeta Bosne. [1]

Vidiš dakle, gospodine Steva, da je pravo imao Kinnamos, kad je XII. vieka pisao: "Bosna ne spada pod vlast srbskoga župana; već je tu narod sa svojim običajem i sa svojim knezom„ i da oni Hrvati bosanski, koji po njegovu dokazivanju godine 1154 ratovahu u pomoć Ugrom proti Carigradu i njegovim podložnikom Srbom, da oni Hrvati i danas prâvom pripadaju cjelokupnoj državi Hrvatskoj.

Risto. A dakle u Bosni i Hercegovini ne bi bilo pravoslavnih Srba?

Petar. Ako izuzmeš pašaluk novo-pazarski, biva, staru *Rašiju*, Srbâ starinom u Bosni nije bilo. Nego ih, na više navrata, kako si već čuo, primili Hrvati k sebi; pa ih se razsulo po Bosni i po Hrvatskoj, premda mnogo manje, nego neki misle; jer nisu svi Srbi oni, koji se drže iztočne crkve. Znaš bo, da su IX.a vieka neko vrieme i Hrvati priznavali pravomoćje carigradskog patrihara. Pa, kako se Focijev razkol dogodio, većina Hrvata ostade uz rimsku crkvu; a opet neki, radi obreda i jezika, volili ostati uz iztočnu crkvu, ostajuć dakako, svedjer Hrvati, kô što su i prije bili.

Miešanje srbstva sa vjerom iztočnom iliti s pravoslavjem, to se kašnje dogodilo u Srbiji, po naviki bizantinskoj. U novije vrieme, u to se upelo na sve načine, nebil' se kako tiem u Hrvatsku uniela srbska misao; pa prosti Hrvati *vostočne vjere* uzimlju to ime srbsko, nametnuto kroz propovjed i nauk hristjanski u samoj crkvi, uzimlju ga, rekoh, za ime svojoj vjeri. Ljudi koji ra-

[1] Engel-Geschichte Dalmatien, Croatien und Slavonien str. 573.

zume, ako su pošteni, smiju se tomu vjerozakonskomu srbstvu, kô glupoj bludnji zanešenih sanjara. Šarenjaci, dakako! igraju se srbstva na svoje osobne svrhe.

Steva. Šta, Boga ti?! Srbin je Srbin, gdje on bio da bio! Gdje se rodio da rodio! Pravoslavje i srpstvo, to je nokat i meso.

Petar. A kamo zanoktice?... Dakako, Srbin je Srbin; ali u srbskoj domovini, i u srbskih državnih medjah.

Risto. Što dakle Bokelji?

Petar. Ima vas, po krvi i Hrvata i Srbâ; ali vi ste na državnom zemljištu hrvatskom; pa ste s toga svi narodno-državni Hrvati. Ta i za samog Dušana, Boka s Kotorom se priznavala kruni hrvatskoj![1] A da neki vas vole pravoslavju nadjeti ime srbsko, to vam neće nitko braniti, kad narodno-državnom imenu hrvatskomu ne budete podmetali, kô tobož u supor, srbsko narodno-vjersko ime.

Risto. Mi naseoski i pomorski ljudi ne razumimo te mudrine o narodno-vjerstvu u jednoj narodnosti; nego osjećamo, da smo ti jedan narod, koji živimo u jednoj zemlji i govorimo jednim jezikom. Srbi po vjeri, a Hrvati po kraljevini, može li ići tako dobro?

Petar. Ta ti nije s razkide: premda *hrišćani* ne mogu biti po vjeri Srbi, kao što ni *kršćani* ne mogu biti po vjeri Hrvati.

Steva. Nije tako dobro! Historija! Politika! Kraljevina! Što se Srbadiji mari za vašu tu historiju i za vaše moljičave te pergamene? Bêsa! Bosna je srpska zem-

[1] Гласник Друштва Србске словесности. Београд 1851, стр. 260. U najslavnije Nemanjića doba novci kotorski, uz sliku sv. Trifuna nose naličje kralja ugarsko-hrvatskoga Ludovika I.a — Vidi dalje: *Šulek:* Naše Pravice str. 46. M. Пучић споменици српски, стр. XI. i M. P. *Različiti Spisi*, str. 375.

lja od vajkada! To sam ja naučio iz dêtinstva. U Bosni žive sami ovejani Srbi. Pravoslavnih je većina; a Turci su stari Srbi; i šokci su Srbi polatinjeni od one rimske propagande. Utući ćemo ih mi, pasje vêre fratarske! Čekajte, da se oprostimo Turaka!

Risto. Što si napao tu vikati, kumim te Bogom? Tako me zli narok ne ćerao! ti bi se, kako vidim, brzo i počupao. Čovječe, čisto namještaj, a ne s brda u dolove. Ma da ti valja gjavolja!

Petar. Oprosti, dragi moj gospodine Steva; ali se ti mnogo u tom varaš. Ja poznajem Bosnu, kô paru na dlanu; pa ti mogu kazati, da su stvari sasvim drugačije, nego ti cieniš. U Bosni, ako baš vjeru uzimlješ za narodnost, kô što čine Turci, ti imaš od prilike šest stotin hiljada takovih Srba: to su ti većinom čobani razsijani po šumah, bez ikakve sviesti, do hrišćanske. U šehrovih, što ima trgovaca hrišćanskih, ti su prometni, i znadu naticati dukata. Ali, vjeruj ti ovomu siedomu brku, da oni za to tvoje srbstvo, kako ga ti razumiš, ne bi ti dali ni prebijene pare. A kad bi i dali, što da učine? Svi su poglaviti gradovi u turskim rukam; najsgodniji položaji, porječja, mostovi, klanci, poljane, to su zavičaji sgoljna Turčina, kojeg ima takodjer do šest sto hiljada, hrabrena, imućna, vlastelina. Turčin bošnjak prvo će se prisloniti Niemcu, Latinu, paklu, nego *vlahu* (hrišćanu): pamti dobro što ti kažem. Dapače Turčin bošnjak, kô i katolik, kojeg', budi rečeno s vašim dopuštenjem, ima do 300 hiljada, i to dobrim dielom vlastnika zemlje u sredini Bosne, od Jajca do Sarajeva, u Rami, u Livnu, u Duvnu — Turčin dakle i katolik, cara austrijanskog', kralja hrvatskoga, naziva *ćesarom*; i njega drži svak svojim starim naravskim gospodarom, pod kojega će opet doći. Ako izuzmeš nekoja pazarišta za veće trgovce, svi odnošaji i

cio narodni promet i suhom i mokrom medjom, taj je sa Hrvatskom i s Dalmacijom.

Uz ove svagdašnje naravne odnošaje, što još imamo? Imamo *Tursku Hrvatsku*, koju cio sviet poznaje odtrgnutim udom Hrvatske. Imamo od Livna do Mostara i do Blagaja; od Rame uz Neretvu do pod Dumoš i Trebinje, vjerom, izgovorom, težnjom, predajom, *Tursku Dalmaciju*. Kad jednom proljetos upitah banjalučkog' seljaka: kako zoveš tu svoju kapu? — "Hrvatku, dakako!? — "A zašto to?„ — "Znaš, bome, da smo mi ljudi Hrvaćani.„ — Pitaj Livanjca: kako govoriš? kazat će ti "hrvatski.„ Duvnjak jednako; pa i sam mostarac.

Nego pustimo pitanje, komu spada i s kim voli Bosna; a pitajmo: kako bi to Srbija mogla doći do Bosne? Bosna s Hercegovinom, s Turskom Hrvatskom i s Novopazarskim pašalukom, obilato je dvaput prostranija od Srbije; pa kako bi je Srbija osvojila sa 3,600 stajaće vojske proti volji Turaka i katolika? Dvista hiljada ljudi jedva je dosta da po Bosni uhvate klance. Ako je Bosna na pogodbu, zar da se Turska ne bi volila pogadjati s Bečom, nego s Biogradom? Ako je na prodaju, zar ne bi bolje mogao platiti kralj hrvatski, nego knez srbski?

Steva. A kako je maleni Piemont osvojio Italiju?

Petar. On ti ga opet s Italijom i s Piemontom! U Italiji Piemontezim su svud, izim Rima, otvarali vrata; dapače ih primali tamo, gdje nisu ni puške izpalili, ka' u Napulju. A u Bosni, za obranu svoga domlestva, zatvoreni u gradovih, porazgodjeni na klancih, podjareni vjerozakonskom zanešenosti, Turci, vjeruj mi duši, tukli bi se do zadnje kapi krvi. Vidismo, kako je morao uzmaći i knez Eugenij!

Steva. Eugenija nisu htili pomoći pravoslavni, a Srbiju bi.

Petar. Varaš se, Steva, varaš se. Raja bosanska, ako izuzmeš ono, što je na medji Hrvatske i Crnegore, pa oko Brčkoga i Zvornika, raja ta bosanska nit ima sviesti, ni odlučnosti za bilo što: ona je utučena. A kad bi se i našlo rukû, što velim da ne bi, odkud zahire i potrebne sprave za toliku vojsku u Bosni? Ne bi to bila vojna francuzka po bogatoj Italiji, ili njemačka po Francuzkoj, nego bi to bila vojna užasna, gdje kroz neizmjerne pustoši, ne vidjaš dima ni žive duše. A odkud samoj Srbiji sprave za toliku vojsku? Ne znaš li, da i za najveće države odprema samih pedeset hiljada ljudi u inozemstvo, prava je strahota?

Pa eto i dopustimo da se stvori toliko vojske u Srbiji, da može svoje medje braniti od napadaja turskoga i opet osvajati Bosnu, odkle joj posade za toliko zemljište? Odkle državne uredbe?

Ja mislim, gospodine moj, da tko sutra naprečac daruje Srbiji ili Hrvatskoj Bosnu, da bi se obe imale dobro promisliti, ne nudja li im se to možda žrvanj o vrat, da ih bolje pritegne u dubinu nereda i propasti.

Steva. Ma kako je to mogao Piemont primiti se ciele Italije?

Petar. Pomozi nas, sveti Petre, i majko Božja! Piemont nije ništa stvorio; nego je našao svud gotovo, i ljude i uredbe i zakone i sprave: njemu je samo bilo prodrieti jednim barjakom i udariti jedan pečat: pa se od svakle našli gotovi ljudi, tko će prvo i tko će bolje da vrši odavna već u duši začeto. U Bosni naprotiv imamo gotovo polovicu naroda turskoga, i vjerom i težnjom; naroda divljega, ali najjačega, najodlučnijega i najbogatijega; imamo sve katolike: u jednu rieč, u Bosni imamo većinu naroda, što neće da zna za Srbiju. Uz to imamo neizmjeran prostor; puk na riedko posijan; tri

stranke, koje, iz tri suprotstavljena zakona, stvaraju kô tri odieljena naroda. Pa sve to Srbija, još sama zaostala i nesložna, na svoja ledja da naprti?!

Steva. Dakle vi sbilja mislite, da nebi ni vaša Velika Hrvatska mogla naprečac primiti se Bosne? Eh, da vam to Magjari dopuste, prihvatili biste harno; i, dušo, tu li si!

Petar. Na moju dušu, da ne bi! Vidite li, kako je Hrvatska sa svih strana opasala Bosnu! I zemljište i obćenje i trgovina, sve ih veže nerazdruživo. Skoro svi hrvatski kotari na suhoj medji, dali bi se lako i naravski protegnuti i nadopuniti na Trebinje, na Mostar, na Ljubuški, na Županjac, na Livno; te preko Bišća i preko Novoga: tako, da *Dalmacija turska* (Hercegovina poneretvanska) i *Hrvatska turska* (Bosna do Vrbasa) pripale bi trojednoj kraljevini, kô što će danas sutra pripasti vojnička granica, bez ikakve smetnje. Dapače, samo takim proširenjem Dalmacija dobiva svoje lice i svoje naravno zaledje; a posavje hrvatsko, preko Banje-luke i preko Jajca, veže se, kô što je od pamtivieka bilo vezano, s primorjem dalmatinskim. Ljudi najprosvjetljeniji, fratri bosanski, po svoj Bosni razsijani, častni kod istih Turaka, nosioci su misli i uspomena hrvatskih. Sve to živo djeluje; sve to priteže. Ipak, da sutra osamljena Hrvatska naprti na svoja ledja svukoliku Bosnu, Hrvatska još nestopljena do kraja s vojničkom krajinom, i s osiromašenom Dalmacijom; Hrvatska nebi, bojim se, ni novčanomu trošku, ni duševnomu naporu mogla sama da odoli. Od pustoši i divljači bosanske, i to turske, urediti pokrajinu evropejsku?! — Nego, Bogu hvala, gdje je nesreće, tu je i sreće. Pošto je Hrvatska došla u zajednicu kraljevina i zemalja habsburgske carevine, i mnoge i težke žrtve kroz vjekove toj zajednici prinila; ona danas,

uz jamstvo, da drugi neće oteti njezinu starinu, ima u toj zajednici i to jamstvo, da će joj ona, radi vlastite koristi, pripomoći, da se urede i pridignu zemlje, koje, uz obnovljeni život i napredak Hrvatske, dodat će životne snage cieloj carevini.

Pa i to je, što sam htio da ti kažem, g. Steva: ni Ugarska ni Austrija, dok su žive, nipošto ne smidu dopustiti, da se ikoja nova država razmakne na Bosnu; jer ta, ne samo po zemlji što spada u okvir hrvatske kraljevine, nego i po svom položaju, lako da bi postala u tudjim rukama silnom prietnjom nezavisnosti gospodarskoj i državnoj, svemu posavju i primorju hrvatskomu.

Steva. Vi govorili, negovorili, Bosna je čest srpske države. Bosna je Srbiji neobhodno potrebita. Bez Bosne neda se ponjati nezavisna Srbija.

Petar. Moj gospodine, to je mnogo većim razlogom uprav rečeno za Hrvatsku. Srbija je, kolika je da je, i dan danas razmjerno zaokružena. Ona ima svoju najnaravniju medju na Drini. Ako ima snage, eto joj niže i *Stare Srbije* i *Rašije* i *Zete*, *sve uz Crnugoru* i *Arbaniju* do mora. To je moguće i prirodno proširenje Srbije. Dok s druge strane, gle, Bosna je klin u Hrvatsku. Bez Bosne Hrvatska je od Kotora do Zemuna neprilika. Oko na zemljovidu samo ti kaže, da je Bosna dio Hrvatske. Za Bosnu je Hrvatska, a ne Srbija, svoju najplemenitiju krv za vjekova prolievala. Povjestnica .....

Steva. Kakva povêstnica?! Jesam li vam kazô, da mi ne marimo za tu vašu povêstnicu. Za nas povêstnica, pečena smokva.

Petar. Gore po vas, moj gospodine; jer je povjestnica božja knjiga, od koje se uče svi razborni ljudi. Pa baš i ne znali vi za povjestnicu, oči vam same kažu na zemljovidu, kako rekoh, da je Bosna klin u Hrvatsku;

koji, kad bi sutra dopao u jače ruke, ode Dalmacija i Slavonija bez traga.

Steva. Dabome! Klin klinom têrajmo! A čija je Bosna, toga mora da bude i Dalmacija; a Slavonija je i onako srpska. Gle, srpski Srêm! To mora da bude! *Srbstvo mora da dobije premoć....* [1]

Petar. Uprav dakle tako red je i Hrvatom razložiti: ako Dalmacija ne pritegne Bosnu, bez koje ne može ni da se kruhom hrani, ni da se od neprijatelja brani, Bosna će pritegnuti nju; pa joj tad red da potare svoju prošlost i da se odreče svoje budućnosti hrvatske. Dakle, radi, Dalmacijo i ti ciela Hrvatska, radi, dok si na vrieme: o dvoje ti se plete.

Ah, moj liepi Stevo! Zar Magjari, koji drmaju snagom ciele Ugarske, zar Magjari saveznici Hrvatske, da oni puste drugoga u zemlju, koja pripada njihovoj zajedničkoj kruni? Nosioc te krune, bečki cesar, zna dobro, ne boj se, da ako bi pala Bosna u druge šake, eto ti gotove napasti u zemlji hrvatskoj, koja mu je od pradjedova poznata, ka' najpouzdanija i najvjernija.

Zar opet vi sami Srbi ne znate za prijatelje i za neprijatelje stare kuće Absburgovaca, koji bi bili spravni da joj nadoknade gubitke u zapadu i u sjeveru, južnim krajevima, u Bosni, i još koje gdje? U pamet, Steva, u pamet!

Steva. Mi Bosne ne damo; *cout que cout!* (po što po to).

Petar. Neće je nitko u vas ni pitati, ne boj se. Poneari je, Steva, poneari.

Vlaho. Vi djelate ražanj za zeca, a zec je još u šumi. Gospodo moja, vi se tako prepirete rad Bosne; a ne bi ti Bosna mogla jedan dan hotiti, da ona postane

[1] Sa Krke 12 kolovoza 1876, u *Nar. Listu. M.*

za sebe kraljevina, kô što je i odprije bivala?.... Što mi ne odgovaraš, Steva? — Ja govorim, a on mi u dulvedu!

Petar. Može još biti svašta. Ali znaj, gospar Vlaho, da Bosna, kakva je danas, ne može po sebi nikakve budućnosti da ima. Sami Turci, kad bi htjeli, mogli bi ustati na oružje, da povrate svoj stari *bašaluk*. Ali Turci neće toga već učiniti, jer znadu, da bi tim sami sebe utamanili. Hrišćani, izim jednih Gačana i Sjeničana, né mogu se gotovo ni maknuti bez katolikâ. Katolici ne pristaju lako na bunu: a opet se boje hrišćanâ gore nego samih Turaka. Valja da Bosnu od Drine do Vrbasa, gdje se najvećma sbjeglo turstvo, i gdje se ustalila stara razkolnička samovolja, valja da Bosnu zapremi jača snaga, pa da je redi. Uredba po vojničku, bila bi najjevtinija, i možda za čas najshodnija, jer bi najbolje i najbrže prinudila tri sada kâ odieljena naroda (turke, kršćane i hrišćane), da skupa u miru žive; da se priviknu redu, čistoći, radu, učioni i, recimo, čovječtvu. Dakako! ta bi uredba bila prelázna; a kad bi se došlo do obične državne uredbe, našla bi se Bosna probrana naprednijom mišlju hrvatskom, bez koje svaka vlada ostala bi mrtva.[1]

Pa zar dan danas da se Bosna zanese za kakvom samosvojnosti? Zar da je potiču uspomene stare, neprestana prevjerivanja i krvarenja velikaša, koje u trvenju sirotinje, u gluposti i divljoj ponositosti, na oči ti iznose narod neuredan, raztrojen, izdajami ubijen? Zar bi danas bilo osbiljne glave, koja bi se ponosila praznim imenom *bosanskoga naroda*, ili *bosanskoga jezika*? Bosna

[1] O stanju Bosne vriedi proučiti osbiljno i savjestno djelo: Studien über Bosnien und die Hercegovina — von Johann Roskievicz — Leipzig und Vien-Brockhaus — 1868.

je ponosna, ljepotom i bogatstvom prirode; a žalostna je bila odavna, kô što je danas, siromaštvom duševnim.

Steva. Pa što bi ti dakle Bosnom?

Petar. Ja bih hotio, da Bosnu oslobodimo. A pošto to ne može prije vremena Hrvatska, bez dogovora s Ugarskom i s Austrijom, i bez dozvole još čije; i pošto ne može, a težko da će ikad i moći Srbija, proti koristi i volji Ugarske, Austrije i većine sama naroda u Bosni: želio bih, da se dozovnemo pameti, i da radimo na način, kako bi sigurnije Bosnu oslobodili, a Hrvatsku i Srbiju u snazi i u slozi ukriepili. Bosna, recimo da je naš sgon: pa tko bolje uzore.

Vlaho. Kako vidim, ti bi, Pero, predao Bosnu Niemcu, da nam je on niemči.

Petar. Da svi dadu Niemcu ono, što mu ja dajem, ne bi loše bilo ni po Bosnu ni po Hrvatsku. Niemcu ne dam ni kamena; ali znam, da mi možemo od Niemca dosta naučili, kô što je i on od drugih naučio. Kad se jednom Hrvatskoj zajamči cielokupnost i samouprava, koju dobrim dielom već uživa banovina, ja bih drage volje propustio i koje državno pravo u veću zajednicu, da mirnije i redovitije uživamo ona narodna i državna prava, bez kojih nijedan narod ne može da se razvija i da slobodan žive. Samo budi u nas Hrvatâ poštenja i samosviesti, pa je lako za niemstvo.

Vlaho. Dà, recimo da se Niemci neće Bosnom omrsiti; ali, znaš li, Pero, da bi se Magjari mogli vezati s bezima: pa, *beg ja*, *beg ti*, pomagjariti Bosnu?!

Petar. Eh! pomagjariti Bosnu?! Možda, kakav bećar iz puszte, i na tu misa' da bi nabasa'. Ali, moj gospar Vlaho, odzvonilo je i u Magjarskoj preimučtvu staležkomu; pa ti se ne vraćaju doba, kad hrvatski velikaši priljepljivahu se uz Magjare, teke da se tvrdje nasade

na narod. — Magjarština po sebi, nije nam ni iz daleka pogibelna, kô što je, od prilike niemština i talijanština. Bude li iole duševnoga života u Hrvatâ, *bezi* će, kad im *raje* ne stane, prionuti srdcem i dušom uz ono, na što ih i onako sama priroda i stara krv steže.

Vlaho. Reci samo, ako bogda!

Risto. To bi valjalo Bosni čekati kukov dan.

Petar. Sporo će ići, ali stameno.

Steva. A iztočno pitanje? Iztočno pitanje, orli i gavrani!

Petar. Uprav iztočno pitanje! Nego, ne uzimljimo zapad za iztok. Dà, iztočno pitanje! Ali je iztok Srbiji, gospodine Steva, *turska Srbija.* Na Kosovo! pa dalje i niže, kud vam junačka sreća pomože. Iztok je Hrvatskoj u *turskoj Hrvatskoj* i u *turskoj Dalmaciji,* i dalje i niže, kud se kroz vjekove hrvatski barjak vijao i krv hrvatska prolievala. A ne zaboravimo, da je i junačka Crna Gora tu. Pa je i Crnoj Gori iztok *stara Ivan-begovina.* U polje se na Zetu, Crnogorci! Pa iz zagodja vas dvoje Srbâ družite se, i načinjajte se ka' prisna braća, kako vam drago. Hrvati će vaš bratski podupirati; oni će s vami prijateljevati; oni će vam na duševnom i na tvarnom polju podpomagati: samo, nemojte se sijati, gdje ne možete nicati: ne unosite srpa u tudju žetvu, ljudi!

Steva. A iztočno pitanje?

Petar. Uredbom i snagom duševnom, mi Hrvati i Srbi, svaki na svom domu, napredujmo, da stečemo razpružive moći; da segnemo preko naših granica; da k sebi duševno priljubimo odtrgnuta uda, dok padnu umjetne zapreke našemu narodno-državnomu bistvovanju: te postanemo, s jedne strane mi Hrvati, s druge strane vi Srbi, one točke, o koje će se srodni Slovenci i Bugari pribirati, da se na slovinskom jugu razčisti zemljište, kô

Hrvatsko-Srbski odnošaji.

što je bilo od iskona; pa da udesimo take medjusobne odnošaje, koji će odgovarati pravu, dužnosti, životu i napredku pojedinih osebina i cjelokupne zajednice. Evo što je meni iztočno pitanje!

Steva. To meni zaudara po filosofiji. Dakle ti ne bi dao Bosnu Srbiji?

Petar. Kazao sam ti, da kad bih bio neprijatelj Srbiji, ja bih joj na vrat naprtio Bosnu, da brže propadne. Ali, pošto neprijatelj Srbiji nit sam, nit smiem da budem, radi sebe samoga; pošto nemam snage, da što dajem ili da što uzimljem, ja kažem kako bi valjalo da bude po pravici, po razboru povjestničkom i političkom.

Steva. Pa nu sbilja pripovedaj opet, kako bi po tvoju najbolje bilo?

Petar. Oprosti, ne po moju, nego po prirodi i po pravu. Kad se ukloni divlja vlast polumjeseca — a o tom valja da svi složno na sve načine radimo — kad se ukloni divlja vlast polumjeseca, Bosna nek se raztvori u svoje prirodne česti. Pošto današnji *vilaet Bosna* većinom drugo nije, nego krpež zemalja odkinutih od Hrvatske i od Srbije, valjalo bi Hrvatskoj povratiti što je hrvatsko, a Srbiji što je srbsko. Hrvatsko je do Drine, do utoka Lima, do Gorazde; pa od izvora Neretve do pod Nevesinje i Trebinje. Srbsko bi danas bilo od Lima, Gorazde, Nevesinja i Lubinja tamo k jugo-iztoku preko Durmitora, Peći i Kosova, dokle vas god volja i snaga doseže, i k sjeveru bugarskomu, i k jugu staro-hrvatskomu do Leša i do Bara.

Steva. Slušaj, orle, što tuke divane!

Vlaho. Jesil' čuo, Pero, onu pripoviedku o ciganki, kad je pozvali da od crkavice lieči konje; pa ona naredila gazdi, da sieče glavu prvomu živu, što sretne; te došla i gatala: *tebi glave živih konja, a meni trupla*

mrcinâ? Znaš, konjâ i onako već nestalo, pa ih je ciganka lako darivala; a mrcina, pretila guska, što je na pragu srela, ta joj dopala torbe?!

Petar. Znam, gosparu, što ti misliš; Srbi će još mahati vatru u kapi s Bugarim i sa Skipetarim.[1] Jel' da na to ciljaš? Al će sve stati do pameti i do razbora srbskôga. I stari su ljudi govorili: Um caruje, a pamet imadu i živine.

Steva. Vi nam Hrvati oteste srpsko primorje, Srêm, Slavoniju; pa se sad spremate da nam otimljete i Bosnu: vi hoćete da sve pohrvatite; ali ćemo se prije toga tući, Boga mi, tući!

Petar. Gore po vas, moj Steva. Ako ste to sbilja u vaše glave uvrtili, od vas neće biti nikad ništa. Kad bi sve i bila, kô što nije istina, da je Dalmacija srbsko primorje; da je Sriem i Slavonija, Srbija; pa se uzprkos tomu utvrdila tamo hrvatska kraljevina, i tamo danas mah otela hrvatska sviest, to bi ti bio tvrd dokaz, da je ži-

[1] "Prošle i ove godine (1877) bugarsko odaslanstvo velevlastima, pokazivajuć zemlje i medje bugarske, zaseglo je u Staru Srbiju do Kosova polja, do Prizrena i do Bieloga Drina, te uzelo Niš, pa Mitrovicu i Prištinu; dočim "Заставa„ traži od Bugara i zaliev solunski i Čardag planinu.„

Na ovoj i još kojoj primjetbi, hvala piscu Primorčeva Podlistka, Travnja mjeseca o. g. Na druge neke bacanije možda će Petar Duvnjak sam odgovoriti, kad mu se desi pobratim Steva, koji bi se ovoga puta iz Sarajeva imao navratiti na *Prometejsku klisaru* u Lici, i tamo potražiti pročatalo i probatalo pokojnoga Tale, da što obširnije Rusiju i njezin diplomatički jezik proslavi, te da omjeri *bizantinizam politički*, o kojem nešto navede Petar D., sa *jezuitizmom crkvenim*, što predbaci Doktor Petar T. rimskomu popu P. Nek je huke do Banjeluke! Možda se tad Petar nadje i sa g. K. iz Gradca Заставина br. 58 i sliedeći g. 1877.

va i zdrava hrvatska misao; kô što bi to bio loš, veoma loš znak po duševnu snagu srbstva. Nego ja mislim, da pametan Srbin pojmi danas osbiljnost položaja srbskoga, i da sve razmetanje za Bosnom, sva vika na Hrvate nije nego pûka igrarija, ne bil' ih se tko poplašio, i od svoga njim što odstupio. Znak je žalostan po srbstvo, gospodine Steva, što ono, ne samo tjelesno pada u Bačkoj i u Banatu pred Švabom i Rumunjem; nego opada i tjelesno i duševno u Staroj Srbiji pred Bugarom, pa i pred samim Arnautom. Dapače srbstvo ima težka posla s rumunjstvom, s bugarstvom i s cincarstvom u samoj srbskoj kneževini. A znaš, da kašalj i potreba ne mogu se sakriti.

Steva. Lako ćemo mi s Rumunjim i s Bugarim u Srbiji: mi ćemo njih ljeskovom mašću lêčiti.

Petar. Dà, dà, čuo sam i ja, kako neki prosvietljeni Srbi, osobitom nasladom kazivahu način, kojim prinudjaju domaće Rumunje i Bugare, da se kažu Srbim. Ali to jako idje na ruku neprijateljem srbskim, a samomu srbstvu težko odnemaga.

Vlako. Što je to ljeskova mast?

Petar. U Srbiji, izim Cigana i Židova, ima tri naroda. Svega je tamo danas miliun i trista hiljada duša. Srba je do devet sto hiljada. Čisti su Srbi od Drine do srbske Morave; a dalje s Timoka i s Niša sve više i više potiskuju ih Rumunji (200,000) i Bugari (150,000). Rumunji većinom se prostiru podunavljem od Smedereva do Negotina. Bugari otimlju mah Nišavom i Ibrom. U samom Biogradu, uz Cincare i Bugare, nema do dvista čisto srbskih porodica. Cincara ili Kutco-vlahâ, tih se pribraja u Srbiji trideset hiljada: isto toliko i Cigana. Eh pa dobro: kakose to Srbi vladaju naprama obilnoj četvrtini inojezičnog' stanovničtva? Srbski zakon ne priznaje nego jedan jedìti narod u kneževini, *srbski*, to se zna! Nigdje, pa

ni u najnižoj pučkoj učioni, nigdje Srbi neimadu ni najmanjeg obzira na jezik rumunjski ili na bugarski. Dapače, zabranjeno je strogo svakomu djetetu, da rieči izusti rumunjske ili bugarske. Župnici, učitelji, činovnici u bugarskih i rumunjskih županah i kotarih, to su sami ovejani Srbi, koji rumunjski ne razume, kô što Rumunji učenici i obćinari srbski ne razume. Ipak Rumunji se ne srbe; nego oni udavaju za Srbe svoje liepe rumunjke, koje u kućam srbskim radjaju korenite Rumunje. A Bugari, oni se opet ne žene Srbkinjami; i pomnjom svojom stiču, kô i Rumunji, velik imetak. — Jedni i drugi drže se i jezika i nošnje narodne. Dodje li Rumunj ili Bugarin u učionu, na sud, u vojsku, te tu kaže da je on Rumunj ili Bugarin, dobiva batine, dok se sam ne oblaže da reče: *Srb sam.* Eto, gôspar Vlaho, to ti je ljeskova mast!

Steva. To je kleveta! To je laž! Prêsna laž! Rimpapske mahinacije.

Petar. Nit' je kleveta, nit' je laž, nego je žalostna istina, koju je pred svietom javio učeni Magjar; [1] i on kao Magjar, naravno, tomu nije našao prigovora, jer i Magjari tako se od prilike danas vladaju u Ugarskoj. Ja bih ti mogao još koješta iznieti o stanovitoj, jakoj i mogućoj stranki Sionskoj, koje blagodati najbolje osjećaju jadni Bugari; ali ću premučati, da te gore ne razjedim.

Vlako. Eh ta ljeskova mast srbska, ta me ne gusta, un fico! caro mio Stevo.

Petar. A njima rek' bi da veoma sladi; pa im se u to ne ulagam. Nego velju: Ako Srbi, da u svojoj državi tvrde i razvijaju srbstvo, ne imadu boljeg načina, do batinâ i do prietnjâ, oni će do kraja slabo proći.

Da nije sasvim pouzdan svjedok očevidac Magjar,

[1] Szabo–Reise in Serbien–Ausland N. 8 g. 1875.

ja bih vam mogao navesti druga dva krupna svjedoka, okata i živa: jedan je Čeh, a jedan Srbin. Ali što bi dalja svjedočba? Ta, dosta je tebe čuti, Steva, kô što sve zapredene Miloše, tobož Srbine, iz Hrvatske i Dalmacije; dosta je pročitati najmiliju vam povjestnicu, da se čovjek krsti i osvjedoči preko svoje volje, kamo vi šibate: samo kad bi vam Bog propustio. Vi znate, dabome! kako vam, na primjer, Povjestnica kaže: "sve ono što je pod imenom Hrvata, godine 1848–9 činjeno, činio je srbski narod pod svojim Jelačićem banom.„.[1]

Vlaho. To je pak nešto previše! No, to su neke ugrijane glave.

Petar. Gosparu moj, ovim duhom pisana ti je sva Povjestnica, na koju mnogi i mnogi Srbi zaklet će ti se kô na sveto pismo. Dapače, kad smo na toj, čuj što sama ta Povjestnica kaže (knj. IV. str. 275), da vidiš baš sam koliko ima tih ugrijanih glava, i dokle. "Ban Jelačić (rieči su Medakovićeve) išao je na to, da Srbi imadu Vojvodstvo i oblast svoju, i to dondje, dok su Srbi u većini; da imadu svoga vojvodu, svoju administraciju, a sabor zajedno sa Hrvatima. Medjutim je ban želio biti vojvoda, a poslie da bude i ban i vojvoda naizmjence iz jedne i druge vjere. Pozvani su bili povjerenici, koji će o tom raditi. Većina srbskih povjerenika bila proti takve sveze sa Hrvatima." Kako se zove ovo?

Vlaho. To se zove, sebi oči vadit, misleć da se krstiš.

Steva. Nego? Nego?

Petar. Radite, radite, kô što je Vuk radio: sabirajte blago narodno, rieči, pjesme, predaje i mudrosti. Radite, kô što je Vuk radio; pa baš i jeli hrvatske rieči i pjesme,

[1] Медаковић Пов. — књ. IV. стр. 286.

kô što ih je on jio, misleć da će tim pojest i Hrvate! Eto, siromahu starcu, nek je prosto, kad je obće naše blago na svjetlost iznio! Radite, moja gospodo, kô što Daničić radi: pobožnom rukom prikupljajte stare uspomene, da se malko usviestite; sveto pismo učite, da vjere ne gubite; na triezno razsudjivanje narod upućivajte, da mu duševna snaga napregne, da velika djela izvadja, koja će vam sama podići srbstvo. Bolja je, mnogo bolja, i mala kôba, nego prazna torba. Radite, štedite, Boga se bojte; svoje čuvajte, a za tudjim ne hlepite. Pjevajte iz naroda, kô što je pjevao Petrović. Živite s narodom i za narod, kô što živi knez Nikola; gonite Turke, kako ih gone Crnogorci. Tim, a ne hvastom se razmećati i batinom prietiti; i tako mrznuti svakomu, koji vam nerazborne težnje iole upozna. Krepostnim radom, a ne preotimanjem; ne stavljanjem vike na Hrvate i srbljenjem svakoga hrišćanina, vi ćete proslaviti srbstvo, da bude priznano bez podmite i bez nepovjerenja. Pošten râd može sam dići srbstvo, da nešto sbilja postane na jugu slovinskom.

Risto. Bolje je i s pô puta vratiti se, nego stranputno basati: čuj, Steva, dobra vî sreća!

Steva. A što Hrvati?

Petar. Ja bih mislio, da su već i Hrvati popili svoju čašu naizkap; pa da su se i oni pameti dozvali. Hrvatom je o vratu poglaviti teg: ujedinjenje cjelokupne Hrvatske; širenje kršćanske prosvjete; tvrdjenje vjerske i državne slobode u iztoku, da se otrese bizantinstva. Hrvatom je zasvjedočiti narodnu samostalnost prama zapadu; da ga upute o vriednosti juga slovinskoga na nove tvorbe u napredku čovječanstva.

Vlaho. Što ti je sad palo na um *bizantinstvo*, a nit rieči o skladu srbo-hrvatskom?

Petar. Ja ne znam o tom skladu kazati nego jednu: da Srbi imadu svoju kuću, a Hrvati svoju; da svak u svojoj kući iliti državi radi, kako bolje zna; pa da će tako lako skladovati. Hrvati svoju kuću rede za se, a Srbi za se; pa u tom nema smetnje jednomu od drugoga. Ako će svoje sgradje razmicati, Srbi imadu svoje podvornice i obore i starine, kako rekosmo, a Hrvati svoje. Što će se Srbi posvud pribijati uz Hrvate? Kao pravi junaci, nek se razmiču u iztok: oni imadu svoje glavne posle s Turcim; a poštogod i s Rumunjim, s Bugarim i s Arnautim. Hrvati opet imadu svoje s Magjarim, a poštogod i s Turcim i s Talijancim i s Niemcim. — Srbinu valja da je, uz tjelesnu snagu, poglavito uzdanje sposobnost državna i prirodno pravo. Hrvatu je, uz duševnu snagu, veliki naslon povjestno pravo. Tko je neprijatelj Srbu, ne može da bude prijatelj Hrvatu: ipak Hrvat se bori na jednu ruku, a Srb na drugu. Oba mogu raditi uporedo: ipak, kô što bi bili smiešni, kad bi radili jedan proti drugomu, tako bi bili nesvjestni, kad bi jednom brazdom radili.

Vlaho. Dakle ti uvjek mećeš dvi države i dva naroda?

Petar. Naravno, kad se kaže Hrvat i Srb, to se po sebi razumi, da je Hrvat oni koji živi u hrvatskoj državi, a Srb onaj koji živi u Srbiji. Ta dva imena, Hrvat i Srb, valja svakako uzeti ka' dva narodno-državna imena; jer bi bio inače nesmisao uzet ih samo kô dva sgolja narodna imena; pošto i Hrvati i Srbi, po krvi i po jeziku t. j. rodoslovno, jesu jedan te isti narod.

Steva. Što? što? nema dakle Srba u toj vašoj Hrvatskoj državi? Brrrrh!

Petar. Srba u Hrvatskoj ima ako ćeš po seobi, ali nema Srba u Hrvatskoj kao naroda različna od hrvat-

skoga naroda: nema ih po domovini, nema ih po državi; a po vjeri ne može da ih bude.

Steva, Kamo dakle svi pravoslavni?

Petar. Medjer je baš zaludu u šuplju tikvu proso sipati! Po tvoju bi Srb postajao po vjeri, a ne po narodu. Smisli se, na što to vodi.

Steva. Na što?

Petar. Ili na to, da cio narod srbski ostane bez svoje države, ili na to, da ostane bez crkve i bez vjere. Ili, Ili. Al' prije svega vodi na to, da onaj, tko nije hrišćanin, ne može da se zove Srb; a svaki, koji pripada crkvi iztočnoj, bio Rus, bio Rumunj, bio Francuz, morao bi da postane Srb. Ala ti ga liepe pameti!

Steva. To pak ne! To pak ne! svaki pravoslavni u trojednoj kraljevini, koji srpsku pravoslavnu vêru izpoveda i srpski govori, taj je pravi Srbin, srpski slavni sin!

Petar. A što ćete vi reći onim ljudem, koji, nedosižuć bogoslovni ponjatjâ tih novih vjeroučitelja, nauče istinabog u crkvi to ime srbsko; ali kažu opet, da jesu *Srbi naroda Hrvatskoga* i da *hrvatski govore*?

Steva. To je rimska propaganda: to su jezuite i popovi uveli kroz šokce i kranjce.

Petar. Pusti, moj Steva, te bezsmislice. Cielomu kojemu narodu ne mogu se tako lako oči zamazati. Zar ti sbilja ne znaš, da je od vajkada bilo Hrvatâ pri iztočnoj crkvi?

Steva. Ali pravo i nije nikad bilo Hrvata. Nego su ti današnji Hrvati, Kajkavci, Kranjci, ili Srbi zapadne vêre.

Petar. Dobro. Kad za te povjestnice nema, ti ćeš mi dopustiti da ima Hrvatske; pa sinovi te kraljevine prozvaše sebe Hrvatima, a svoj jezik do dneva današnjega zovu hrvatskim.

Steva. I srpski, i srpski!

Petar. Budi. Ali srbski jezik i srbska tobož vjera ne mogu da preokrenu ime jeziku i narodu, koji se po vlastitoj domovini i državi zove, a govori jednako kô i Srbi. Gle, ime je hrvatsko tako postalo, i ostalo ime narodno-državno u Hrvatskoj trojednoj kraljevini.

Steva. Ali trojedna kraljevina nije hrvatska.

Petar. Rad šta?

Steva. Jer je puna puncata Srba.

Vlaho. Gdje su kola mudrosti, tu su dvoja ludosti, Steva!

Risto. Tko o čem, a baba o uštipcim! Ta, Bog te ne ubio, Šćepane, znade se gdje je Srbija!

Petar. Znam, da su to nauke nekog prôte zavelebitskoga, kojemu se sad imena ne spominjem. A nu reci mi, je li Srbija srbska?

Steva. Šta vêru vam šokačku, da nas zar i za Srbiju pitate?

Petar. A kako ne bismo pitali?! Ako nije Hrvatska Hrvatskom, jer ima u njoj čevrtina tobož Srba t. j. naroda istoga jezika, samo različne vjere; kako da bude Srbija Srbskom, kad ima u njoj više od četvrtine Rumunja i Bugara, naroda, i poreklom i jezikom, različna od Srba? Sgrizi, Steva, prije nego progucaš, jer će ti se inače grcati.

Steva. Znam, znam od šta vam trnu zubi. Al zaludu vam!... Eto nâ, da vam za muku baš i pustimo Hrvatsku, mi Srbi nikad ne možemo dopustiti da Dalmacija bude hrvatska zemlja, kô što ni Srêm nije hrvatski.

Petar. Omjeri, Stevo, o se. Koliko ima hrišćana u Dalmaciji? Peti dio, je li istina? Eh Dobro! Kad Dalmacija ne bi bila hrvatska, jerbo ima u njoj tanka petina hrišćana, koji govore hrvatski; kaži mi, kako bi Srbija, uz petinu Rumunja, različita jezika i naroda, bila srbska?

Steva. Zar da bismo vam mi pustili Boku i Srêm? Mrči vam glava!

Petar. Ako vi iskreno priznajete državno pravo hrvatsko, recimo trojedne kraljevine, vi priznajete i jedinstvo zemljišta te kraljevine. Vi znate vrlo dobro, da pojedini kotari u cjelokupnoj kraljevini ne mogu da imadu posebnog državnog prava: kotari su sastavni dio državne cjeline. Sve dakle vaše spominjanje Boke i Sriema prava je politička i narodna nesmislica.

Vi Srbi sami sebe najbolje posiecate, kad u isto vrieme, dok po vašem vjerozakonskom računu, većini trijuh četvrtina Hrvata ne biste dopustili narodno-državno ime hrvatsko u Hrvatskoj, hotili biste nametnuti srbsko ime hrvatskoj županiji Sriemu, na temelju svoje jedva nadpolovične većine. Vi najbolje posiecate sami sebe, kad trećini Hrvata u kotaru bokeljskom, namećete srbsko vaše ime; dok vi sedmina u hrvatskoj Dalmaciji (bez Boke) ne primate se imena narodno-državnoga hrvatskoga. Vidiš li, kako je težko krivo sjediti, a pravo suditi !? Eto kamo vodi nerazbor i zanešenost![1]

A to su vam sve nove sanjarije omladinske. Jer čuj, što je bilo, na primjer, u Dalmaciji. Godine 1848, kad su birali u Beč pokojnoga Božidara Petranovića, on je ovako svojim biračim u Kninu slovio: "Nastojat ću, da se naš hrvatski jezik uvede u škole i u sudove. Mi smo Hrvati, pa nam valja narodnost našu i jezik čuvati kao zjenicu oka. Braćo moja, hrišćani i kršćani, svi smo sinovi jednoga otca; svi smo prava jednokrvna braća: ljubimo se

[1] Kraljevina Hrvatska, u Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji s Krajinom, na prostoru hiljadu i dvaest tri četvorne milje, broji danas od prilike do dva miliuna pet stotin' hiljada duša, kojih šest stotin' hiljada pripadalo bi grčko-iztočnoj crkvi.

i poštujmo zamjenito, a ne progonimo se poradi zakona.„ [1] God. 1849, ban Jelačić imao primiti banstvo na Dalmaciji. Italianaši, tad mogući, zaveli puk; pa došlo do toga, da ban pošalje pred sobom pouzdane ljude, koji će puku stvar razbistriti. — Tad isti Božidar Petranović piše banskomu vieću naputak, kako da se ti pouzdanici iz Zagreba vladaju; i doslovno, izmedju ostalih stvari, piše ovo: “puku treba kazati, da je ban narodni čovjek, pravi *Hrvat* (što u Dalmaciji znači *našinac*), i da ćedu [2] sudovi biti hrvatski, i da je njegova dika da mu zapovieda narodni ban, pravi Hrvat.„ Nije to dosta, nego Petranović preporučuje, da se ti pouzdanici u tom smislu podpuno naslone na sliedeće osobe: “u Benkovcu na Niku Vukovića, u Kninu i Krci i Bukovici na arhimandritu Stefana Kneževića, u Kosovu na o. Makarija Vukadinovića, u Drnišu na Petra Mihovića, u Vrlici na Krstu Kulišića, u Šibeniku na Špiru Popovića, u Splitu na Niku Dimitrovića, u Dubrovniku i Kotoru na protu Nikolajevića.„ [3] Gle, sve braća hrišćani kô što sâm Petranović!

Isti Petranović, godine 1852, piše u Beč p. banu i Mamuli: “bar nam izradite, da se kazivanja svjedoka i obtuženika (u sudu), ako su Hervati, hervatski pišu.„

Poslie u Beču zazinuo Vuk Petranovića i ruski...

Steva. Kako to, kad meni nedavno kazivaše vitez Nikolajević, da banu Jelačiću u Dubrovniku nisu smêli vikati: *živio ban hrvatski!* nego *ban slovinski*, pošto je u Dubrovniku mrženo ime hrvatsko?

Vlaho. Oprosti mi, ali to nije istina! Aja! Aja!

[1] Vidi “Zora Dalmatinska godine 1848 br. 29.

[2] *Našinac* i *ćedu* rieči su Petranovićeve, kô što *Râc* na str. 148 rieč je iz befehla kneza Eugenija; pa s njih ne može biti prigovora Petru Duvnjaku, kô što mu Petar T. prigovara.

[3] Za gospodu Domorodce, koji će poći u Dalmaciju — spomenica Božidara Petranovića g. 1849 — rukopis.

Risto. Siromah, Stevo, kad god što premrsi, valja da odmah naposti.

Steva. Šta bêsa? Ne biste vi dakle ni to priznali, da ima Srba u trojednoj kraljevini?... A šta ste se vi dva Srba nadušili smejati?

Petar. Reka' sam ti, da ima hrišćana u Hrvatskoj. Izim toga, čovječe, već svi znamo, kako su, od prvoga rata s Bugarima do zadnjega s Turcima, Srbi uvjek bježali a Hrvatsku, i kao braća svedjer primljeni bili, i kô vlastita sirotinja zaštićeni. Nego, nešto je drugo, kad u Hrvatskoj Srb hoće da uzporedi svoje ime vjersko ili rodoslovno sa državno-narodnim imenom hrvatskim. Eh, to šiba na stranu, koja nije hrvatska! Inače, na što ta sumjesica? Na što to napoličenje? O što je to hrišćanim, da se u Hrvatskoj srbe?

Steva. Vêra, pravoslavna vêra.

Petar. Tu vam oznaku poriče povjestnica, koja kaže, da je i Hrvatâ odtoli bivalo pri iztočnoj crkvi: to vam poriče i danas živa sviest mnogih Hrvatâ te iste crkve. Turčin, dà, on će vam priznat i narodnost po vjeri: ali nijedan drugi na svietu iole prosvietljen državnik, ili čovjek, koji priuba razumi, što je to narod, što je to država, što li vjera.

Steva. A srpski crkveno-narodni sabor?

Petar. Što je to srbski crkveno-narodni sabor?

Steva. Eh da! Ne znaš li zar *Kongres* za posle crkvene, pa i za prosvêto-narodne srpske poslove u srpskih Karlovcih?

Petar. Ah, pače Kongres! Za Ugarsku, ja to razumim. Tamo su inojezični narodi, od kojih se je red ograditi. U Bačku i u Banat Srbi su pod Leopoldom I. doselili, i dobili osobitih povlastica, uz pravo da se povrate opet u staru domovinu, u *Staru Srbiju*, kad nju

cesar oslobodi. Nego, ne razumim, koje ciljeve i koje osebine narodne i prosvjetne može u Hrvatskoj imati istojezični sudržavljanin hrvatski. Tu, nit mu treba povlasticâ nit ogradâ. Kad Hrvati iz Turske primiše Uskoke, primiše ih u svoje; i ti u Hrvatskoj nadjoše braće po vjeri i po jeziku. Vjera grčko-iztočna od starine je slobodna u Hrvatskoj; jezik hrvatski jednak je jeziku srbskomu. Dakle.....

Steva. Pa što dakle?

Petar. Biti u Hrvatskoj dobri Hrvati iztočne crkve, kô što bi njihova djeca bila dobri Talijani, ili dobri Francuzi, da su pribjegli u Italiju ili u Francuzku.

Steva. Nikad, nikad Hrvati! Srbi su osoban narod. Oni u Hrvatskoj i Primorju imadu, osim hrvatskih, svoja vlastita srpska prava.

Petar. Rekoh ti: Srbi, sljedbenici grčko-iztočne crkve, imadu svoje crkveno-narodne povlastice u Ugarskoj raznojezičnoj; ali te ne mogu, pri zdravoj pameti, da od srba (hrišćana) načine, u Hrvatskoj istorodnoj, oseban narod. Kad sudržavljani i suplemenici Hrvata napiru na priznanje osobnoga narodnoga imena, na temelju tobož vlastite neke osebine i sviesti narodne, tad se nameće sumnja, da osebnim imenom narodnim, hoće da tjeraju težnje nehrvatske: težnje, koje bi napokon ciljale na rušenje ili na razstvaranje hrvatske domovine. I tad vjera i ime bile bi pûke izlike za političke ciljeve.

Steva. Što dakle vi ne dopuštate, da ima Srba u Hrvatskoj?

Petar. Ja znam, da ima u Hrvatskoj sljedbenika grčko-iztočne crkve, kojih se nekolica jednom u pradomovini zvala po rodu, pa se danas zove i po vjeri, srb; ali priznati ne smim, da su ti hrvatski srbi kakav osobit narod, sa kakvim osobitim pravom narodnim ili državnim,

koje bi pobijalo, ili se ne bi slagalo s pravom naroda i države hrvatske. S toga, ja te vjerske i genetičke srbe u Hrvatskoj, priznajem po narodu i domovini za ljude istovjetne ostalim ljudem Hrvatom; pa ih s toga i zovem sve, jednim te istim narodno-državnim imenom, *Hrvati*. Tako su od starine svi stanovnici Hrvatske uvjek zvani, i priznani čisti i slavni *Hrvati*.

Steva. No, pa što, ako mi hoćemo, ter baš hoćemo, da se zovemo Srbi, i da se smatramo kao ovejani Srbi pravoslavni?

Petar. Hrvati nisu još tako spali u sviesti svoga prava i svoga bića, da bi se bojali vašega imena. Ali, kô što nije razborito tražiti od katolika, da on sam zove sljedbenike grčko-iztočne crkve *pravoslavnim*: tako nije razborito tražiti od Hrvata, da on u svojoj kraljevini zove drugim, tobož narodnim, imenom ljude, s kojima mu je jedan jezik i jedna domovina: braću, s kojom dieli sve štogod ima, prava, slobode, slave državne i narodne hrvatske.

Vlaho. Ja bih to lasno pogodio: mjesto *Hrvati*, moglo bi se rieti: *Srbo-Hrvati*, ili Hrvato-Srbi: *hrvatsko-srbski* jezik. Pa eto sve mirno. A i onako mi ćemo se razumrijeti, pa se zvali kakodj mu drago.

Steva. Na to se paštimo,

Petar. Prije dvaestak godina, želila se za ljubav slogi, sama izjava, da ima i Srbâ u trojednoj kraljevini: tim da će biti sve mirno. Pošto sljedbenikom iztočne crkve ime srbsko od nekog vremena počelo se nadjevati kô tobož vjerozakonsko ime, pogodilo se i toj, prividno bezazlenoj želji.

Srbo-hrvatstvo. Opet se kašnje zaželilo, da se prizna, da su Srbi s Hrvatima u trojednoj kraljevini ravnopravan narod. Pošto je stvar očevidna, da u Hrvatskoj i oni, koji se počeše

zvati Srbi, isti su narod kô Hrvati, te ne može ni biti medju njima govora o narodnoj neravnopravnosti, učinila se mnogim čudnovata ta želja. Ipak, da bude mira i sloge, i toj se želji ugodilo. Nego ta ravnopravnost, koja nema predmeta, ako se ne radi o različitih narodih, ta državljanska ravnopravnost, koja u vjeri od pamtivieka obstoji u Hrvatskoj, začela se u nekih glavah tako, kan' da već ne bi smjelo ništa čisto hrvatskoga postojati u Hrvatskoj. Dapače, ni ime hrvatskomu narodu ne bi se čisto smjelo odsele spominjati, bez tobož povrede bratinske sloge sa narodom srbskim, koji ne bi više ni živio u *Hrvatskoj*, nego u *trojednoj kraljevini*, kô u nekoj bezimenoj kući zajedničkoj. Tako ti je, moj gosparu: *dokle prosi* (prava), *zlatna usta nosi; a kad vraća* (dužnosti), *pleća obraća.* A nu sbilja, govorimo kô ljudi. Ili su Srbi jedan narod sa Hrvatima, ili nisu. Ako su jedan te isti narod, ime hrvatsko, u državi hrvatskoj, to je narodno-državno ime, jednako Srbâ, kô što Hrvata. Nisu li Srbi jedan narod s Hrvatima, tad, uprav tad, Hrvati ne mogu dopustiti, da se prekrste u Srbo-Hrvate; jer bi tim prestali biti ono što su, da postanu nešto polutanskoga, pa možda i suvišna.

Ne radi li se nego o imenu? Srbsko ime u hrvatskoj državi valja da se pokloni imenu kraljevine, koja zajamčuje i Srbu i Hrvatu jednu te istu narodnost, jedan te isti jezik, jednu državljansku i vjerozakonsku slobodu. Zar bi bila dokaz bratinske ljubavi i domoljubja, srdžba proti imenu hrvatskomu u hrvatskoj zemlji: srdžba proti imenu, koje ti ništa ne otimlje, a sve ti daje; dočim se klanjaš duboko u Magjarskoj imenu državnomu magjarskomu, koje ti ništa, do vjere, ne priznaje?...

Steva. Mi ne žalimo na Magjare, koliko na Hrvate.

Risto. Čuti, dok zaglavi!

Petar. Nepriznavanje državnoga imena, što ti pravo, narodnost, slobodu označuje, poradja sumnju, da sve javno bratimljenje drugo nije, nego koprena potajnomu nastojanju o propasti Hrvatske. Gora se poznaje po listu, moj Steva, a trava po cvietu.

Vlaho. To ti misliš, kô naš Dum Marko, koji svedjer viče na vlahe, i pripoviєda: "Initio volunt tollerari, dein æquiparari, tandem dominari." (S prva mole, da budu trpljeni; poslie pitaju, da budu izjednačeni; napokon hoće da gospoduju.)

Petar. I baš se tako dogadja, bar što ja znam, u Dalmaciji. Prvo su bili čestiti da se i oni zovu Hrvati, kako si čuo od inače revnoga pravoslavnika Petranovića, teke da se prislone uz nas, i da se podignu od stare potištenosti. Za tim .....

Steva. Što nam je stalo da je hrvatsko, kad nije srpsko?

Petar. Ta novija neljubav prama svemu što je hrvatsko, ta, da pravo rečemo, proti-hrvatska bjesnoća Hrvatu oči otvara, da se jednom ubrani od zlotvora, opasnijega, jer domašnjijega; koji, pod plaštom vjerozakonskoga imena, uvlači se u prosti narod, da mu u duši podžiže mržnju na vlastiti rod, na krv svoju i na domovinu svoju. Ah, gospodine Steva, ta nebratska podžiganja, ta, vjerujte mi, najvećma naganjaju prosvjetljenije Hrvate iztočne crkve, da zamrze na to ime srbsko, koje bi kanilo, da im razdere i otme slavu i slobodu hrvatske njihove domovine. Kad tad, valja da budemo na čistu!

Vlaho. Srbsko-hrvatski narod, hrvatsko-srbski jezik: eto melema toj rani!

Petar. Ala mi baš liepa sgloba! Pravi Srbin, vjeruj mi, uvjek će odbijati od sebe to polutansko ime, isto ka' pravi Hrvat. To će ti ime primiti samo oni laži-srbi

hrvatski, koji vjerozakonske mržnje, ili nehrvatske težnje ne smidu da javno po Hrvatskoj iztiču; pa su zadovoljni da nas zapliću u razvoju misli i sviesti hrvatske, i da u svietu podkapaju ugled hrvatskomu narodu i hrvatskoj jedinstvenoj kraljevini. Primit će vam ime hrvatsko-srbsko oni velikodušni rodoljubi, koji bi htjeli, da od žrtva hrvatskih, smiese mêku, na koju bi navabili sve suplemenike Srbe van-hrvatske, da se skupa late rada o umišljenoj nekoj sgradi, koja žalibože nema temelja u životu. Pa će na hrvatstvo-srbstvo pristat i djeca, koja već počeše bučiti, a ne počeše misliti, ni ljude poznavati: nekmoli za slobodu naroda raditi. Kad se baje, u oči se gleda, moja gospodo. Gle, gdje si ti u kojem srbskom kraju čuo, da bi se to ime srbsko-hrvatsko primilo?

Vlaho. Ma bar, čovječe, priznaj hrvatsko-srbski jezik.

Petar. To je još grdji nesmisao. Dva naroda mogao bi opet kojekako u imenu složiti iz jednoga, pošto si ga, po turskoj nesmislici razlučio, brojeć ime vjere u ime narodnosti. O tom prostodušno i misle neki naši prostaci. Ali dva jezika načiniti od jednoga te istoga jezika, pod vidom da ga slagaš u neku cjelinu, to je nečuvena stvar, mislim, i kod samih Crnacâ.

Bratu i sudržavljaninu, pustiv srbsko ime, da se njim ponosi, kô vjerozakonsko-narodnim imenom, dok sam uvidi svoju bludnju, mogu mu, dà, pustiti da to ime nadije i svome jeziku. Ali da ja, svoj hrvatski jezik nazovnem hrvatsko-srbskim jezikom, to je od mene pitati: ili da izpovjedim, da nemam vlastitoga jezika; ili da mi je taj oplemenjen i popravljen smjesom srbskoga jezika.

Steva. Zdravo si ga pogodio; jer Hrvati, boga mi! i ne imadu svoga jezika. Ukradoše srpski jezik! Ukradoše, boga mi!

Risto. Ps.....!

Petar. Ja te puštam Gjuri Daničiću,[1] nek te on krsti; a vraćam se na to, da nazivanje jednoga jezika dvama imenima suznačnim (srbski iliti hrvatski) može proći, jer imenu naroda državno ime pridolazi, i označuje posebice dva skupa narodna, koja tim jezikom govore. Ali dva različna nazova jednoga istoga jezika složiti u jedan, to mi se čini gore, nego da mi tko kaže: ja idem kruha-hleba, ili: dišem vozduh-zrak. To su bezposlice, koje proizlaze iz neopravdane popustljivosti s jedne strane, a s druge opet iz one nehrvatske požude, nalik požudi neprave majke, pri sudu Salamunovu.

Steva. Zar dalmatinski i hrvatski Srbi da ne smêdu zvati jezik srpsko-hrvatski, i narod srpsko-hrvatski u Dalmaciji i Hrvatskoj?

Petar. Veli pîve, kako tko! Ja te nazivne srbohrvate niti štujem niti psujem. Ali, neka od Hrvatâ ne pitaju, da ovi ne zovu čisto *hrvatskim*, jezik i narod svoj hrvatski. Hrvatom ne smetaju ničiji nazivi; ali bi im smetale nehrvatske težnje, koje bi sama njihova nesvjestica donekle podupirala, kad bi se dali nasukati na dalje pustolovine. Svjestan Hrvat ima se čuvati, da ne muti u glavi inozemaca naše odnošaje, kako je dosad žalibože na škodu Hrvatske toga mnogo bilo. Hrvatu se čuvati od svakoga povladjivanja urotnikâ, zaniekivajuć sama sebe i zavadjajuć nezrelu svoju mladež.

Ima tu za Dalmaciju još veće neprilike. Pošto posavski Hrvati svoj jezik zovu, *hrvatski*, a Srbi u kneževini i dalje, *srbski:* kad dalmatinci kažu, da im je jezik *srbsko-hrvatski*, tad tudjinci misle, da je to neki treći jezik, koji nije ni hrvatski ni srbski; nego neka nedora-

[1] Vidi: Предавања у Биоградској великој Школи год. 1874.

sla smjesa, kojoj se ne smjedu dati prava naukovnâ jezika. Bar tako se ogovaraju visoko-sjedeće bečlije, kad im se pita narodni jezik u srednje učione u Dalmaciji. Srbsko-hrvatski! To je špotnja.

Vlaho. Nu iztumači mi malo bolje, što to razumiš, *urotnici?*

Petar. Rekao sam ti već! Dà, neslanim primjesami povladjuju se urotnici. Ime hrvatskoga jezika u Dalmaciji ne miriši cislajtanskoj vladi; kô što joj ne miriši naša težnja na sdruženje s Hrvatskom. Vladini poslovači po uredih i po kasarnah napinju se na sve načine, da bi izčupali iz duše puku sviest hrvatsku i ime hrvatsko, koje nosi u srdcu, u odielu, u zemlji; a da mu uciepe novoskovano ime, *naroda dalmatinskoga.*

Naravno je, da vladi u tom pomažu autonomaši, koji, znajuć da ne mogu puku, bar pod oči, iznositi ime talijansko, podmeću mu dalmatinsko, tim uzdajuć se dvoje dobiti: jedno, da naš puk, kô tobožnji dalmatinac, pomisli da je različan od Hrvatâ; a drugo, da ime dalmatinsko zaogrne jezik i narodnost talijansku, pa ilirsku, pa slavensku, pa srbo-hrvatsku, i još koju: čega, po rabošu te gospode, svega ima kô pljeve: kô što njim ima Bokezâ, Morlaka, Primorjana, Konavljana, Neretvana, Bodulâ, pasmine svake, u pô miliuna duša dalmatinskih!? To niekanje, ili bar pritajivanje hrvatstva, dobro dolazi onim zanešenjakom, koji bi razlikom vjerozakona htili utisnuti puku sviest razlike narodnosti, pozvane da pod imenom srbskim razkroji Hrvatsku kraljevinu u Primorja i Zagorja budućega Dušanova carstva.

Na taj liepak *srbo-hrvatski*, i vladin i autonomaški i veliko-srbski, na taj liepak nasiedaju oni bezazleni Hrvati, koji sanjaju o jedinstvenoj Jugoslaviji, nalik jedinstvenoj Italiji; pa oni, kojim su najveća misâ danas

birački glasovi; a za sutrašnji dan, nek se misli tko bude živ.

Srbo-hrvatstvo vladi cislajtanskoj dvostruko pomaže: jedno, što brka temelje državnomu hrvatstvu; a drugo, što joj daje izgovora za nevršenje zakona o pravima nerodnostî.

Srbo-hrvatstvo autonomašim pomaže: što znadu, da se uz to lašnje može podmećati dalmatinstvo; koje je opet u puku nešto starije, bar kô ime zemlje i pokrajine Dalmacije; pa se može braniti bolje naprama nepoznatomu i sumnjivom imenu srbo-hrvatskomu. Ovo još pomaže autonomašim, da lakše viču na naš pismeni jezik i da opet svašta lažu o naših političkih težnjah.

Srbo-hrvatstvo pomaže dušanovcim, kojim je zazubno da hrvatstvo napreduje; pa, pošto ne smidu još da izadju na vidjelo nepoznatim srbstvom, nastoje da ga pod izlikom bratinske ljubavi i sloge, udomaće uz hrvatstvo; dok im sgoda naleti, da stupe na jav bez obrazine, i da dokažu, kako je suvišno, kad i ne bi bilo ludo, držati dva imena za jedan jediti narod i za jedan jediti jezik, koji bi bio, naravno, srbski. Zar da ne? Pošto za ime naroda i jezika *srbskoga* stoje svi Srbi u Srbiji i van Srbije; te, po osnovanom načinu, vremenom bi imali stati i svi hrišćani, dakle dobar dio samih Hrvata; dosljedno bi bilo, da pridjevak, *hrvatski*, radi jednostavnijeg' izgovora, odpao bi od imena i naroda i jezika: pa eto gotovo ono Vukovo: *Srbi svi i svuda.*

Risto. Ti baš, Pero, očita izvodnju tomu, što mu bje ìme, srbo-hrvatstvo!

Vlaho. Oprosti, Pierkota moj, ali to mi se čini odveć izsukano.

Steva. Dabome! Gde god ima Srbina, on mora da brani prava svoje srpske narodnosti i svoga imena srpskoga!

Petar. Izsukano? Gosparu, ja ti na tu dugujem. Da su s prve Hrvati za put bolje pitali, ne bi se bili toliko naskitali po slavenstvu, po ilirstvu i po jugoslavenstvu. Bit' ćeš opazio, osobito od postanka omladinske urote, kako književni hrišćani, primajuć se van Srbije imena srbskoga, ne primaju se toliko vjerskoga nazova, koliko težnje na Dušanovo carstvo, što misle, da će im kroz ime uzkrsnuti. Ali oni tu težnju prostomu narodu nameću, kâ i popovi, samo kroz vjerozakonske nazore, pa tim preokreću stvari; te na koncu, kako gori vidismo, prosti narod uzimlje srbstvo kao članak vjere hrišćanske.

Steva. Što je nas brêga za vêrozakon? Pravoslavje svakomu prosveštenomu Srbinu stvar je srpske narodnosti i budućnosti svecêloga srpstva.

Petar. Baš dakle s toga red je, da smo mi Hrvati, i katolici i hrišćani, na vrieme oprezni, da takoj težnji srbskoj ne puštamo oduška u Hrvatskoj, gdje nije ničim opravdana, a cilja da nas upropasti. Prosti narod, dakako, ne zna ništa o tom, što se namjerava, inače bezazlenim imenom srbskim, da se izvadja kroz njegovu vjerozakonsku ćut. Narod ne vidi, kako naziv te *vjere srpske*, naperen je na to, da se on odtudji od brata svoga inovjerca i da se odvrati od svoje domovine Hrvatske; da ju lakšê podmetne drugoj domovini, što bi tobož bila sladja i uharnija njegovoj vjeri. A pošto je vjera bila od pra-zemana i biti će na vieke glavno kretalo najvećim narodnim osnovam, žrtvam i poduzećim, svjestnu Hrvatu se čuvati, da svomu narodnomu imenu ne pridieva imena, koje u Hrvatskoj nema smisla, ako ne označuje vjeru, i koje je kadro da Hrvatskoj otudji liep broj njezinih sinova, sredstvom ćuti i težnje vjerozakonske, leguć, tako zvano *srbsko osjećanje*.

Risto. To klasa na debelo!

Steva. Smiljaniću, i doma se nadji!

Vlaho. Razvedi mi to, Pero.

Petar. Znaš li, što su radili svi veliki osnovatelji carstva? Oni su najprije hotili vjeru za se imati.

Vlaho. Prošlo je, Petre moj, vrieme, kad su se ljudi klali rad vjere!

Petar. Priznajem, da se danas ljudi težko miču u boj rad vjere; ali ipak vjerska ćut, bila ćut ljubavi, ili ćut mržnje, ostaje sve do danas ratilom najjačim strankam i vladam. Znate li vi, što se radi dan danas u Švajcarskoj, u Norvegiji, u Rusiji, u Prusiji? Daleko bi nas to zavelo, da o tom razvadjamo. Dosta nam je sad da priznamo, kako i danas uobće, ljudstvo najviše ćuti vjerozakonsku zajednicu; pa ako joj ćuti vjerskoj podmetneš narodnu ćut; ili, bolje rekuć, ako ćut vjersku prometneš u narodnu ćut; tad, ne samo činiš zloporabu vjerozakona, na veliku štetu i crkve i države; nego, što mi ovde valja da smotrimo, ciepaš narod jedne narodnosti i dviju vjera, da priteče suvjerniku i sunarodniku u tješnju narodno-državnu zajednicu, a da sunarodnika nesuvjernika ili odbjegne, ili da ga povuče za sobom.

Ja dakle razložim ovako: Iz hrišćanina Hrvata stvarati Srba po narodu, biva jednako kô napućivati ga na težnju, da se s' srbskim narodom državno sdruži. Ta je težnja proti pravu, proti dužnostima, proti koristima duševnim i tvarnim hrvatskoga naroda. Tu težnju valja da svaki svjestni Hrvat odbija. Toj težnji valja da se svaki katolički Hrvat naosob, svom dušom, suprotstavi. Ta težnja idje na prevrate, na najveću narodnu propast. Ta je nepametna, nerodoljubna, neduševna i neizvediva.

Evo ti s čega neću da budem Srbo-Hrvat; nego Hrvat, kakva me Bog stvorio i majka domovina odgojila.

Vlaho. Mnogo si zasuo. Ja te već hitam, kud ciljaš. Nego, što ga tu uliziva vjera? katoličanstvo? Ne miešaš li dakle i tì vjeru sa narodnosti?

Petar. Nipošto! Ja katoličanstvo spominjem, ne s toga, da bi valjda imao kakve neprijateljne namjere proti braći druge vjere: nego ga spominjem, samo da dokažem, kako, pošto većina Hrvata izpovieda vjeru katoličku, ta vjera njim pribavlja duševno jedinstvo, blago skupocjeno, koje valja da čuva svaki narod, kô osobiti dar Božji i kao jamstvo medjusobnoga mira i sklada: ta im vjera paše i tvrdi državnu samostalnost hrvatsku; kô što im opet ta hrvatska samostalnost jamči slobodu istoj vjeri katoličkoj.

Steva. Ah, taki ste vi, pasje vêre jezuitske! Nije li pravo rečeno, da su Hrvati jezuite? Gle, njeguju jezuitske teorije? Crn jarac crn trn prca. Što dakle Srbim zamêrate, da oni njeguju i brane svoje pravoslavje?

Petar. To mi Srbim ne zamieramo. Nego mi Srbim zamieramo, što oni sad hoće svud pravoslavju da podmeću srbstvo, tako da ga smatraju poglavitim sredstvom srbljenja političkoga; i na neku ruku to svoje pravoslavje drže sastavinom, neodruženom česti svoje narodno-državne osebine. Tim Srbi, ne samo kvare i vriedjaju nezavisnost i čast svoje crkve i svoje vjere, nego od sebe odbijaju sve one, koji bi možda mogli biti po narodu i po državi Srbi, a neće da budu po vjerozakonu. Šta više? Odbijaju od sebe i one susjede, koji u posjedu svoje narodno-državne osebine, neće da ju žrtvuju pukoj krvnoj svezi, od straha nepovoljnih posljedica za svoju vjeru. Dapače, da spase svoju državnu samostalnost, i da obezbiede napredak svoje prosvjete i slobodu svoje vjere, prinudjeni su, na neku ruku, da se oprezno ogradjuju proti susjedu i proti srodniku, koji polugom vjere, hoće

da im razkapa jedinstvo naroda i države. To mi zamieramo, i toga se čuvamo.

Vlaho. To bi se moglo lasno sve urediti slobodom vjerozakonskom, kako u modernieh državah: čuješ li me, Pero!

Petar. Dakako, da bi se moglo urediti, kô što je od pamtivieka uredjeno u Hrvatskoj i u svih katoličkih državah. Da katolik zna biti snošljiv, to je on dokazao i u Francuzkoj i u Austriji i u samom Rimu. Glasine o Španjolskoj Inkviziciji, o noći sv. Bartula, to su pojedini, osamljeni dogodjaji srednjih vjekova; koje nije nikad crkva katolička izvela; nego su izvadjale vlade, kad su sve države u poremećenju obstojećega jedinstva vjere, smatrale poremećenje obćega mira; kad zakonici svih naroda držahu, da uvredu vjerozakona valja pedipsati prije svake uvrede; kad su napokon državnici i taj vjerski sud, kô što svaki sud, zlorabili u svoje državne svrhe. I u Papinoj državi bilo je suda Inkvizicije; ali nije bilo nesmiljâ sudova Filipa španjolskoga, koja su Pape ukoravali i blažili. Pa, ti sudovi nisu bili za nekatolike.

Ali države nekatoličke, težko kad, da su te snošljive bile. Vidite, svak se već počeo hvaliti, da je nestalo vjerskih ratova; svak je počeo napijati vjerozakonskoj slobodi XIX. vieka: pa što vidjamo još dan danas? Netom je ponižena katolička Francuzka, oteta je sloboda katoličkoj glavi u Rimu: crkva se katolička stala proganjati na sve strane. Što od sedamdeset godina neprestano i grozno knutom i Sibirom čini u Poljskoj Rus, da u državi pravoslavnoj sastavi i narod pravoslavni, to je isto, pod krinkom ustavne većine inovjerske, uzeo da čini prosvjetljeni Prus; to slobodni Švajcar. I da im posao podje bolje za rukom, nastoje i okolo susjeda, gdje prietnjom, gdje silenjem, kô što u Austriji, u Bavarskoj

i u Italiji: gdje nagovorom i podmitom, kô što u Ingležkoj i u Španjolskoj, da i oni poput njih progone crkvu. Da, gosparu moj, stoljetno krvoločtvo slobodoumnih Ingleza, završeno porazom kod Mallaghmasta; nečovječna osuda O' Connellova, godine 1844; zvierska današnja krvarenja ruska u Podlahiji; nečuvena progonstva u slobodomislećoj Švajcarskoj, u mudro-umstvujućoj Njemačkoj, živi su nam dokazi, čemu bi nam se bilo nadati od srbske tobož pravoslavne većine. Čovjek zebe, kad štije, što se još dan danas dogadja u nekatoličkih državah.

Hrvati valja da se čuvaju srbo-hrvatstva, jer narodno srbstvo istovjetuje se sa srbstvom vjersko-narodnim; a ovo opet očevidno teži na to, da se prometne u sviesti hrvatskih državljana u srbstvo vjersko-državno ili ti narodno-državno. A narodno-državno srbstvo za Hrvata je samoubojstvo : ono ga lišava prava na samostalnost državnu; ono sa temelja zakonitosti, učuvane i utvrdjene stoljetnim borbam i žrtvam, baca ga na pusto polje bune: ono ga izlaga sigurnoj propasti i duševnoj i tvarnoj. Već, ako se ne bi taj junak na sviet rodio, koji bi gvozdenom toljagom, utukao ujedanput Tursku, opuhao austrijsku carevinu, i cio Magjarski narod izbrisao sa lica zemlje.

Steva. Utući će, opuhat će, izbrisat će medjunarodna revolucija.

Petar. Moj gospodine, obća revolucija srušila bi ta dva, i još dva, pa još dva priestolja: ali vjerujte, ona ne bi drugim plodom rodila za Evropu, nego kô što je za biednu Francuzku dvaput rodila: časovitom pràskom; pa golemom nesrećom, družtvenom pometnjom, od koje još danas ta najsrodnija država, taj najplemenitiji narod, kruto boluje. A kad bi, nakon našega *konventa* i *komune*, došao kakav diktator, mislite li zar, da bi taj bio Srbo-Hrvat?

U tom obćem komešanju, opet jaho ti ga manjim! Veliki bili bi satrveni, a za male ne bi se ni pitalo; kô što se nije pitalo u ono vrieme, kad je svaki srbski kotar imao svoga župana; ili još prije, kad su seobe naroda preko nas i Srba i Hrvata gazile, kô preko repe i kupusa.

Vlaho. I ja sam o tome osvjedočen, da revolucija nami neće pŕuditi. Ali što bi nam smetalo, da se ove kanalje smire, da se zovemo Srbo-Hrvati?

Petar. Ne bi smetalo ime, da ne smeta izvraćanje misli, i da ne smetaju posljedice, koje bi iz toga imena izvadjali i strani državnici i domaći poletarci. Cio narod nema pristajati na nagodbe, koje su proti naravi; pa mute mozak, poričuć narodu pravo na samostalan život.

Razum vam kaže, da Hrvati i Srbi, ako i jesu narod isti plemenom i jezikom, nisu ni jedne misli, ni jedne države, ni jednih prava, ni jednakih dužnosti; pa mi već ne možemo da te danas brišemo, a da se sami ne kopamo i ne ubijamo. Razlika izmedju *srbstva i hrvatstva* nije puka razlika rieči. Tu su dvie poviesti, dvie države, dvie izuke, dva uljudstva, pa napokon dva zadružno-državna sustava. Te razlike, uza svu zajednicu krvi i jezika, nisu prividne: dioba od pamtivieka nije bez stanovitih posljedica; osobni razvoj nije bez osebnosti. Hrvatstvo je u svojih razlikah, do zapada; srbstvo je do iztoka. Poviest se ne da pomrsiti: živoj osobi hoće se vlastita života.

Te sve razlike, dakako, da se mogu nagoditi, i u višu zajednicu složiti; ali se to ne da više u jedinicu natjerati, bez uništenja jedne ili druge strane.

Osobito ime, koje mi spominje osobitu poviest, osobito zemljište, osobiti državni bitak, to nije prazno ime; to se ime ne da, kô kakva haljina, po volji izmieniti, aja!

Zadruga, što je izvedena i odgojena s jedne, na

najslobodnijem i najprostranijem zemljištu, na sinjem moru; s druge, na polju ustavne borbe, načelima državnoga prava evropejskoga, kroz jezik uljudjene Evrope (latinski), kroz pojmove kršćansko-evropejske, ta zadruga ne može da se pomieša i istovjetuje sa zadrugom, koju je Bizanc obliepio slaveno-srbskim slovom, kalugjerstvom i dvorjanstvom; pa turstvo pritisnulo, razspojilo, i u sami crkveni oblik stjeralo.

Nauka je srbska popošla tragom Dositejevim, toga razkalugjera prosvjetitelja, po kâdu voltairanskom; pa vidimo, da sami sveštenici vole bogoslovne knjige lutorske, koje prije i lašnje toče pravoslavje iztočno, nego katolicizam. Za svjetovne ljude kažu i preveć javna predavanja. Velika Škola, imenom filosofije, uči Srbe hegelianizmu, bichnerizmu, žìvinstvu.

I u Hrvatâ dosta zle nauke žalibože dopire kroz tudja glasila, knjige i sveučilišta; ali su te nauke mah otele u Srbâ, bez prigovora.

Hrvat, bio on vjere koje hoćeš, napokon osjeća u duši, da nije Srb; kô što Srb pobjesni, ako mu kazeš, da je Hrvat. To može biti žalostno, ali je istinito; a najgrdja je žalostinja politika, koja snuje na neistini, na neživotu, moj gosparu.

Vlaho. Eto odmah smo ubijeni, netom smo nesložni i razdieljeni.

Risto. Sad šuša, sad vuk, tot mi nikad u goru!

Petar. Što smo nesložni, to je zlo; i to, ako smo ljudi, valja da izliečimo. Ali ćemo do sloge doći, samo putem pravice i istine. Ne valja da jednu sborimo, drugu da mislimo, treću da činimo. Nego kaži u oči, što misliš; a nastoj prije, da misliš pravedno.

Steva. Dà, dà, vi hoćete da svêt hrvatite.

Petar. Ako bismo to i želili, znamo da ne možemo

naželiti. Ali nemojte opet cieniti ni vi, da se gjoja i vašoj ljudi ne domišljaju.

Vlaho. Ala ste ga i vi Veliko-Srbi i vi Veliko-Hrvati, svi na kraj srdca!

Steva. Eh pa zašto bar ne bacite latinicu, a ne prigrlite ćirilicu: ta je slavenska!

Petar. Tko o čem, a baba o uštipcim.

Vlaho. Pusti ga, to on od rieči reče.

Slova.

Steva. Ne, Boga mi! Nego sbilja divanim!

Petar. Ćirilica ti je slavenska uprav kô i latinica! Kako ćeš, po Bogu brate, da primimo tu skrpljenu azbuku, kad smo uvjereni, da ćete se je i vi proći, kad se jednom osvjedočite, da su slova pûka ratila prosvjeti: pa što jednostavnija, to sgodnija. Ćirilica vam lje ne proširi srbstva, kô što vam ne obrani pravoslavja. Vidi, kako se i Niemci otresaju gotičkih slova, tobož narodnih!

Steva. Pa gle, kako biste vi Hrvati popustili, za ljubav slogi!

Petar. Išli su i predaleko Hrvati popuštanjem. To lakoumno popuštanje i dotjeralo nas je do današnje pometnje. Dok mi umujemo, dogadjaji dolaze, sgode odlaze: pa drugi mimo nas i ženju i vršu, rugajuć se i Srbim i Hrvatim.

Vlaho. Ali zašto barem u latinici ne bi Hrvati, kô Miklošićevci, primili Vukov pravopis, da se bar mi izjednačimo u pravopisu?

Pravopis.

Petar. Da ti pravo kažem, i ja sam jednom te misli bio; pa gazeć napried, našao sam se u neprilici, i bio sam prinudjen, da o tom više propitam i da opet bolje razmišljam,

Evo ti u kratko, na što sam ja sveo moj sud.

Piše se, da se drugomu dostave svoje misli. Kad moje oko dodje na pismo, ono prikuplja rieči i dostavlja

ih umu, da im shvaća smisao. Što brže i točnije oko pobere rieči, to lašnje um prozire pojedino značenje, pa smisao. Ti bio i nevješt pravomu izgovoru pojedinih rieči, shvatit ćeš im smisao, ako si im došao do korena. Po tom, kod stranih i kod domaćega jezika, uziranje korena olahkoćuje razum svih rieči i izreka; koje inače težko da bi svak razumio, kad bi napisane bile po izgovoru.

Pisati po izgovoru, iliti po blagoglasju, kad bi baš i bilo moguće, bilo bi veoma nepriličnо po razum; netom, tko štije, ne pozna proštivene rieči, nit joj se domišlja korenu.

Od *ljudstva*, načini *ljucki*, od *Srba srpski*, *od grada gracki*, od *smoka smošni*, od *dodatka dodaci;* okreni *krjepost* u *kriepos*, *slast* u *slas* itd. pa mi to umetni u izreku neobičnu, u kojoj bude još toga, ti ćeš me zaplesti kô pile u kučine; jer će mi se natisnuti na misa' i *ljuska*, i *srp*, i *grc;* i *mošnja*, i *dodak*, i *krêpo*, i *lâs*, i mnogo još toga.

Izim što pišuć po blagoglasju, ti si mnimomu izgovoru podredio glavni cilj pisanja, lakši i bolji razum; nisi ni postigao pravi i ljepši izgovor: pošto nikakvo poredjenje, oduzimanje ili pretvaranje slovâ, neće naučiti nevještaka pravomu izgovoru; dapače, otežčat će mu ga, kad bude teže značenje samih rieči razumio. Talijanac, piši mu kako te volja, on će, mjesto *duša*, izgovarati uvjek *dussa*; mjesto *zemlja*, *žemlju* itd. A piši sto put: *ljubav*, *čep*, *ulje*, *mačka*, *zelje*, uvjek će ti izgovarati Riečanin, Omišanim itd. itd. *lubav*, *cep*, *uje*, *macka*, *zeje*. Pravi izgovor nikad se naučiti ne može od mrtva slova, sve kad bi se svi naši naglasci poredali po pismu, kâ glasbeni znaci; nego izgovor se prima od živa glasa.

Pisanje blagoglasno domaćemu smetajnć u razumu rieči, čini gotovo nemoguće da' se inostranac u prilično vrieme nauči hrvatskomu jeziku.

Što se kaže, da se diete lakše nauči pisanju po izgovoru, to mnogo ne vriedi; jer će se diete naučiti lasno onako da piše, kako vidi u knjizi; koju valja jednako da uči uz slovnicu, ako hoćeš da ikad pravilno svoje misli pismom ti izkaže.

Steva. Bêlo, cêlo, odêlo, dêvojče, gle, kako je ovo zvučno, milo, božanstveno, srpsko sušto! A vi Horvaćani, srpski jezik zahtêvaste da kvarimo.

Vlaho. No, pače! Hajde, nek idje sve; ali što vi korenjaši bar ne pišete: *bijelo*, *cijelo*, *odijelo*, *dijevojka*; nego: *bielo*, *cielo*, *odielo*, *dievojka*: to bar hoće *dieresis*.

Petar. Htila ili ne htila tako dieresis, mi primismo pravopis, kojim je moguće i *jekavcu* i *ekavcu* i *ikavcu* na svoju izgovarati iz jednoga te istoga pisma. Istina je, mi smo tim pomeli većinu hrvatskoga naroda, kojemu najvećma sladi ikavština; pa on nešto nesvoga nazire u toj promjeni; ali opet može, tko je vještiji, lasno na svoju izvratiti od *ie* na *i*. Umetneš li mu još *j*, tad si ga gotovo smeo: razmezgao si i onako rieč slovom, koje se izgovara kako gdje.

Nego, na to reć ću ti još jednu.

Mi dobričine Hrvati najedanput odrekosmo se, za ljubav slogi, kô što našega imena, tako i naše ikavštine, koja skoro sama vlada našom starom knjigom, i danas je u većini našega puka od Osika do Visa. *Bratja* za neko vrieme sliediše; pa kad vidiše da u hrvatskoj knjizi mah otimlje pravopis po izgovoru donjo-hercegovačkom, što no je Vuk proglasio naljepšim, najčišćim srbskim izgovorom, *bratja* se stala izmicati; i, da se valjda ne pomiešaju s Hrvatima, povukoše se u šumadinsku *ekavštinu* [1].

[1] Sam g. D. ovako neke godine o tom pisaše u *Narodnomu Listu*. Čovjek zdrava jezika i zdrava uha, učio koliko mu drago, i naučio podpuno strani jezik po knjigah, neće

U Njemačkoj sad se vlada osbiljno bavi tim pitanjem, kako da ujedini pravopis, na bolje ujedinjenje naroda u jedinstvu carevine.

Koliko se god priznavalo slobode volji pojedinaca u načinu pisanja, meni se čini, da obzirom na naše odrodjenike i obzirom na malu volju braće Srba da se

znati jezikom tim govoriti, dokle ne prožive koje vrieme medju ljudmi, koji ga govore; ili ako se usiluje govoriti, malo će ga tko razumjeti..... Pismo je oku što je glas uhu. S toga do podpunoga uporavljenja toga načela (*piši kako govoriš*), bilo bi potrebito opredieliti, u koliko je možno uzporediti s pismom i s okom gibanja glasnoga orudja i ćutivost uha na ta gibanja. Je li možno zapisati oku svako to gibanje prama sluhu?... Kad ja rečem *pseto*, pa opet *robski*, ja čujem da oni složeni glas *ps* razlikuje se od drugoga glasa *bs*. Gospoda (*eufonaši*) nebi pisali *robski*, nego *ropski;* nu zašto? Jer ono *b* u rieči *robski* ne izgovara se sve jednako ka' u rieči *baba*. Ali neka zaniečn oni da nema razlike medju izgovorom njihova *ps* u rieči *pseto* i u drugoj *ropski*! Odtole bi sliedilo razložito, da ove tri rieči *pseto*, *robski* i *baba*, imale bi se pisati trima raznima znakovima, pa bi se medju usnena slova *b* i *p* imalo umetnuti jedno srednje. Ovim razloženjem, umnožilà bi se azbuka bez konca, a sliedeć načelo *piši kako govoriš*, zauzdali bismo naša glasna ratila, i svomu narodnomu jeziku oteli onu sladost, onu mekanost, onu gibkost, koje ga rese.....

Glede *i*, *e*, *ie*, *je*, *ije* : opazit je da je *ikavštine* iz knjige ponestalo. Sad mjesto *ikavaca*, pajaviše se *ekavci*, koji zapostavljajuć i naravito blagoglasje i običaj narodne većine, i izvornu srodnost s ostalimi jezici slavenskimi, obljubiše samovolju. *Je* se piše kad je kratka slovka. Razlika medju *ie* i *ije* sastoji u tom, da ovo drugo naznačuje dvie slovke razlučene, a *ie* može se izreći u jednoj slovci, ili se na dvie raztegnuti. Svaki narod, koji je došao do književnoga jezika, u svoju je knjigu primio narječje jedne ili druge strane u kojoj pribiva; ali iz toga narječja, podignuta na čast svoga književno-

odreku izključive ćirilice, mi bismo Hrvati imali primati izglede od naprednijih Njemaca; te se i mi bolje okupiti uz ono pisanje, koje nam olahkoćuje učenje narodnoga jezika i zajamčuje slogu i jedinstvo; te bolje daje snage proti razorujućim življim, kojimi još miklja naša domovina. Sad je pravopis za me političko pitanje, razumieš li me?

ga jezika, iztriebio je sve, što je udaralo mjestnom osobštinom, toliko u rieči, koliko u izgovoru. Talijanci pišu *ha hanno*, al' se ono *h* nigdje ne izgovara van Toškane, gdje je domaće narječje. Sve jednako nijedan Talijanac ne izgovara slovke *ca*, *co*, kako izgovara Toškanac, premda svi jednako pišu.

I mi smo književnim jezikom poprimili narječje ercegovačko: nu da li ćemo se svi usilovati na ercegovački izgovor? Toga ni sami stari dubrovčani ne učiniše; premda sad neki mladji na to natežu. Ako dakle ercegovac izgovara *ie*, razdieljeno u dvie slovke kano *ije*, zašto bi mi ovako a ne onako pisali, kad se van Ercegovine na dvie slovke ne izgovara nego na jednu? Pišimo dakle *ie*, a slobodno Ercegovcu *ije* izgovarati.

Ovo će isto razlaganje dovesti nas do toga, da ne budemo omekšano *d* pisali *gj*. Istina je da ercegovci (zaneretvanski!) izgovaraju na osobit način omekšano *d*, blizu kano meko talijansko *g*; pa bi novalija u jeziku, učeć se izgovarati po ercegovačku, naopako izgovorio rieči *odjahati*, *odjedriti* i druge takove, u kojih *j* nije omekšujući znak uz *d*, nego osobita suglasnica, pripadajuća sliedećoj slovki.

Ovako se obično opravdava *gj*; ali se na to ne promišlja da je ercegovački izgovor omekšanoga *d* (u imenima) mjestna osobština, koju vas narod ne prima; a ne promišlja se ni na to, da će se novalija još u koječem pomesti; a kad jezik izuči, znati će, gdje kako *j* iza *d* dohodi. Pak se i još nešto ne razmišlja, da omekšano *d* ni ercegovac svud jednako ne izgovara, poput mekoga *g* talijanskoga; pa i to, da u obće ercegovačko meko *d* nije istovjetno s talijanskim *g*; pa najzad i to još da nam *gj* služi znakom osobitoga glasa tudjega.

Pa, što bismo opet mi sami činili ono, što ne učiniše ni Francuzi, ni Inglezi, ni nijedan narod slovinski; koji svi pišu po korenu, i dobro se razume, i dobro im knjiga napreduje? Svi priznaju, da pisanjem po korenu sgodnije se razvija bogatstvo i poznavanje jezika: a nas šaka, da sve nadmudri? Izgledi, što se nose grčki i rimski, ti ne vriede u znanosti slovničkoj. Ta znamo da su se slovnice stale graditi, kad je već ponestajalo uzornih spisatelja. Gle i danas, koliko nam pada iz sveučilištnih tvornica, vrstnih tobož slovničara; a gdje su nam spisatelji?

Steva. Al srpske narodne pêsme, srpske pripovêdke, srpske poslovice, rêčnik srpski, ti slavni temelji srpske narodnosti i slave, utvrdiše pisanje blagoglasno.

Petar. Dà, sbirka *srbskih* i *hrvatskih narodnih pjesama* .....

Steva. Hrvatskih pjesama?! Odkud vam sad hrvatske narodne pjesme?!

Risto. Ja za te pjesme još nijesam ti nikad čuo.

Vlaho. A što, Pero Duvnjače, zar ne bi priznô, da su srbske narodne pjesme najljepše?

Petar. Priznajem, gospar Vlaho, da su narodne pjesme onoliko srbske, koliko su hrvatske, i da su uprav liepe. Narodne pjesme.

Vlaho. Kako hrvatske?!

Petar. A kako srbske? Zar s toga, što su ih Srbi prvi na sviet iznieli? Ali pjesma nije djevojka, da tko prvi k djevojci, njegova djevojka. Pjesma je cieloga naroda. Tako zvane *ženske pjesme,* te posvuda pjevaju jednako i Hrvati i Srbi. A junačke pjesme srednjega vieka, te su gotovo sve hrvatske, od uskočkih doba senjskih i kotarskih.

Vlaho. A kako je to, reci mi, da stare pjesme ju-

načke pjevaju o carevim i knezovim srbskiem, a ništa o hrvatskiem?

Petar. To je sasvim naravno. Gradivo, slike, pjesničtvo narodno, to je staro, koliko i narod. Kako se koji narodni dogadjaj sbivao, tako se poglavito oko njega i savijala narodna pjesma. Hrvatsko staro junačko doba davno minulo; pa u hrvatskom životu narodnom sve teklo redovito i mirno. U to prispi strahota Turčina i udesno Kosovo. Okolo razsapa kosovskoga, što promieša jug slovinski, a gotovo uništi Srbiju; oko junakâ, što se u tom krvavom kolu nadjoše, okupila se sasvim naravno ciela starija narodna pjesma, da jadikuje; ter sve narodne vaje i slave stare i nove uza nje prislonila. Pa ipak ima još prastare pjesme hrvatske. Gle samo one o Strahini banu!.

Risto. Ali vidiš, da cio sviet zove srbske pjesme!

Petar. Dà borme! jer su ih, rekoh ti, Srbi prvi pod svoje na sviet iznieli; premda su ih od Hrvata većinom pokupili.

Vlaho. Da znaš, Pero, što ti sad Steva misli! Ala što će ga u novinam po tebi lupati!

Petar. On lupao, ne lupao, ja već znam, što mi Steva sad misli, da misle svi ugrijanci. Njima govorio ne govorio, oni uvjek jednu: *nema Hrvatâ — Srbi svi i svuda — Hrvati nam ukradoše jezik*, i takovih ludosti. Njima ti samo kaži da si Hrvat, već si osudjen i mrze te kô nečastivoga. Ali uzdam se, da će svi pravi i pošteni Srbi, kô što svi razumni i hrišćani i katolici hrvatski, pogledav napremase što biva u drugih naroda, uviditi pravicu i slušati razbor.

Srbstvo. *Steva.* Zaludu vam se otimati: Dušan silni živi u duši svakomu Srbinu. Prvenstvo srpsko, sposobnost srpska, vrline srpske, misija srpska, poznato je to po vasionom svêtu.

Petar. Baš Dušanova sila prosu vam srbstvo. Srbi, za Dušanova carevanja, iznesoše na vidjelo one mahne, što su im žalibože u svoj povjestnici ostale značajne. Dušan htio se carem i Grka i Arbanasa i Vlahà; pa je Srbija ostala poniženа izpod Grka, Arbanasa i Vlaha. Prvenstvo je srbsko na Kosovu. Zar što još danas biva u Srbiji nije vam dovoljan dokaz duševne praznine i narodno-državne nesposobnosti?

Neznabožna smrt Pavla Ramadanovića i ostalih ubojica kneza Mihajla; čudnovati glasovi o broju i vrsti tajnih krvnika kneževih; poziv biogradskoga metropolite na sveštenike, sa kneževa groba: na što sve to sluti, dragi moj Steva?

Steva. Što mi brbljaš o sadanjim *Kajišarim* i *Cincarim* i *Dukatovcim* beogradskim? Znaš li ti za omladinu srpsku?

Petar. Znam za komunistički *Radenik* i za prosvjed djakâ Velike Škole na ministra prosvjete, u kojem se prosvjedu kaže, da je *religija nésmisao* ....

Steva. Staroslavne knjige na polje!

Petar. U tih se knjigah čita: Mutimir (g. 886) progna braću Strojimira i Gojnika. Hrvati vrate Petra Gojnikovu; pa on jednoga stričevića ubije, a drugomu izkopa oči. Opet i njega Srblji izdadu Bugarom (917), te je umoren u tamnici. Dobri Vladimir oslobadja Srbiju iz stogodnoga robstva bugarskoga; pa je i on izdajnički ubijen (1016). Bodin (1080), po ženinu nagovoru, pokla svukoliku svojtu.

Steva. Prestani, Pero, Boga ti! te slušaj "Povêstnicu, "koju valja da svaki pravi Srbin prigrli, da mu se otvore "vrata raja, vrata neba. Oni Srbi, koje je Bog omilovao, "dužni su postarati se, da se povêstnica naša sa prvim "molitvama naše crkve uči i poznae.... Kao što je Bóg

"Hrista Spasitelja poslao cielomu čovečestvu, da ga iz-"bavi iz grjeha i gluposti, tako je poslao narodu srbsko-"mu Nemanju, da ga izbavi iz tudjeg' robstva i da mu "dade blaženi život. Što je Hristos Spasitelj svim Hri-"stjanima, to je Nemanja srbskom narodu. Srbi su od "Nemanje Stevana 1.a (g. 1144-1200 prestali biti gomila „pûka i luda, a postali su sveštenici na oltaru Božjem. "Hristos je uskrsnuo zamrlo čovečestvo; Nemanja je u-„skrsnuo srbski narod. Kao što se dive i klanjaju hri-"stjani djelu Hristovom, tako se diviti i klanjati moramo "mi djelu Nemanjinom„[1].

Vlaho. Ja još u svom vieku nijesam čuo ni štio šta takova! Questa poi la è troppo grossa! Hm! Nemanja, Hristos !?

Petar. Eh pa dobro, čujmo dakle baš povjestnicu: Dragutin Nemanja (god. 1272) progna s prestolja otca, Velikoga Uroša, i čini ga okapiti od gladi.

Steva. Laž, laž!

Petar. "Dragutin se je digao vojskom na otca Uroša Velikoga, da mu otme kraljestvo, i na Gackom potuče ga, i otme mu ga; otac od jada umre u Draču!„ To vam doslovno vaša ta Povjestnica kaže. Za tim, Milutin tri je žene potjerao; osliepio je jedinoga sina Stefana, rad sumnje da ovaj nebi njega smakao; pa je darovao manastire; i kalugjeri ga prozvali *svetim kraljem.*

Steva. Laž! kleveta!

Petar. "Umirivši Zetu, koju je Stevan Dećanski na svog' otca podigao bio, vrati se Milutin (g. 1322) u svoj prestolni grad. Števana okovana pošlje u Skoplje (bugarsko), i tu naredi da mu se oči izvade; te ga progna sa sinčićem Dušanom u Carigrad.„ To su vam rieči vaše

[1] Медаковић књига I.a str. 17 — te str. 158-9.

Povjestnice! Stefan, kad mu se nekom srećom vid povratio, sjekao se sa stričevićem Vladislavom i sa Kostantinom, bratom po grjehu. Kasneć mu se sinu kraljevati, udari na otca (god. 1336), te ga u Zvečanju zadavi. Tu arhimandrit Raić, prvi srbski historik opominje, da je Dećanski u posliednjem času prokleo Dušana i potomke njegove, которая не по долгом времени и бист дѣствителна (i kletva se otčeva do malo vremena izkolila).[1]

Taj otcoubojica, Dušan, Silni car prozvan, otimajuć od Grka Tesaliju, Macedoniju, Epir, Arbaniju, natjera ih da pozovnu u pomoć Turke; omrazi se sa kraljem ugarsko-hrvatskim, otimajuć banu Kotromanoviću Bosnu do Travnika, i plieneć Dalmaciju; navuče na se anatemu grčkoga patrihara; pa naglo umri u Gjavoljem selu na putu u Carigrad (g. 1356).

Dušanovu nasljedniku krotkomu Urošu, knez Vukašin, da se sam kraljem proglasi, na vjeru smrska glavu (g. 1367).

Despot Lazar Branković, da uživa sam kukavno vasalstvo na Srbiji, nakon poraza kosovskoga, otrovao je svoju majku i prognao dva starija brata. Kad do koji dan i on umri, Srbi poteku Turcim, da ih brane od Pape, kojemu Lazareva udova bila je kneževinu ostavila, da ju štiti od Turakâ. Turci pohite; popale crkve i manastire; i odvedu u roblje dvista hiljada Srba (g. 1459).

Čujmo na dalje I. Pavla Šafarika[2]: "Pod Stefanom Dušanom, Srbija se digla do vrhunca državne sile i vanjskoga sjaja, ali i do vrhunca ćudoredne razkvarenosti: sve za novac se prodavalo. Običaj obćeni bio ženiti se bez svećenika, kojom koga volja i dokle ga volja; tako,

[1] Медаковић, str. 189.

[2] Geschichte der südslavischen Literatur. Prag. 1865. Abtheilung III. str. 1–94.

da se kršćanska Evropa smutila, i Papa zaklinjao prabiskupa barskoga, da nastoji oko kralja i kraljice, da se te strahote uklone. S kalugjerstvom oteo mah bizantinizam, nerod u kršćanskom životu. Nemanjići se pod stare dane kalugjerili i zidali veličanstvenih zadušbina, da se pripovieda o njihovoj svetinji, nakon okrutna i gnjusna žića. Pod vanjskim sjajem, sve bilo prazno.„

"Ne traži (veli na dalje Šàfarik) u starih Srba oplemenjene ćudoredne moći; ne traži prosvjeljena uma; ne traži volje i srdca na dobro. Strašna oskudica toga najčišćega i najbogatijega izvora narodnomu životu, sve od XI.a do XV.a vieka, najbolje ti tumači smrtnu propast srbskoga cartstva. Ni srdca u vladara, ni domovne ljubavi u velmoža, ni vjernosti, ni slobode, ni odvažnosti, ni trpeža. Turci su se mudro vladali: oni su neslogu podhranjivali. Srbski velmože prelazili su k njima na rpe, turčili se, grabili pašaluke po Anadoliji i po Evropi. Tako je bio srbski narod skroz raztrovan, da mu je sudjeno, mjesto vlastite države, da utvrdi carstvo krvnoga dušmana kršćanstva i evropejske uljudnosti, Turčina.„ Isti Šafarik izvodi iz povjestnice tri prastare srbske mahne: *praznovjerje*, bez prave vjere, *pohlepu za tudjbinom i lukavštinu.*

Narodna pripoviedka o kraljici u Kurvin-gradu na Moravi i o samostanu tamo u Prieku, još i danas kroz puk raznosi grozne sablazni za te srbske nezavisnosti. [1]

Steva. To su pretjeranosti! To su klevete rim-papovaca! A kamo zločinstva katoličkih kraljeva?

Petar. Ja ti ih ne niječem. Nego ovde nije govora o katoličkom ni o hrišćanskom, niti o pojedinih slučajevih; nego uhode se tragovi toj razvikanoj slavi srb-

[1] Kanitz — Reise in Süd-Srbien und Nord-Bulgarien, str. 11.

skoj. Gospodine Steva, ovo ti je povjestnica, za kojom si malopre vapijao. Dakako, da ovo nije povjestnica prazne hvaste; nego je povjestnica strašnih, istinitih djela, koju nije umio pritajati ni J. Šafarik, protestant: inače, kako zna cio sviet, čovjek u rodbinstvu sa Srbi, i Srbim osobito naklon. A sam zanešeni Davidović, u svojoj historiji, kako je iznio Srbe? "kô nikakav narod istorični, nego kô nesretnu neku gromilu puka."[1]

O stanju Srba u staro doba strašnih se stvari pripovieda. Godine 1096 prvi se križari ne mogu dosta natužiti rad deračinâ i jadâ od njih na tvrdu vjeru pretrpljenih.[2] Gfrörer misli, da Bodin, koji je u Skadru sjedio, nije hotimice izdao križare; nego da nije imao moći, da ih štiti od razbojnika; pošto je svaki knez na svoju zlikovao i derao, kako je bolje mogao. Vrhovničtvo bizantinskih careva, a još više grčki sustav crkveni, dao svećenstvo u ruke zemaljskim gospodarom; i tako je crkvena moć ostinula; pa ne mogla pomoći, da zakon zavlada i da proklije razumni život državni.

Dapače, koliko je srbska bližika pogubna postajala za same Hrvate, opet čujmo staroga protestanta, najtemeljitijega poznavatelja tadanjih odnošaja. Gfrörer u svojih Karolingjiskih poviestih pripovieda: "Ban Domagoj, po nastojanju Vasiljevu i Focijevu, utvrdjen u vlasti preko Drača, dao se odvratit' od rimske crkve; pa sam Kostantin Bagrorodjeni izpovieda, da sjeverni Hrvati (od Cetine i Drine do Drave i Raše), dok bijahu uz Rim, nepriekorno življahu: kad se pobizantiniše, i stupiše u tješnji državni i družtveni odnošaj sa kašnjim naseljenicim, do tad još nekrštenim, postaše i oni nesnosni

[1] Медаковић — Повјестница, стр. XXXIII.
[2] Duchesne-Histor: Normanicae scriptores str' 724.

susjedom svojim; a Srbi još drzovitiji u hajdučiji i u staroj gusarini. Bizantinska misao Hrvate potišti, a Srbe još divlje učini [1]„ Kad umri Domagoj (g. 877), sinovi mu se staše jagmiti medju sobom; pa usta Trpimirović Sedeslav na Branimira: a stari kršćani stali se čupati s novim bizantincim; Hrvati se zamrsili sa Srbim; pomiešale se i vjere i obred i politika preotimanjem iztoka i zapada. Tako i sve ono, što se poslie Ivana VIII dogodilo u Hrvatskoj proti staroslavenskoj službi, to je prouzrokovano od grčkih zloporaba i spletaka [2].

Ranke, u svom nacrtu starije povjestnice srbske, izrično izpovieda: "U najslavnije vrieme Dušanova carstva, iz samih zakona vidi se posvuda stanje silovito i divlje, koje pritiskivaše zemlju i narod.„ [3] Te opet "Rude u Novom brdu, u Kladovu, u Smederevu davaše dosta blaga, da na blago poteku pustolovi italijanski, francuzki, njemački (condottieri) na službu carevu. God. 1355 Niemac je vladao Dušanovom vojskom, i mnogo se junačtva i nasilja tako izvelo; ali se nije ništa trajna ni pametna uredilo.„

Usljed toga, slavljeni povjestnik, protestant i Niemac, osobiti prijan Srbom, žalošću priznaje, kako "Srbi, ne samo izgubiše svoju nezavisnost na Kosovu, nego se podmetnuše Turčinu u puko ratilo: Stefan Lazarević revno služaše caru sa svojim Srbima proti kršćanom kod Nikopolja i Ancire. [4] Ali im ni to ne pomože, jer godine 1438 vidiše džamiju u Kruševcu. Premda je Sibinjanin Janko pod Starom Planinom nadhrvao Turke i mirom segedinskim (srpnja 1444) od Turaka očistio svu

[1] Gfrörer. Carolinger str. 43.
[2] Bizantinische Geschichten str. 107.
[3] Die Serbische Revolution — str. 18.
[4] Ranke str. 23.

Srbiju, Despot Gjorgje ne dade u jeseni prelaza Skenderbegu; i tako podlegoše kršćani u Varni (studeni 1444)„.[1]

Steva. Dà, ima li još što, da nam po dva puta kažeš?!

Petar. Treba, treba, i po tri puta, i po stô puta, dok se pameti dozovnete.

Vlaho. Ja ti neću ništa rieti za barbarieh vremena, kad je bivalo posvuda svakieh nedjela; ali, Pero moj, nova historija podigla je visoko Srbe, i stavila ih na čelo južnomu slovinstvu.

Petar. Žao mi je, gosparu; ali kad hoćeš da i kroz taj sjaj pogledamo, molim, slušaj što kaže Veliki Srbin Vuk Stefanović:[2] "God. 1791, kad je ugarski (hrvatski) kralj posliednji mir činio s Turci u Svištovu, naredjeno je, da se baše (janičari) ne vraćaju u Biograd: dapače oni, koji su u Bosnu išli, nek tamo i ostanu.

Kad iz Bosne, Bugarske i Arnautske, Pasmandžija u Vidin okupi baše, da vojuju na biogradski pašaluk, vezir Adži-Mustajpaša, kojega puk zvaše *srbskom majkom*, naoruža i diže sve Srbe na careve te odmetnike, pod zapoviedju njihovih oberknezova: kojim on pustio bijaše svu vlast u narodu. Nemogav odoljeti junačtvu ni lukavosti Pasmandžinoj ni Adži-Mustaj paša sa Srbim, ni još devet kojekakih carevih vezira, car, da umiri Turke, g. 1796 prizna Pasmandžiji vidinsko vezirstvo; a bivšim biogradskim bašam izda ferman: "da je muftija po zakonu našao za pravo, i da im car dopušta, da se mogu slobodno vratiti na njihovu otčevinu„

[1] Ranke str. 35.
[2] V. St. Karadžić — *Prve dvie godine vojevanja na dahije* — Danica Ilirska g. 1840-1.

Baše, vrativ se u Srbiju, iz početka mirovaše; ali malo poslie počeše ubijati knezove i osvećivati im se; te Adži-Mustaj paša god. 1801 opet, po carskoj zapoviedi, posla svoga sina Derviš-bega s vojskom turskom i srbskom na Pasmandžiju. Baše u Biogradu, videć vezira bez vojske, uzbune se: zauzmu grad, i Mustajpaši reku "Ako si rad da ostaneš živ, piši tvomu sinu, da Srbe razpusti iz careve vojske, neka idu svaki svojoj kući; a s ostalom vojskom neka ide iz pašaluka biogradskoga„. Paša, videć da je propao, piše kako baše zapoviedaju, i sin ga posluša: Srbe razpusti, a on se vrati s vojskom u Niš. Tad baše pogube pašu, i oglase na novo svoj bašaluk; pogube ostale Turke, koji uza nje nisu htili pristati; a njih četri poglavice razdiele pašaluk biogradski izmedju sebe na iseta, i prozovnu sebe dahijami (osvetnici). A da caru zamažu oči, jave mu, da su zato Adži-Mustajpašu ubili, što je bio nevjernik, i volio Srbe, nego Turke; i zamole ga, da im pošalje drugoga vezira u Biograd, što car i učini.

Novi vezir nije od dahija smio ni pisnuti; nego je samo vezirsko ime nosio; a oni su činili što su htjeli. Protjerana stranka Mustajpašina, poduprta džebanom iz hrvatske krajine, nastojala višekrat dignuti i knezove i carske Turke na dahije; ali su ustanci ti podušeni, jer je dahijam iz Bosne i Arnautske mnogo golotrba dovrvilo; i Srbi nisu se micali od turskoga straha.

Nego, kako su dahije protjerali prave spahije, i namjestili svoje subaše po selima, i sami sudili bez kadija, i činili svako nasilje na ženam i na djevojkam, mnogo se naroda od muke pohajdučilo i razbjeglo se u šume. Pa knezovi i ostali poglavari narodni sakupe se u nekakav manastir, i napišu caru tužbu, koju podupru i stare spahije. Tad se caru razžalilo, i zaprietio dahijam,

ako se ne smire, da će on dići na nje vojsku drugoga naroda i zakona.

Sjetiv se dahije, da ta vojska *drugog' zakona* može biti sama raja, u Veljači g. 1804, stanu da sieku knezove i sve vidjenije ljude. Narod sad, ne znajuć zašto to čine dahije, bojeć se svak za svoju glavu, razbjegoše se i pristaše uz hajduke, i počeše paliti hanove i Turke ubijati; pa poslje i one Srbe, koji nisu htili uza nje da pristaju. S druge strane, opet su neki Srbi odciepili se od braće i hodili uz dahije; a mirniji Turci opet pomagali u potaji Srbom; a Zemunčani im džebane dodavali. Gušanac sa svojom četom s preko medje na prevaru zasio u Biograd; pa se lizao i s Turcim i s Srbim, samo da dobije mita i poklone. Deset pobunjenih nahija, svaka je imala svoga nezavisna gospodara; a kad su se našla dva u istoj nahiji, odmah jači i lukaviji ubij nejačega; a Crnoga se Gjorgja nešto malo više pribojavali; jer bi on, po hajdučku, za pušku, netom bi se s kim zavadio. Poslaše u Rusiju trojicu, da oni izposluju, da caru plaćaju porez osjekom, a da im Turci više ne sude.

Na skoro vrati se proto Nenadović iz Rusije, s porukom na Srbe, da idju sultanu u Carigrad pitati što žele; a da će ih Rusija podupirati, da im se zadovolji. — Sultan, mjesto nagodbe, posla Afir-pašu niškoga s mnogom vojskom, koju Srbi u prvu ruku zauzbiše; a neskladni Turci posli je smeli, da što opremi. I u Srbiji bilo je velike gonjbe: pa je proto Nenadović jedva nekako sklopio *Sovjet*, ili *sabor upravljajušti*, da sudi zemlji„. Dovle Vuk Stefanović.

Čuj sad što na dalje pripovieda Ranke, koji je od samoga Vuka, od Miloša i od ostalih srbskih patriota nadahnut da piše.[1] On kaže: "Kad su jedva na jedvine

[1] Die serbische Revolution. Berlin 1844.

jade Srbi malko odahnuli, eto ti odmah vojvodâ, da se izmedju sebe kolju; i da im ne dodje u pomoć vojska ruska, da ih brani i da ih miri medjusobom, Turci bi ih opet bili pritisnuli. Netom Rusi, sbog rata s Napoleonom, odstupiše, Srbija podpade pod Turke; vojvode se razbjegoše preko Save, prvi medju njima Karagjorgje.

Kad se od nečuvena progonstva god. 1814 opet uzbunilo nekoliko nahija, Miloš, koji nije bio utekao, već se Turkom udvorio, i bio im na službi, krenuo je proti nahijam, i natjera ih Turkom pod posluh. Kad i Miloš bi prinudjen, rad svoje glave, da se i on na Cvieti g. 1815 digne, doisto borio se junački. Nego, opet se pod harač poklonio, da on od svoje strane može ubijati onoga, tko bi mu u ičem smetao. Kroz kratko vrieme smakao Molera, glavu uprave zemaljske; smakao vladiku Nikšića, glavu crkvenu: pa na izdaju i samog' Karagjorgja, kad se iz Vlaške god. 1816 bio vratio i očistio Srbiju od Turaka. Ako i nije sam Miloš namatao na vjeru Karagjogja, svakako je on poslao njegovu mrtvu glavu paši na poklon; i tako od paše izposlovao (god. 1817) priznaju kneževstva, koje mu je od straha od Rusije i sultan (god. 1820) potvrdio.

Godine 1824 počimlju odmah urote Gjurovića i Ratkovića. Stopro su ta dva pod vitiljim izdahnula u Kragujevcu, u Palanki Miloje djak, privrženik Karagjorgjev, digao barjak proti Milošu; pa opet u Biogradu dva učitelja digla težačku bunu proti knezovom. To je, dakako, Miloš s Vučićem u krvi zadušio; ali je on zavladao Srbijom, kô što veli Ranke "neograničeno, divlje, lakomo, kô kakav mongolski kan„: [1] pa je Stojan Šimić isti dan, kad mu je Miloševa žena Ljubica do-

[1] Ranke str. 343.

šla kćeri na kumstvo i primila krštenu zdravicu, zapleo Milošu praćicu s ostalim knezovima; tako da Miloš, uvidjajuć da već nema za' se žive duše u Srbiji, pusti da mu se i u skupštini godine 1835 kuje Ustav. — Pa je pošao sultanu na poklon; i kad se vratio, i na stolcu utvrdio, gore je nego prije zvierio: jedva mu se biegom izpod noža izmakla dva najvjernija kneza, Protić i Vučić, koji su ga bili spasili u zadnjoj buni; te i sam rodjeni brat Jefrem: sva tri kriva što su ga odvraćali od propasti.

Kad se Rusija makla, da toliki zalum utaži, i ugovorila sa sultanom novi Ustav, koji je utvrdio oblast Senata i vratio prognanike, Miloš je dao da mu brat Jovan kupi seljake na bunu proti novoj vladi, kojoj je on ipak predsiedao. Kad to uvidi Senat, i sama ga žena Ljubica od ljubomornosti očitovala, Vučić, da ga ne posieku, opremi ga preko Save, pokle se odrekao knežtva na korist starijega sina Milana (g. 1839). A pošto je Milan bio boležljiv, uzeše vladati Jefrem, Petronievič i Vučić; koji se opet zavadiše, tako da po Milanovoj smrti, Senat odabra za kneza Miloševa mladjega sina Mihajla, (god. 1840) uz savladalce Miletu i Šimića.

Tad nastala nova buna: da se vrati Miloš; a' da se sudi Vučiću i Petronieviću. Glavni Srbi, kâ Šimić, Nedadović, Garašanin, tad bježi biogradskomu paši, da si spase život. Jovan nije bio zadovoljan sa sinovcem; Jefrem se bojao povratka rodjenoga brata Miloša; Ljubica se opet obratila, te volila viditi knezom muža, nego sina; mnogi mrzili na Stefana Radičevića i na ostale Srbe s preka, pozvane Švabe — što su ti nastojali, da uvedu pravilne sudove, da urede učione i pridignu čast svećenstva. Tako se kuhalo, dok se opet Vučić metnuo na glavu buntovnikom, a Mihajla vojska zapustila; pa on, da

se Turkom ne uteče za milost, volio opet preko Save, dok je Vučić slavodobitnik zasio na vladu.

Obrenovići su jedan drugoga tajno ili javno podkapali, pa to ih je upropastilo. Vučić uz Šimića i Petronievića zovne skupštinu (1842), i ta liepo po običaju i po želji zapoviedajućih, reče, da ona Mihajla više neće, nego njegova mladoga pobočnika, to Aleksandra sina Karagjorgjeva, koji bi i onako, da je živ, pitao bio svoju knežovinu od Miloša.„[1]

Kako je pak vladanje Karagjorgjevićevo smatrano poniženjem i sramotom Srbije; te kako je opet on potjeran i pozvan Miloš; i napokon kako je izdajnički ubijen Mihajlo, to i sami znate. Meni je ovde kazati, što veli Ranke na koncu svoje povjestnice: "Ne valja nikad zaboraviti, da oslobodjenje srbsko nije izvedeno ustankom proti sultanu; nego je razvijeno iz rata na službi sultanovoj, proti njegovim odmetnicim.„ Pa odmah: "Narodne misli, kako ih pjesme pjevaju, mogu razžeći borbu; ali ne mogu osnovati državu, i osloboditi narod od duševnoga gospodstva muhamedanstva.„ Muhamedanstvo, koje je utemeljilo pravo vlasti na samom preimućtvu vjere, to je kroz vjekove zašlo u dušu Srbom, što misle, da je pravoslavjem vezana zapovjed ....

Steva. Kakva historija, kakve smokve?! Što će meni stari ljudi i mrtvi svêdoci? Život i današnje vrême, to je srpsko vrême. Epoha je srpstva!

Petar. Žalim, g. Steva, da me i na to polje izazivlješ. Hoćeš li zar, da iznesemo i sliku današnjega stanja zadružnoga, državnoga i crkvenoga u Srbiji? Sunce je već zašlo, pa se do jutra ne bismo razstali.

Čuj što reče tunomadne u Obzoru hrišćanin, Bugarin,

[1] Ranke str. 369–386.

prijatelj srbski: "Uzdrmana su u srbskom narodu ona dva stupa, na kojih su dosada mogle postojati i još sada postoje države i narodi: vjera u Boga, i vjera u vlast. U Srbiji, o duhovnih vlastih nose se najčudnovatiji i najnevjerojatniji glasovi.„ [1]

Steva. Ah, Obzor, taj srbožder?!

Petar. Molim, molim, a ti čuj što kaže glasilo slobodoumnih Srba: "Народу српскоме, или севаља спасавати садање злочине системе, или му се ваља предати на милост њезину, па ићи суновратке с њоме, као што је пре пет векова са системом бизантинске управе пропао био. Као што се за она времена српска господштина грабила и борила око првенства силе и власти над угњетеним народом, исто се то и данас огледа у маломе, најбоље у народној скупштини и ван ње. [2] [3]

[1] Vidi Obzor 5 ožujka 1875.

[2] Застава год. 1875 бр. 19 Увод. члан.

[3] PRIPOMENA. — Ovaj se razgovor zametnuo prije nego bi se bilo moglo ni slutiti da će mu onako brzo zasvjedočiti žalostni dogadjaji ljeta 1875-6. Da se ne vriedjaju još krvave rane, premučat je sad o prežalostnih pojavih na samoj hrvatskoj zemlji, za ustanka i za rata tursko-srbskoga. Ali, bio bi zločin narodne izdaje, kad bi se za čas htio pritajati ili izkriviti povjestni sud o tom ratu. Taj sud, po priznanom glasilu vlade ruske, glasi:

"*U toj nejednakoj borbi, kao što uvjek, pokazaše se Crnogorci pravimi junaci. Na žalost, ne možemo to kazati i za Srbe.*„ — (Черногорцы показали себя в этой неравной борбя, како всегда, истиними героими; кь сожаленію нельзя того же сказать про Сербовь). Tako je označeno djelovanje Srba i Crnogoraca u znamenitom kremlinskom govoru od 10 oktobra. Te rieči (cara Aleksandra Nikolajevića) izrečene s takove visine, proizvedoše neobičan utisak

Vlaho. Hodi, čoeče, prodjimo se tih nesretnih uspomena, koje, ako zacrniše Srbe, ne zabieliše Hrvatâ.

u ona dva naroda, kojih se one tiču. U jugoslovenskom novinstvu pojaviše se razna tumačenja tih rieči. Pače iznikoše i prepirke o smislu njihovom. Neprijatelji Srbâ tvrdiše, da su oni (Srbi) u Kremlu prozvani *kukavicami;* drugi ih pako tumačiše, da "sreća nije poslužila Srbom.„ Nu kako mu drago, smisao tih rieči jest, da se Crnogorci u ratu pokazaše junaci, dočim Srbi nisu......

Težko i nemoguće je da Srbi zanieču smisao toga naziva, jer se on osniva na faktih vrlo jasnih i nesumnjivih. Ratni heroizam Crnogoraca zasvjedočen je sjajnimi pobjedami; pomanjkanje takvog heroizma kod Srba dokazuje to, što bijahu, ne samo jedan put, pobiedjeni. Ako bi netko htio opravdati Srbe tim, što je njihova vojska bila daleko nejednaka turskoj, to se takovomu može pokazati još veća nejednakost na Crnogorskom ratištu. Pače Crnogorci bijahu skroz lišeni topničtva, kojemu srbska vojska imade puno zahvaliti. Srbi ne imahu dovoljno novca, dovoljno provijanta, municije, odieće; nu Crnogorci su sto krat siromašniji od Srba: njihovo bo zemljište niti u mirno doba ne može ni iz daleka zadovoljiti potreboćam stanovničtva; oni ne imadu arsenala, ne imadu puteva, nemaju medjunarodnoga kredita. Napokon, dok srbska vojska bje podpomognuta od više tišuća stranih dobrovoljaca, to Crnogorci bili su boj sami i pobjedjivali. Crnogorci pače poslaše čest svoje sile u pomoć Srbom, i svakomu je izvjestno da crnogorska legija ne potamni ni na polju Srbije slavu svoga imena i svoga značaja. Crnogorci si pribaviše u tom ratu udivljenje istih neprijatelja; dočim Srbi ne zadovoljiše pravednomu očekivanju niti svojih prijatelja i drugova. U izvješćih s crnogorskog ratišta mi nigdje, pače niti u magjarskoj publicistici, ne nadjosmo pripovjesti *o bježećih pukovnijah, o vojnicih koji su se sami malo ranili, samo da izadju iz službe* itd. itd. Može biti, da imade mnogo pretjera-

Petar. Mi ćemo ih se proći drage volje; ali treba da uvide svi sinovi Hrvatske, i katolici i hrišćani, koliko

na u pripoviedanjih stranih dopisnika o pomanjkanju ratnoga karaktera kod srbske narodne vojske; nu i neobaziruć se na te sluhove, moramo ipak priznati, da je nešto slična u stvari, i to je dosta da se uvjerimo, da sbilja Srbom manjka onaj heroizam, kojim se Crnogorci tako odlikovaše u posljednjem ratu. Tim nećemo reći, da izmed Srba nije bilo nekih vrlo oduševljenih oficira, nu to izčezava napram većini slučajeva.

"Gdje da potražimo uzroke tomu? *Slični pojavi vuku svoje uzroke iz vrlo dubokih osnova narodnoga duha i značaja: posljedica su poviesti, upliva prirode, te narodnoga uzgoja.* Gore su uvjek i svigdje bolje nego doline odgojivale ratujući značaj stanovnika. Sjetimo se stare Helvecije i novoga Kaukaza! Pripamtimo si i to, da su u poviesti srbskoga preporoda, u ratovih Karagjorgje i Miloša, glavno zasegli pastiri gornje Šumadije (u uzkom smislu rieči), okupljeni oko Rudnika. Iz austrijske je poviesti izvjestno, da su u svih ratovih medju svimi četami prvo mjesto po svojoj odvažnosti zauzimali krajišnici, stanujući na obroncih Velebita.

"I tako prvim uzrokom ratnoga preimućtva Crnogoraca, uzporediv Srbe, pokazuje nam se narodna ćud jednih i drugih odvisno od svojstva zemalja u kojih oni stanuju.

"Drugi uzrok sastoji se u vlastitostih povjestnoga odhranjivanja sadanjeg pokoljenja jednih i drugih. Crnogorci su daleko zaostali od Srba u čitanju i pisanju. Srbija pokazuje se prirodno puno prosvjećenijom od Crnegore Nu razvitak i završak posljednjega rata pokazuje, da je srbskim ratnikom u odsudnom času malo pomogla njihova nauka; dočim Crnogorcem nije ni najmanje naškodila njihova nenauka. Poznato je, da *na bojnom polju djeluju više ćudoredni temelji narodnog odgoja, nego li njegovi vanjski mehanički rezultati.*

su nesvjestni, kad misle da će narodnoj stvari pomoći, ili sebe podičiti, nazivajuć se Srbi. Treba da nadri-Srbi

Crnogorac nije jošte izašao iz epičke periode svoga razvića. On pjeva pjesme, koje mu zamjenjuju ljetopise i novine. On sklada pjesme, s početka kao prosjak, uzimajući sadržaj iz svojih podviga, a poslje kao pjesnik, daje tomu sadržaju epičku formu. A Srbi Šumadinci, zaboraviše već svoje pjesme, svoju veličanstvenu epopeju! Zaboraviše stare, a nove nisu već u stanju stvarati! Pa i o čem su mogli pjevati? Dva pokolenja srbske kneževine proživiše u miru, bez borba, bez žrtava! Dočim Crnogorci nastavljaju svoju četirvjekovnu borbu "za krst častni i slobodu zlatnu." Srbi kneževine razširivahu svoje gradove i sela, razplodjivahu ovce i svinje, skupljahu novac, a jedva li im se je kada pokazao slučaj za ratovanje. Takovim načinom narod se odučavao od pregnuća, zaboravljao navadu i sposobnosti k ratnomu heroizmu.

"Pri tom *viši krugovi naroda, njegova inteligencija, koja je imala zadaću, da potiče narodni duh u oduševljenju uzvišenih i nesebičnih idea, neodgovaraše toj zadaći. Često se ona preziranjem ponašala naprama narodnim vjerovaniem*, prama crkvi, koja je branikom bila njegove narodnosti toliko vjekova, jedinoj njegovoj školi, jedinoj živoj svezi sa slavnom prošlošću, te takodjer s ruskom i bugarskom braćom. Ali *ne može se reći, da je i uzvišena idea plemenskog rodstva i duhovnog jedinstva slavenskih naroda bila njegovana u kneževini*. Nasuprot, *Biograd je daleko zaostao u spoznanju slavenske uzajamnosti* ne samo za českim Pragom, nego i za *hrvatskim Zagrebom*! Srbi nadjoše za dobro zamieniti ideju slavenstva idejom srbstva. *Mnogi srbski politici i pisci potražiše analogiju medju Pijemontom i Srbijom, pri čem izniknuše i mnogi Cavouri, računajući skupiti sve balkanske zemlje i oživotvoriti maštu cara Dušana* o srbskom carstvu, sto-licom u Carigradu. Takovimi fantazijami morahu Srbi slušati apelacije s jedne strane od samih nekih Srba,

i laži-Srbi odujme jednom od usta čaše pijanice oholosti i hvaste, da im ne zablieštaju oči nad ponorom srbskih

s druge strane od Hrvata, a s treće strane od Bugara i Grka. Hrvati na to sa svoje strane stvoriše teoriju veliko-hrvatstva, i porječkaše se sa Srbi o granicah.... Bugari podnipošto ne mogahu dopustiti predpostavu, da se na njihovu zemljištu razširi prvenstvo srbskoga jezika i narodnosti.

"Napokon se i Grci nadjoše uvriedjeni pretenzijami Srba za Carigrad, koji bi, po mnienju mnogih Grkâ, imao pripadati ponovljenoj bizantinskoj iliti grčkoj imperiji.

"Na taj način, *ta ideja bijaše jedan izmedju glavnih uzroka hladnoga držanja naprama srbskomu ustanku od strane Hrvata, Bugara i Grka.* Pri tom bila je ona takodjer uzrokom nekoga tajnoga nepovjerenja sa strane Srba naprama Rusiji, u kojoj si oni predstavljahu suparnicu za Carigrad, kao što Talijani nazirahu svoje suparnike u Francezih glede Rima. S druge strane, srbski Cavouri sumnjahu, da li će im Rusija pomoći, da utvrde srbsku hegemoniju nad Bugari, koji nisu niti čuti htjeli o njoj.

"Nu najžalostnijom posljedicom takovoga hvalisanja Srba, bijaše vrlo lakoumno shvaćena potežkoća, predstojeća narodu s poduzećem takovoga rata. Neki srbski politici mišljahu, da je dovoljno udariti nogom i da će odmah iz zemlje izniknuti vojska; da je dosta, da srbski knez primi naslov kralja Bosne ili *Srbije*: da će se kraljestvo odmad stvoriti! Zato se i Srbija vrlo na brzu ruku spremi na rat, kao što u faktičkom pogledu vježbanja vojske, tako i u ekonomičkom, naime glede priprema neobhodnih za rat, provijanta, oružja, bolnica i napokon novca.

"No dosta je! *Srbi su sada oštro kažnjeni i za prijašnji svoj šovinizam*[1] *i za materijalizam i za svoje malodušje.* Uzdamo se, da će taj rat imati blagotvor-

[1] Svesrbstvo.

potrebâ i nevoljâ. Istina je, da više lud misli, nego more nosi; ali po glavi se kapa obamira.

Steva. Od toga žita ne bude ti brašna; Srb je Srb! A pa, naša pravoslavna Rusija!? [1]

nog upliva na sve razrede srbskoga naroda; da će se on odraziti pregnućem narodnoga duha, osvježiv njegove nazore, očistiv ga od pliesni, koja je već počela pokrivati površinu narodnoga života i misao njegovu... Srbi ne uzeše Niša ni Vidina ni Mostara ni Sarajeva; ali opet oni dobiše za se Rusiju„. (сент. Петербург: Вједомости, organ vladin).

[1] One, koji bi cienili, da je Steva zanešenjak osobite dlake, i da on ne pojmi *pravih težnja srbskih;* i one, koji ne upamtiše pisariju o *posebnim interesima srbskim u Dalmaciji;* kô što i glasovitu izjavu prof. Majkova u Moskvi, da je *hrvatski narod tobož austrijanska policija stvorila;* pa i one, koji ne znadu za *srbsku Poslanicu* namienjenu tobožnjemu novomu Brankoviću, Jovanu Sundečiću, što pjeva o skladu i ljubavi jugoslavenskoj, molimo, neka prouče ovo što sliedi: "Srbi u Primorju, moraju se kao živog' ognja kloniti istovjetovanja srbskoga imena sa imenom hrvatskim.„ — ""Ja ne pravim razlike medju Srbim i Hrvatim: za me je to sve jedno„„ reče jedan zastupnik većine u saboru zadarskom; to je baš i bio liepak, na koji se Srbi do sada hvataše, najposlie i propadaše, jer su im krila obliepljena bila„ (br. 9, godine 1877 Гласа Црногорскога, glasila vlade crnogorske, koji nagovara u Dalmaciji hrišćane, da sklope osobitu *stranku srbsku*).

Ruske Vjedomosti organ slavenofilski, donose u broju 32 godine 1877 članak, preštampan u "Istoku„ br. 25, koji govori o stanju balkanskih Slavena, i označuje težnju ruske narodne politike. Upliću se u uvodu u ovo pitanje i *Hrvati;* pa se i tu, po običaju, predstavljaju za to što su katolici, protivnicim slobode slavenske. I Srbi, i "pravoslavni„ Rusi, Hrvate zovu neprijateljim turskih Slavena. Pa tko je sve kriv, da su Hrvati takovi, po tvrdnji "Ruskih Vjedomosti„? Nitko drugi,

Vlaho. A što ćeš?! Ti govorio ne govorio, on sve jednu. Nego reci mi, Pero, što ti cieniš o tom nesretnom *bizantinizmu*, i kakvih on ima posljedica u srbstvu?

Petar. Škakljivo pitanje, moj gosparu: ne smim od

nego biskup Strossmayer, "koji se pretvara vatrenim patriotom, da lukavo zavede Hrvate; te ih je već i ulovio u mrežu neprijateljsku Slavenstvu„. On, "orudje Beča i Vatikana, odgojio je u protislavenskom duhu Franjevce bosanske i hercegovačke u djakovačkom sjemeništu; pa posredstvom njihovim širi protuslavensku politiku, mržnju i neprijateljstvo u Bosni i Hercegovini proti Slavenstvu„. A poštovani "Istok„ (organ Ristićev), koji zna, da je to sve laž; koji zna, koliki je biskup prijatelj i zagovaratelj ljubavi i sloge medju jednokrvnom braćom, za koje mu se s mnoge strane zamjera; a on ju, uzprkos te zamjere, propovieda čak u svojoj zvaničnoj pastirskoj poslanici, — *Istok* uzimlje tu klevetu i to ružno sumnjičenje za gotov novac, nenalazeć povoda niti najmanjoj primjetbi.

"Pomoću ovoga elementa (pišu Ruske Vjedomosti) tako prepariranih, franjevaca austrijski dvor namislio da ustanak obrati u svoju korist. On se nadao, da će po primeru predjašnjih saveza i dogovora sa Rusijom, uspêti i današnjim savezom da se koristi, te da zauzme Bosnu i Hercegovinu. I zaista, koliko god je puta Rusija priticala Austriji, da joj pomogne i da je spasi, uvjek je Austrija uspjela, da zahvata ma šta pod svoju vlast. Tako poslie francuzkih ratova, nanovo podignuta od Rusije, ona je dobila Lombardo-venecijansku oblast, Tirol, Salcburg, *Dalmaciju*, *Boku kotorsku* i istočnu Galiciju — ovu starinsku rusku vladavinu; a docnije Rusija je opet njoj ustupila i Krakov, i na novo prisajedinila k njoj Magjarsku, koja se odvojila bila od nje. No sad je na sreću, samo stanovničtvo hercegovačko razpušilo i poništilo revolucijonarne planove Austrije, zamjeniv tanje njemačke intrige javnom namjerom narodnoga jedinstva i slobode. Zadržavši na prvi mah želje bečkoga dvora, ono je dalo vremena ruskom

Steve da ti kažem. Napasti će na me: vidiš kako bode izpod sebe!

Vlaho. Ala, čovječe, kaži na moj odgovor.

družtvu, da se izjasni, i ono je podiglo glas, da smatra za nemogućno, protivno dostojanstvu, časti i interesima Rusije, da se Austriji ustupi ma i najmanji komadić srbske zemlje. Mi smo već spominjali, da je pokojni *gospodar Nikolaj Pavlović na povtvoreni predlog Austrije, da joj se odobri da zauzme Bosnu i Hercegovinu, odgovorio, kako drži, da se ne slaže sa čašću ruskoga imperatora dozvoliti, da Njemci zavladaju srbskom zemljom.* — Istinitost ovoga značajnoga i nezaboravnog odgovora tvrdi pokojni hercog Albert, muž kraljice Viktorije, kome su bez sumnje, dobro poznate bile sve prilike ovih novih pokušavanja Austrije o uvećanju svojih vladavina. Rusko družtvo, po zdravom razumu, izkazalo je to isto, i time je zasvjedočilo, da su zavjetne rieči pokojnoga imperatora, koje su većinom ostale nepoznate, služile kao nesumnjiv izraz najdubljega ubedjenja celoga ruskoga naroda. I zaista, treba samo pustiti Austrijance u Bosnu i Hercegovinu, pa bi ne samo te oblasti, nego i Srbija i Crnagora propale za slovenstvo; i Rusija bi ne samo u Austro-Ugarskoj carevini i na celom balkanskom poluostrvu izgubila svoj upliv, svoj evropsko-slovenski značaj, nego bi i stekla sebi grozne i neharne neprijatelje.

"*Austro-Ugarska treba da vrati Rusiji ono, što je bez svakoga prava dobila nekad iz njezinih rukuh — na ime Boku Kotorsku sa zaljevom Kotorom*; a Rusija će predati ovu oblast onome, kome ona pripada po svima pravima, t. j. knezu crnogorskomu. *Radi osiguranja trajašnoga spokojstva u Bosni i Hercegovini*, ako se poslednja sa svima svojim okruzima ne prisajedini k Crnojgori, *Austro-Ugarska da dade pismenu obvezu, da se ona odriče od svake misli, da ma kad ovlada Bosnom i Hercegovinom*, u kojima treba da se uvede samouprava pod vrhovnim nadzorom Turske.

Petar. Evo što o postanku i o posljedicah bizantinizma sudi historija.

Steva. Stalo je meni za vaše historije i smokve!

Vlaho. Tiše, tiše, Stevo.

"*Da napomenemo opet više puta kazanu našu misao, da je Rusija, koja je tôkom i silom samih stvari postala sad slavenskim dielom Evrope na suprot njemačkom i romanskom, treba svu svoju pažnju da obrati na zapadnu stranu balkanskog poluostrova, koja je naseljena srbskim narodom.* Kao što je predje njemačka rasa, koristeći se nesaznavanjem u Rusiji svoga slovenskog poziva, uspjela da iztrgne i zahvati prirodan zaklon Rusije sa strane zapada — ušća Visle i Karpata, a Beču je izpalo za rukom, da rukama Rusije otrgne već i na jugu komadić slovenske zemlje — Dalmaciju i Boku Kotorsku: tako je i sad ta ista rasa stupila na zemlju Bosne i Hercegovine, da ovdje produžava ne skrivenu i podmuklu kao predje, no javnu borbu sa *slovenskim elementom, koji je po sili historijske neobhodnosti, tielo i krv Rusije.* Ovdje se povtorava jedan izmedju bezbrojnih epizoda srednjevekovne i nove historije, tičućih se borbe dvaju plemena: njemačkoga i slovenskog.

"*Pomoću katoličkog krsta,* krvi i gvoždja, kolonizacije i gradjanskih ustava, njemačka rasa, koja se nekad graničila sa rasom slovenskom samo na istočnim krajevima današnje Bavarske, uspjela je kroz vjekove, da ovlada svim slovenskim zemljama duž Dunava i pribrežjama Mura, Drave i Save, i da predje preko Karpata u starinsku rusku oblast. *Galičko-katolička i čivutska Austrija izaziva slovensku Rusiju na boj na poljima i u gorama Bosne i Hercegovine.* Kad je najkapitalnijim dogadjajem najnovije historije — ujedinjenjem Italije i Germanije dokazano, da su dinastični i absolutno-državni principi preživili svoj viek i ustupili mjesto u politici jakom principu narodnosti, onda *Rusija* u današnjoj prilici nemože raditi drugčije, nego u smislu slovenskog samodržanja. Ona *nemože,* ona *ne-*

Steva. Ah, Vlaho, Vlaho! Latin pa latin! Čekam vas na proleće! Na preleće na Kosovu, vas švabske, magjarske i turske prijatelje!

Vlaho. Vidje li ga, Pero!? Kô da mu nešto naspje: sbode, pa ode. I bolje je, jer s onakim se ne može razložiti. Gle kapetana Rista, kako je to drugo čeljade!

Risto. Šta ćeš? Od nevješta i gora plače.

Vlaho. Sliedi, Pero, molim te.

Petar. Pod imenom bizantinstva razume učeni ljudi "ono djelovanje svjetovne vlasti, koje rabi bogoštovje i crkvene nastave na ciljeve, koji su sasvim tudji njihovu biću.[1] Bizantinstvo, kô sustav državni, to ti je smjesa pogansko-carske vlasti, na rimsku uredjene, uz iztočne prikaze obožanja čovjeka. Ni rod, ni imanje, ni kriepost, ni znanje, ništa nije vriedilo u bizantinskoj državi, do službenoga pečata, što vlada pritiskivaše na čelu pojedincu. Ali je tim pečatom vlada tako pečatila, da su se zadružne ruke medjusobom tudjile, i jedna nad drugu nadimale. Razkužilo duhove tajno spletkarenje, kako bi se došlo do najveće sreće na svietu, do dvorske milosti. Dukljan poganin načeo, Kostantin polukršćanin savršio, a Upravda (Justinijan) naperio sustav, koji je nasadio carstvo namjestničtva, činovnikluka (birokracije) prazne hvale i služinske oholije: taj sustav s kršćanstvom nema posla. Nisu bez koje vladari, koji poslie htjahu despociju da utemelje, svi počeli uvadjati redove i časti na bizantinšku".[2] *Bizantinizam* je prâvo *cesaropapizam.*

Bizantinstvo.

smije da ustupi ni korak navaljujućem neprijatelju; i to je njezin prvi i najglavniji zadatak na balkanskom poluotoku; to je njezin "conditio sine qua non" za daljni njezin rad radi osiguranja bića balkanskih hristjana: u tome je njezino sobstveno pitanje: da li će ona biti ili neće evropska samostalno-narodna država".

[1] Gfrörer Bizantinische Geschichten — B. I. str. 163.
[2] Gfrörer 295-6.

"Kostantin je hotio da u njegove ruke dodje sva uprava crkvena, i da ga svak prizna glavom pravovjernikâ, pravim Vrhovnim sveštenikom Isukrstovim; te da se njegova vlàda, i red njim uveden, prizna i slavi kô nešto savršena, kô vjerna slika reda nebeskoga; u jednu rieč, on je hotio, da kršćansko svećenstvo stvar carstva bizantinskoga učini stvar Isukrstovu.„ Dakako, da nije Kostantin to govorio: ali je to mislio, i tako radio, kô što ne taji najbolji svjedok, Eusebij,[1] da je on sebe smatrao, i ponašao se kô Bogom postavljeni obćeniti biskup Crkve. Najmilije mu je bilo, da mu se biskupi udvaraju; i on je, pred množinom svojih dvorjana, propoviedao, i prietio paklom i najpokonjim sudom. Crkvu je sagradio kô u Jeruzolimu, i sebi odredio mjesto crkveno, kamo nikomu, do velikoga sveštenika, nije bilo pristupa.[2] Za prvih Kostantinovih nasljednika, razgali se do kraja sveštenićeski značaj bizantinskoga carstva. Na saboru milanskom godine 355 Konstant reče u brk latinskim biskupom, koji ne htjahu podpisati osudu proti Atanasiju, slavnomu predteči boraca za crkvenu nezavisnost: "kakvi kanoni, kakvi zakoni? što ja hoću, to mora da bude crkveni zakon: nikad se ne protiviše iztočnjaci mojim zapoviedim; pa i zapadnjaci bolje da sliede tako; il ću ja neposlušnike kazniti„.[3]

Da je o iztoku istinu kazao car, svjedoči povjestnik Sokrates Sozomenos, koji V.a vieka piše ovo: "Odkad se carevi pokrstiše, od tad posli crkveni izključivo su od njih zavisili„.[4] Godine 448 Sinoda carigradska pozdravi Teodosija II. ovimi riečmi: "*mnogaja ljeta proosvešteniku carju* (pollá ĕte tô ärhierei basilei)„.

[1] Vita Costantini I. 44.
[2] Sozomenos VII. 25
[3] Athanasius — Historia Ariana ad monachos cap. 33.
[4] Historia eccles. IV.

U obćem saboru kalcedonskom, kad bi car progovorio, ovako bi Grci zapisali "sad progovori najbožanstveniji, najprepodobniji naš Gospodar (ó deiótatos kai évsebastos émon despotes„.[1]

A u sjednici 25 oktobra istoga sabora, godine 451, episkopi jednoglasno uzkliknuše: "Mnogaja ljeta svešteniku carju. Ti si crkvu izpravio, ti si supostate pobiedio, ti si naučitelj Vjeri„. — (pollá éte tô ierei tô basilei, tàs ekklesias sy orzosas, niketa polémon, didáskale pisteon).

Sedmog vieka car Kostantin, pridjevkom Bradjaš, imao je dva brata. On ih je oba nakitio imenom Augusta; ali ih s nepouzdanja držao dalje od državnih posala. Nego, mladoj gospodi se prohtjelo, da i oni u svietu broje; pa tajne dogovore zametnuli s vojskom. Našlo im se pristaša; i vojska krenula pod Carigrad, i caru odpremila poslanike, da mu kažu: "Mi smo hristjani, pravoslavni katolici i istiniti poklonitelji svetoga Trojstva. Pa, kako na nebu tri osobe u trojnom jedinstvu vladaju, želimo mi, da tako i na zemlji tri skladna cara nam gospoduju.„ Car doduše dade na vješala te poklisare i ušutka vojsku; ali se vidi, da Grci, to crkovnjaci, to vojaci, to naučnici, bili su već privikli misli, da je bizantinsko carstvo odsjaj nebesnomu carstvu; i u svom caru su vidjali namjestnika Boga svemogućega.[2]

Još jednu. Car Lav Isaurjanin slikoder (ikonoklast), god. 730 piše papi Grguru II: "Znaj ti, papo, da sam ja u jednoj osobi i car i sveštenik.„ Njemu dakako papa odčita, da upozna razliku izmedju bizantinskoga i latinskoga bića. "Doistine mnogi Tvoji predšastnici, Kostan-

[1] Mansi — VII. 178.
[2] Labeau — Histoire du Bas-Empire. Martin XI. 408.

tin, Teodosij, Valentinijan Veliki, uz carsko zaslužili su i ime svećensko; jer su biskupom pomagali u nastojanju na dobro Crkve: sinode sabirali i istini služili. Ali si Ti drugim putem okrenuo. Ti gaziš stari red; crkve sadireš; bogoštovje izsmjehavaš. Slušaj, care, moju poniznu opomenu; prodji se tvojih nedjela, i pokori se zapoviedim crkvenim. U posle crkvene, ne smi se nikakav vladar uplićati: tu smiedu sami biskupi odlučivati, jer oni sami imadu Duh Krstov. Jedno je vladanje crkveno, a opet jedno vladanje državno. Tvomu surovomu i vojačkomu duhu, dolikuje državno vladanje; ali duhovno ne dolikuje. Gle! Ja ti poviedam razliku izmedju krune i svećenstva; priznaj ju, da duše ne gubiš. Kô što prvosvećenik nema prava da ti se upliće u dvorske poslove, tako se ni Ti ne smieš u crkvu proturivati, svećenike birati, Svetotajstva dieliti. Svaki nas, ostani pri zvanju, što mu je Bog namienio.

"Čuj još jednom: velik je jaz izmedju svećenske i svjetovne vlasti.„

"Kad ti sve ovo nebi dovoljno bilo — kaže obraćeni protestant Gfrörer, -- gle, same naslove, da istinu kô dan vidiš, kako se je u Bizancu priplela svjetovna sa crkvenom vlasti, iliti kako se tamo rodilo cesaro-papinstvo. Car se nazivao: *Prebožanstveni*, *Presveti*, *Prepodobni*, *Hristom obljubljeni.* Odpisi njegovi zvahu se "Božanstvení odpisi.„ Dvor njegov, spavaća soba, blagajna: "Sveti dvor, sveta soba, sveta blagajna„; pa i konjušnica, gdje je spraćao konje, zvala se *sveta konjušnica;* i nadkonjušar se zvao: *knez svete konjušnice*„. — Eto, taki ti je bio; taki se pronosio, manje više, po susjednom iztoku, *bizantinizam*, sve do god. 1453, kad Turčin zasjede u Stambul!

A da to sve nadimanje bizantinsko nije bilo nego

prazni dim i puko bulazganje podlih udvorica, kažu sve skoro bogoslovne prepirke od IV. do VII. vieka; u kojih, ili očito ili potajno, svedjer dvi struje se borahu: s jedne, car s dvorskom strankom; a s druge, Petrov nasljednik, uz branitelje crkvene samostalnosti. Pa zastavom vjerozakonske istine u ruci, pape redovito i nadvladaše; davajuć očevidni dokaz, da se kršćanska crkva nije stopila sa grčkim carstvom; i da car nije bio ono, što su mu udvorice na uši šapćale: nit naučitelj vjere (didaskalos pisteos), nit gospodar crkvi (despotes ekklesias).

Golemu tu razliku, i živu opreku bizantinstva i kršćanstva, te opreku crkveno-državnoga sustava bizantinskoga i latinskoga, nisu sami pape shvaćali i sudili, nego cio je zapadni sviet to shvaćao. Prvi jasno su to posvjedočili još VIII. vieka Franki. *Karolingjiske knjige*, koje je Dragutin Veliki (g. 792) dao sastaviti, da pouči caricu Jerinu i njezine duhovne i svjetovne pomoćnike, uz ostala pišu i ovo: "Javni spisi grčke carice Jerine i njezina sina Kostantina VI.a nose izreku: *Boga mi, što s nama vlada.* Oj ludosti! na koju se nije srditi, nego je uprav žaliti. Sam Bog, svevječno biće, svietom vlada; a šustom oholijom odiše, kad se kakav vladar usudjuje da se u jedan red meće sa Svemogućim Bogom. Takodjer oni sasvim nepristojno kažu, pišuć papi: *Bog je odabrao nas, koji u istinu na njegovu slavu ciljamo.* Ne na istinu, nit na slavu Božju, nego na vlastitu proslavu i na laž ciljaju njihova govorenja i činjenja. Nit ih je stid, po običaju poganskom, nazivati se *Bogovim*, i spise, koje oni podpisuju, *božanstvenim* spisim imenovati. Dalje od kršćana ta poganska zloraba, dalje pretvaranje ljudi u bogove! Još više, pišuć papi, oni kažu: "Mi molimo Vaše Otčinstvo, dapače, *Bog moli.*" Doduše, tko kaže da on s Bogom vlada, taj lako kaže: "*Bog moli*, jer napokon Svemogi Bog ne moli, nego zapovieda."

Povjestnica dokazuje, da je *bizantinstvo* krutih posljedica imalo: ono je, uz ostala, najvećma prouzrokovalo *muhamedanstvo*. Despocija, koja se iz smjese vlasti državne i crkvene razvila, i do skrajnosti Justinijanom zašla, utrnula je pravu vjerozakonsku ćut u bizantinskih državljanah. Kroz razmazane dvorjane nestalo je pravih biskupa, nestalo nezavisne nauke. Puk podivljao, i od mržnje na utovljeno i podlo sveštenstvo, počeo se vraćati u poganstvo. Višekrat u Bizancu došlo se po ulicah do krvi medju carevcim i jelinskim tim novim poganom. Preko medjâ carstva, kamo se sbjegoše svi stari razkolnici i novi prognanici, osobito u Arabiji, kuhale se svakovrstne želje za osvetom, i začimale se vjerske obnove. Tamo, i idoloklanjaocâ i židovâ i monofisitâ i krivovjeraca; pa su već oni isti slutili, da ne može na dalje tako da ostane. A pošto su sve vjere uz *kršćanstvo* (*bizantinsko*, koje su oni poznavali) propale, oni mišljahu, da valja novu vjeru zasnovati. Više je tu bilo tih snovača; pa Muhamed postane nekud najvještiji i najsretniji. On omisli da smiesi poganstvo sa bizantinskim kršćanstvom, kojemu se već odsvakle poricao život. *Kršćane*, kano takove (katolike, Nestorijane, Jakobite), on nije progonio; nego je on ciljao na pogane i na *Melchite* (*carevce*) t. j. na *bizantince;* te ih je sunećivao, ili sabljom kosio.

Vlaho. Pa što ga je Srbim i Hrvatim sa bizantinstvom?

Petar. Kad je Focij, da podmetne klip Rimu, omislio da sebi privuče svu Dalmaciju, pošto su svi stanovnici Biele Hrvatske, od Raše do Cetine, već dvista godina bili rimo-katolici, a većina bila dalje k jugu srbskih došljaka nekrštenih, on nagovori Vasilja Macedonskoga, da pošlje uz njegove sveštenike, dvorskoga povjerenika u Poganiju, Trebinje i Duklju t. j. u zagorje *Crvene Hr-*

vatske, da prije pokrste tamo Srbe naseljenike: kako bi ih kašnje navukli na razkol od crkve rimske. Dvista godina bili su ih pustili, da zlikuju bez krsta, a sad im se smilovali. I to car učini, dajuć u nagradu razkola, povlast svakoj knežiji, da sebi bira kneza iz svoga plemena, nek se tako od države hrvatske lašnje trgaju.

Vlaho. Idi s bogom: pustimo sad te razpre crkvene: nego, što ga imadu Srbi sa bizantinstvom?

Petar. Kazala ti je, čovječe, *Zastava*. A sad čuj još Rankea, što je srbskoj težnji i ustroju sa bizantinstvom: "Srbi su iz početka od Grkâ usisali mržnju na crkveno biće zapadno: mržnju, koju nije moći nikako izčupati, kak se jednom gdje ukopitila; tako da, kad je posljednja kneginja Jelina Paleologa, XV.a vieka izručila knežiju papinu pokroviteljstvu, Srbi, da im gradove neprimi rimski stožernik, pozvaše i predadoše ih Turkom.„[1] Uz to, navadjajuć kako je Papa Inocencij III. god. 1199 odlukom sabora dukljanskoga, *de duobus potestatibus a Deo constitutis*, nastojao da i kod Srbâ prodre nazor kršćansko-zapadni ob odnošaju crkve i države, Ranke priznaje, da se sve razbilo o veličajnih osnovah Dušanovih, koji je htio zauzeti carstvo, o kojem se preotimao zapad sa iztokom. Pošto je Dušan bojnom srećom bio stekao veliku moć, htjelo mu se naslova. Kao srbskoga kralja, Grci nisu bili dužni ni skloni da ga slušaju: on je dakle uzeo naslov *Rimskoga cesara* i *Hristuša ljubećeg Macedonskoga carja*, i počeo Tiaru (trovienac) nositi na glavi, a držati u ruci zemaljsku kruglju s križem. "Ako igdje (veli Ranke), to u pravoslavnom iztočnom carstvu, vezan je bio duhovni uz svjetovni posluh: to je u misli bilo skoro jedno i nerazlučivo, premda je načelo duhovno imalo svoga posebnoga poslovača.„

[1] Ranke — str. 8 pa 28.

"Težko su se u Rimu varali, kad su se nadali, po njegovih liepih obećanjih, da je u Dušana kakve sklonosti prama zapadnomu crkvenomu sustavu. U njegovih zakonih bio je osudjen u rude svaki, koji bi hotio da se obrati na *latinsko krivovjerje.*[1]

Crkvena ustanova, izdana pod knjazom Mihajlom; nazori o slobodi vjerozakonskoj, koji još danas u Srbiji vladaju (a nekmoli u Rusiji!); uvjeti u Ustavu o vjeroispoviedi knjaževoj; stihovi srbskog Horacija, kojim i danas odvraćaju Jugoslavenstvu Srbi, kô što je iz duše njihove, godine 1841 odvraćao na Ilirstvo Србски Лист:

Србску нам народност чине
Име, језик и вера[2],

sve to kaže, dokle je bizantinski sustav zasegao u srbsko biće, i narodno i državno.

Vlaho. Dà, dà. Srbi su nagrajisali na bizantinizam; Hrvatstvo.
ali mi se čini, da bi ti hotio, da Hrvati udare o ultramontanizam. Nisu li zar i Hrvati bili u dodiru sa iztokom? Nisu li i oni imali mahne onih vremena?

Petar. Hrvati su od vajkada imali, kô što imadu i dan danas, težkih nedoskudica i mahna; ali su se oni odmah iz početka uredili narodno-državnim sustavom, koji odgovara prosvjeti i napredku evropejske uljudnosti. Koncem VI. vieka, prvobitne crkve i biskupije stojahu uredjene u rimskoj Dalmaciji na način, da se razvoj narodnosti i države hrvatske naprama crkvi katoličkoj, može smatrati kô razvoj narodnosti i države francuzke, naprama istoj crkvi.[3] S toga su pape Hrvate osobito štitili. Samo jedan primjer da ti navedem. Pošto papa Aleksander II. god. 1069, da bolje bdi nad Srbijom i Arbanijom,

[1] Ranke str. 15. — *Lateinische Ketzerei.*
[2] Danica Ilirska g. 1841.
[3] Dümmler str. 363.

uzpostavi staru mitropoliju dukljansku u Baru, pod uvjet da prizna i unapred solinsko-splitsku, kô stariju mitropoliju, Mihajl Zahumski, jedan od nasljednika I.a Mihajla Viševića, uznemiren što papa neće da mu bar dá kraljevske znakove, bud neće krunu, kô kralju Zvonimiru; Mihajl, smućen što je papa dukljansku mitropoliju iz premiešane Zete premjestio u čisto hrvatski Bar, stao je podbadati Dubrovčane: da su oni tobož tiem uvriedjeni i podredjeni Baru; i prouzrokovao je velikih nereda u crkvi dubrovačkoj.[1] Nego, sve mu to nije pomoglo; i on je nadalje ostao knez zavisan (vasal) hrvatske krune.[2]

Risto. Ne budi ti žao, Pero, al' sam čuo da su Hrvati papiste!

Petar. Papiste, dakako! u koliko Papu priznaju duhovnom glavom svoje crkve katoličke, i u koliko, srednjega vieka, pape jedini nosioci napredne državne misli, bijahu sudije medjunarodnomu pravu; pa su oni uprav Hrvate i uveli u red državnih naroda.

Risto. Ala da ga čujemo, šta je znao pametna da uradi za Hrvate taj rim-papa?

Vlaho. Nu pravo, dragi Pero, zašto nije dao Petrovu zastavu Grgur VII.i Mihajlu? I zašto je on toliko radio za Zvonimira?

Petar. Nije sam Grgur. nego su mnogi pape prije njega živo radili o tom, da učvrste hrvatsku državu; dok cari bizantinski naproti nastojahu po svaki način, da je raztroje. Ja puštam da i ovde na vaša pitanja odgovara stari lutorac i Niemac Gfrörer. "Grčki carevi sami nazivahu sebe *Prepodobni Apoštoli, Svetejši Despote Samodržci Vaselene;* a bijahu u istinu najpogibeljniji ne-

[1] Jaffe, Regesta Nr 3799.
[2] Farlatti Tom. III str. 149. Gfrörer str. 254-260.

prijatelji Isusovoj crkvi. Pošto je tako bivalo, papa Nikola II.i nastojao je iz petnih žila, da obrati Bugare, nebil' se u iztočno-rimskom carstvu utvrdio pravi nauk, koji ne dopušća, da se crkva sniži u ratilo samosilju; nego uči, da je uvjek vlast duhovna razlučena od vlasti svjetovne; pa ne trpi grčkog cesaro-papinstva. Baš tada se desiše Focij i Vasilj Macedonski; i tako stvar se smela.

"Obstojnosti, koje su napućivale papu Nikolu dokučitog', postojale su za Grgura VII.; dapače pridošlo je novih pobuda da se djeluje. Poviest mletačkoga proširenja dokazuje jasno kô dan, kako XI.a vieka, grčki iztok zurijaše bez životne moći: pa se već mogao proricati dan, kad će gronuti priestô bizantinski. Tko će pridoći, da zajazi grdnu prazninu, koju će propali za sobom ostaviti? Grgur je VII.i hotio, da uz otruhlu bizantinsku, posadi pravu kršćansku državu: da ju ta u svoje vrieme nasliedi. On mišljaše, da jedina Hrvatska ima snage dovoljne, da se primi čuvanja iztočnih vrata, i da se odupre navali izlamstva.

"Vlastodržce, osobito matore, trnci prolaze, ako im o smrti spomeneš. S toga su se carevi ti, na babju nasladjivali, zakidivanjem Hrvatske; držeć u svojoj glavi, ako nju potisnu, da će se oni pomladiti. Jadni sliepci, tako radeć, išli su na ruku svomu izkopajniku, Turčinu. Svi nagovori i preduvjeti, kojimi Grgur VII. god. 1096 spremi prve križare na iztok, živi su dokaz, da je cilj onomu, viekom znamenitomu podhvatu, bio spas grčkoga carstva od turske nenadnje, i sloboda svete zemlje. Ali, prva križarska vojna, kô što sve susljedne, ne mogoše da spase, nego samo za koju godinu da odgode propast grčkoga carstva. I odmah se stvari čudno preokrenuše na iztoku. Grcim mrzka bila ta pomoć latinska, koja doduše kadšto bijaše preslana; pa daj da im se snuju

izdaje u same nevjernike. Latini opet stali vikati na neharnost i misliti na osvetu.

“Nije od obiesti, nego od težke muke vodjam se križarskim nametala misao, da bi se sveta zemlja mogla održati jedino, kad bi se odlučilo, da se na razvalinah grčkoga, posagradi koje latinsko carstv o. Enrik Dandolo i još neke mudre glave, prionuše uz tu misao i dojaše se posla. Nego, ne podje im za rukom, jer se carstvo to latinsko razdrobilo u grotulju malenih knežija. Rad šta? Radi osobne ponosi tosti: križari, većinom vitezov i častnici, volili zapoviedati nego slušati; a uz to bilii malô vojske. Nehaj-grad državâ ne gradi se vojvodami, nego pukom čilim, požrtvovnim, poslušnim. Da je stala još tad cjelovita hrvatska država, o koje osnovu Grgur VII. toliko se bio natrudio, bilo bi liesa, iz kojeg bi se bio mogao stesati tvrd branik.

“Latinsko carstvo na Bosforu brzo se razrušilo: pa, što medjusobna nenavist pomorskih državica talijanskih, što provala Mongola, izazva iz tminâ neku prikazu bizantinsku, ni živu ni mrtvu, koja napo kon zaglavi od ruke onih Turaka, što još za Aleksija I.a Bizancu prietijahu.

“Turska prevlada više ne bijaše razor, nego iz neke ruke zamladičenje zadunavskoga poluotoka. Turčin, brk a brk, više je vriedio nego Râc: njegova surovost zdravija je bila od mâzi grčke.. Nego, tja dalekomu zapadu prietijaše pogibelj od jogunih Turaka, na Bos foru utaborenih.

“A sad, tko je tih crnih doba, od svih kršćanskih naroda, koji stanuju izmedju Rajne i Crnoga mora, tko je Zapadu najvećma pomogao? Tko god poznaje povjestnicu, taj može slobodno odgovoriti: Hrvat. Da Hrvata ne bijaše, barjak divljega Svetca prodrô bi bio do Rajne. Hrvat proli potoke krvi za carstvo njemačko, u vrieme njegove najveće stiske, kad su ga sramotno odbjegli i

sami sinovi. Hrvat svoje prsi pokloni neumrloj tvorbi kneza Eugenija, da postane neprolomnim nasipom proti navali turskih talasa. Gledajuć na to, red je priznati, da osnove Grgura VII. sjajno su opravdane, povjestnicom zadnjih osam vjekova.

"Još će ih bolje budućnost opravdati. Crni se oblaci viju nad turskim carstvom: ta rieč, ***bolestnik***, koju nedavno izusti sjeverni gosudar, odgovara istini. Tako opet nastaje pitanje: kamo ostavštinom Turske? Isto pitanje, o kojem se za Grgura baviše sve bistre glave: tom samom razlikom, da su tad bili Bizantinci to što su danas Turci. Srednjih vjekova, na papi je bila briga za sve kršćanstvo: i on je, obzirom na pravicu i na obće dobro cjeline, pogadjao i izgladjivao suparničke težnje pojedinih naroda. Te vlasti danas već neimadu Petrovi nasljednici. Svaka velevlast misli na svoj način o nasljedstvu Turske; i bude li to pitanje tako riešeno, jamačno iz zla može se izleći gore.

"Po našem sudu, nema do jednoga pravoga riešenja; a to je, da obzirom na promienjene obstojnosti, dodje se na misao Grgura VII.a. Nek se Hrvatska od Kotora do Zemuna makne, da primi k sebi srodnike svoje; pa će kralj hrvatski dići častni krst na crkvu Sv. Sofije. Što je zamislio, i ono o čem je Grgur VII.i nastojao, to će se izkoliti: jer to on ne začimaše od putene nagloželje, nego iz bića kršćanstva; i narod hrvatski ima nezagodljivo baštinstvo, blagoslov toga Pape."[1]

Risto. Dakle bi ti Hrvatskoj dao sve do Carigrada?

Petar. Kazao sam ti, dokle je Hrvatska. Ovde je samo govor o kralju hrvatskom i ugarskom. I to govori navedeni povjestničar. Slušajmo dalje, što mudre glave kažu:

1 Gfrörer — Bizantinische Geschicten — str. 268-273.

"Narod„ kaže Francuz Leouzon Le Duc[1] "narod, koji za trinest vjekova zasebice posveti sve svoje snage istini i pravici; koji ni krvi ni imanja nije zaštedio, da pomože uljudstvu i čovječanstvu, boreć se po redu proti Obrim, proti Longobardim, proti Frankim, proti Turingjim, proti Niemcim; koji slavodobitno suzbi Tatare i Turke, spasujuć Evropu od sramotna jarma: narod taj zaslužuje nešto, što nije ni prezir ni zaborav. Slavna je i poučna povjestnica hrvatskoga naroda. Do duše bilo je vrieme, kad mu se sva Evropa divila, nazivajuć ga svojim nepredobitnim branikom, proti varvarinu dušmanu uljudstva i kršćanstva (Antemurale Europæ contra immanissimum nominis christiani hostem). Red se danas spomenuti tih zasluga.„

Vlaho. Ali, Pero moj, Hrvatska nije samostalna: ona sobom ne zapovieda.

Petar. Da, Hrvatska nije podpuno samostalna: ona je pod zajedničkom krunom! "Ali, što se komu mari za narodnost kraljevu„ veli nadalje Leouzon, "kad narod može živiti po svojoj narodnosti? Nije li zar Grčkoj kralj danežac? Belgju saksonac? Sveciji i Norvegiji Francuz? pa će se zar reći, da je onim narodom s toga baš težko? Izim toga, ako i malo dublje promotriš povjestnicu, razvoj i zvanje Habsburgske Monarhije, osvjedočit ćeš se sam, da je sudbina toli kuće Habsburgovaca, koli obstanak raznih kraljevina, a zanajviše nezavisnost Ugarske, jako spojena uz sudbinu jake i napredne Hrvatske.

Da, Hrvatska ima svoje liepo zvanje. Nije Bog za ništo dosad učuvao i oplemenio Hrvate.

Najveći umovi u čovječanstvu dive se plemenitoj ljubavi i junačtvu naroda hrvatskoga. Dosta su dva primjera. Inocenc IV. oko godine 1246 primio na dar iz

[1] La Croatie et la Confederation italienne. Paris 1869, str. VII.

Hrvatske sliku Isusovu, o kojoj se pripovieda, da je sam Spasitelji na rubac iznio i poslao na dar kralju odeskomu. Tu je sliku koncem XIII.a vieka darovao papa Urban IV. Francuzkoj; pa je čuda po Francuzkoj i po Belžu učinila, i još danas se čuva, kô najdragocjenije blago u crkvi Laonskoj.[1] O ljepoti te slike, podpisom staro-slovenskim (glagoljskim), i o bogoljubstvu hrvatskih hodočastnika, koji od zavjeta s. Nikoli, iz Bara vrvijahu u Rim, da je se nagledaju, neumrli Dante spominje u svom Raju, na način, da uznosi svaku hrvatsku dušu. Dante, pošto je obašao cio Pakao; vidio sve muke očišćenja; poveden u Raj, sreta se sa Sv. Brnardom. Taj angjeo u ljudskoj puti vodi pjesnika pred Majku Božju i tu ga ostavlja, da se nagleda slave Svih Sveti, i da se arajda. Dante sam o sebi kaže:

"Quale è colui che forse di Croazia
Viene a veder la Veronica nostra,
Che per l' antica fama non si sazia;

Ma dice nel pensier finchè si mostra:
Signor mio Gesù Cristo, se verace
Or fu sì fatta la sembianza vostra!

Tal' era io mirando ecc.[2]„.

Taka je starinom priznana plemenitost hrvatske duše, da joj orijaš pjesnički Dante, najvoli priličiti u rajskom zanosu!

Risto. A kako, pobratime ti mi si, jučer klevetaše meni Steva, da su Hrvati svedjer bivali panduri tirjanstvu i despociji?! Ja sam se s njim donekle inadio; ali,

[1] Ch. Cachier et Jean Arth. Martin: Nouvaux Melange d' Archeologie etc. — Reims 1874 pag. 204.
[2] Dante — Paradiso XXXI. 103.

Ciganin ga ošišô! on je viloš prama meni; pa sad daj po filosofiji, daj po historiji, ne mogoh mu pri koncu ni zuba obieliti. Viče, brate, i gjisa kao parip; eno si ga sam vidio!

Petar. Hrvati su bili svedjer vjerni svojim zakletvam, i neustrašivi branitelji prava. Našlo se kadšto i u njih taštih ljudi i hitrih udvorica, koji se pustiše u ratilo tudjoj samovolji; ali tomu nije kriv cio narod: kô što narod nije kriv, da su njegovi najplemenitiji osjećaji kadšto zlorabljeni, i zavedeni na ciljeve nenarodne.

Ti znaš, kapetane Risto, na kakvu je glasu još danas u Carigradu vjernost i hrabrost Hrvatâ. Novčari jermenski, grčki, franački, ti još vole čuvarom svoga doma jednog Hrvata, nego dvadeset drugih stražana.

Risto. Jest; ali izmedju tieh primorskieh Hrvata imade, čovječe, i Bokelja, i Crnogoraca!

Petar. I bilo ih uvjek! Ja to ne niečem; nego samo kažem, kako je dično ime, Hrvat. Poslie bitke mohačke, Sulejman Veliki, pišuć Ferdinandu austrijanskomu, daje mu naslov najčastniji: *Hrvatski kralju:* pošto je jur Ugarsku držao svojom.[1]

Glasoviti vojskovodja Montecuccoli, da se opravda, što nije mogao ništa vanredna da opremi proti velikoj sili turskoj, piše: ***htidoše da budem Hrvat, vojskom od četri hiljade konjanika***![2]

Sgodopisja trideset-godišnjega rata u Njemačkoj, puna su svakojakih pripoviesti o hrvatskom junačtvu: Švedi, Francuzi, Švabe, svi su se bojali Hrvatâ kâ groma.

Cesar Leopold, kada godine 1660, primi u Ljub-

[1] Bubesque: Epistolæ deque rebus Turcicis. Lipsiæ — 1689 str. 550.

[2] Montecuccoli — Memoires — Strassburg 1740 str. 350.

ljani, velike goste, najviše se dičio svojim Hrvatima. Slovenski sgodopisac Valvasor piše, da se sviet nije mogao od dragosti nagledati hrvatskih konjanika. Pusto se zlato niz konje prelievalo; na njima stasiti junaci, tigrovih ćuraka, perali-kalpaka. Na golu vilenjaku, čeonik im prolićao kroz redove, golom sabljom u desnici. Sve je za njima malo i veliko vrvilo ka' mahnito.

Kraljević francuzki, kašnje Veliki kralj Ljudevit XIV. glavom je zapoviedao kraljevske pernjanike, *Hrvate.*

U carstvu, u kojem nikad ne zalazaše sunce, carski tjelohranitelji zvali se *Hrvati.*

Najsjajniji kralj Njemačke, Ivan II.i saksonski, prijatelj banu Petru Zrinoviću, sabrao je plemenitašku četu; da ima i on, što nikakav kralj nije imao, do hrvatskoga bana, kralja francuzkoga i cara rimsko-španjolskoga, *Hrvate.*[1]

Za Marije Terezije, kakvi bijahu Trenkovi Hrvati, još pamte Švabe.

Napoleon Veliki, prikovan na otoku sv. Jelene, razmišljajuć o ljudih i o dogadjajih svoga vieka, iz duše spominje: *svoje vrle Hrvate* (Mes braves Croates!). I taj grom ratni, koji se na svietu nikoga ne uzboja, kaže Thiers, da se uzboja Hrvatâ; i da nije htio u Mletke, dok Hrvati (dalmatinski) nisu kućam svojim odpremljeni.

Risto. To je sve liepo; i ja u te hvale pristajem. Nego, ti zazireš od težnjâ srbskih; a ne kažeš ništa, što Srbljim misle Hrvati.

Petar. Što ja znam, svaki svjestni Hrvat misli ovako: "Ja u duši ćutim svoju narodnost hrvatsku, svoje pravo hrvatsko. U Hrvatskoj, bio tko vjere koje htio, zvao se imenom kojim volio, svak se radja Hrvat. Svakomu sinu

[1] Böttingen. Geschichte des Königreiches Sachsen II. Band s. 166. — Flatte idem II. Band. Gotha 1870

Hrvatske prosto je sve ono, što ne vriedja jedinstvo naroda, jezika i države.„

“Imam (kaže *Hrvat*) srodnika na zapadu, koji se danas zove *Slovenac*. Taj nema državnih medjâ. Uzda li se u osebnu svoju snagu, ja mu neću ni zaviditi, ni odnemagati, da ne osnuje svoju državu, i da ne steče osobitih prava. Ne uzda li se u to, raztvaram mu Hrvatsku, da spasimo koliko više Slovenaca možemo.

“Imam (kaže Hrvat) srodnika preko Drine, koji se od pamtivieka zove *Srb*. Ja mu ništa ne zavidim. U borbi duševnoj, da zajedničkoj narodnosti izvojujemo položaj u svietu, brat sam mu, i vjeran drug: što on dobije riečju i umom, to je moje; što ja imam, naporuč mu. Dvoja slova i dva imena, to su dva suda: pokladajmo se: on meni narodne cjeline, ja njemu prosvjete evropejske. U borbi za nezavisnost, njega zove stara Srbija i Kosovo; mene je s sabora cetinjskoga na Jajce, na Duvno, na Posavje. Obojica imamo zarobljene braće. Radimo svak svojim putem; svak svojimi prijatelji; svak svojim načinom, da ih spasimo. Tko više i prije, ponj i po braću bolje. Oba pravo imamo da pitamo poznate svoje granice; oba dužnost imamo, da braću oslobadjamo. Ali prava nemamo, da braći slobodu kratimo; kô što dužnosti nemamo, da se svojih medja i svojih prava odričemo„.

“Imam trećega brata na iztoku (kaže Hrvat): *Bugar* je zdrav, uztrpliv, jak: on ima svoju prošlost, pa hoće, i pravo je da ima svoju budućnost. Pomagaj mu, Srbine! Lakše je tebi pomoći Bugarinu proti Turčinu i Grku, nego je meni pomoći Slovencu proti Niemcu i Talijanu. Pomagaj, Srbine, od bratske ljubavi, i rad vlastite koristi: to je tvoj iztok; tamo ti je *turska Srbija;* tamo *Kosovo* i *Šarplanina:* tamo Gjavolje selo, što ukopa Dušana„.

“Kad pilići probiju ljupinu, tad će proso zobati:

ako se kadšto i kljonu, opet će se oni sjatiti. Jugoslovinska zemlja tad će postat jedna, slobodom bratinskih naroda, kô što je danas jedna položajem i stoljetnim mukami. Starac Zaharija, koji je pri otajstvu svoje trudnice zamukao, progovorit će, kad se nadje čedo. Francuzka je jedna, Švajcarska je jedna, Njemačka je jedna, Ingležka je jedna, Amerika je jedna: sve kraljevine, sve carevine, sve skupnovlade, zovu se jednim imenom; ipak svaka gotovo ta zajednica na razlik je način nagodjena, po razlikoj naravi i potrebam njezinih sastavina. Pa rad šta bismo mi sad gatali o imenima? Bilo ime koje bilo, ni Hrvat, ni Srb, ni Bugar, neće svoga imena ni svoje kuće pregoriti; nego će u veću zajednicu stupiti, da se od vanjske pogibelji bolje obgrade. Ne prudi nam, da mi ležemo sumitice; nego je od potrebe, da upored stupamo„.

“Svi Slovinci mili su Hrvatu, i biti će sve to miliji, što budu slobodniji, napredniji i mogućniji u svietu: da se pomagaju kô braća, i do svake potrebe, da se brane od inorodne prevlade. Svi su Slovinci veliko pleme ljudsko, kô Germani i kô Romani; ali Slovincem je sudjeno, kô Germanom i Romanom, za boljak vlastiti i za napredak svieta, da se diele na samostalne narode, kô što se diele sinovi jedne majke, da zametnu samostalne obitelji.„

Vlaho. Što dakle hoće Hrvati?

Petar. Kad znaš, što misle, lako ti je znati, što oni hoće. Hrvati hoće *hrvatsko pravo: Samostalnost, Cjelukupnost, Ustav.*

Hrvati hoće samostalnost Hrvatske.

Dična je poviest hrvatske samostalnosti.

U krasnu domovinu, kraj mora zalivena na luke i na metove; preko visja, premješana ravnicami, riekami i

dubravami; u gaj blaga i hrašća, kakvim plode najžupniji krajevi svieta, Hrvat je sio gospodar.

Svoje gospodstvo Hrvat je zadobio na vitežtvu. Prispjev V.a i VI. vieka iz zatatranske pradomovine, pozvan da iztriebi Obre neprijatelje kršćanstvu i carstvu, on ih iztriebio i utemeljio samostalnu državu.

Kada se sila Drage Velikoga, preko sve Fran-
g. 799 cuzke, Njemačke, Italije, naturila na Hrvata, on ju zauzbi kod Trsata, i porazi mu vodju Eriha; pa mu se jedva nakon četri godine pokloni, kad ga nesmiljeni Kodolah izmori neprestanim napadajim franačkih vojska.
814 — Odmah po smrti Dragovoj, Ljudevit Posavac pobi na
820 Sisak zastavu hrvatske slobode; porazi Kodolaha; odoli trima vojskam, što ujedanput udariše na Hrvatsku: od Italije, od Bavarske, od gornje Panonije; pa opet na proljeće druge tri suzbi, da same vojskovodje na franačkom saboru priznadoše, da osim pljenitbe i palitbe,
822 ništa ne opremiše u zemlji Hrvatâ. Stopro kad silna vojska udari preko Italije, da konji raznosjahu zemlju na kopitih, ukloni se Ljudevit, i poginu od izdajničke ruke
823 Ljutomislove.

Al ne poginu Hrvatska. Ona pod *Mojslavom* usta samostalna; premda joj sjeverni dio pričepili silni Bugari.

837-52 Za *Trpimira*, Hrvatska je imala na kopnu gotovih 100,000 pješaka; 60,000 konjanika; a na moru 6000 mornara, na stô i četrdeset bojnih brodova.

857-61 Za *Miroslava* i za *Pribunje* (862) u Bosni kan' da uzprednu snaga Hrvatske; ali država osta samostalna.

863-76 *Domagoj* slavno se na moru borio sa Mletcim, koji trgovahu u ljude. Rad čestih saracenskih nasrtaja, tad se nekud svi Hrvati dadoše pod crkveno pravomoćje carigradsko; pa Carigrad, okrenuv pod svoj osobiti nadzor Neretvane, stao podkopavati Hrvatsku, i podpomagati

Sdeslava Trpimirovića, da razvlasti sinove Domagojeve. 877
Ipak i tad Mletci plaćahu danjak Hrvatskoj.

Kad Hrvati svrgoše Sdeslava, rad njegov priliziva- 879
nja k Carigradu, oni digoše na veliko-županstvo *Branimira*, koji s Bogoslavom (Teodosijem) biskupom ninskim, odtrgnu Hrvatsku od pravomoćja carigradskoga patrihara. Ta dva vrla Hrvata složno slomiše odpor stranke Sdeslavove; uzprkos tomu što se nje držaše, kô što i Fotija, rad straha od Grka, gradovi Dalmacije bizantinske.

Po smrti Branimirovoj, *Mutimir* mladji sin Trpimi- 892
rov, nasliedi veliko-županstvo; i on se nazva *županom Hrvata, po milosti Božjoj.*

Koncem IX.a vieka, Hrvatska, koja još za Trpimira zvana je kraljevinom, već je tako uredjena i samostalna, da se k' njoj, ka' k' lucij spasenja utiču prognanici moravski i srbski.

Kad koncem IX. vieka Magjari rupiše na Veliku-Moravsku, oni od panonske Hrvatske odciepiše preko-Dravje; al' se sva ostala Hrvatska, od Dunava do mora,
tad cvršće ujedini; i *Tomislav*, po Mutimirovoj smrti, 914
uzprkos Carigradu, privolom Rima, proglasi se *kraljem hrvatskim*.

Slab Tomislav bijaše naprama spletkam splitskih latinjaša proti slovinskoj službi božjoj; ali on ostavi *Kre-
šimiru* (II.mu) Većemu, Hrvatsku ujedinjenu i jaku od 940
Koruške do Drine. Taj izagna iz krajeva Bosne i Sriema Srbe, koji se tamo bijahu uvukli neko vrieme za Bugarim. I Neretvani, potučeni od duždа Kandijana III.a, i Zahumlje, sve tješnje prionuše tad uz Hrvatsku. Krešimir ostavi četri sina: Držislava, Svetoslava, Krešimira i Gojslava.

Držislav, zauzbiv pohlepe brata svoga Svetoslava, 970
sjede na hrvatsko priestolje, uz nepitanu priznaju Carigrada; pa mu se vlast i preko Dubrovnika utvrdila.

Pohlepni Svetoslav nadje saveznika u Mletcih, kivnih na danjak hrvatski: da se bratu osveti, zavede ih da se podlože Mletcim hrvatske gradove Zadar, Trogir, Split, Dubrovnik i Biograd; pa još u Trogiru preda duždu sina Stipana u taoce.

Al' netom odadje Orseolovo brodovlje, svi se gradovi opet svomu kralju pokloniše; i samo, kad Držislava nasliedi *Svetoslav*, on od prijateljstva pusti duždu ono nekoliko bizantinskih gradova i otoka, da ga slave *dalmatinskim vojvodstvom.*

1014 Svetoslava nasliediše braća Krešimir III.i i *Gojslav*, koji skupa kraljevahu. Za njihova vladanja Bizanc (Carigrad) mutio knežije po Humu i izpod Neretve, da se otmu od Hrvatske: Dubrovnik se već podao bizantinskomu pokroviteljstvu; Zadar, Rab, Osor, i Cres, oteli Mletci; ipak Hrvatska je postojala krepka u svojoj samostalnosti.

Neostaviv poroda ni Krešimir ni Gojslav, nasliedi kraljestvo sin Svetoslavov

Stipan I. U Mletcih sjajno odgojen, oženi se duždevom Hićelom. Stipanov šurjak, bijaše zet sv. Stipanu ugarskomu kralju. Eto početka prijateljskoj svezi izmedju Ugarske, Hrvatske i Mletaka! Stipan preustroji svoju državu; i držao se u prijateljstvu i s Mletcim i s Cari-
1040 gradom. Sretan bijaše u ratu proti Saracenom, koji mu napadaše na Primorje. Stipanova bijaše i tako zvana *bizantinska Dalmacija:* Zadar, Split, Dubrovnik u Osor, Cres, Krk, Rab. Plodove Stipanovih truda najsajnije doživi sin mu

1050 *Petar Krešimir* (IV.) *Veliki.* Ovaj stegnu vlast velmožam i županom, da se ne cjepka moć državna. Da Hrvatskoj obezbiedi obstanak i redoviti razvoj, pošto bijaše bez djece, za života imenova sebi nasljednika, sinovca Stipana, proglasiv ga vojvodom.

On obrani Zadar od mletačkih napadanja; pa okrenu poda se svu bizantinsku Dalmaciju, uz hrvatski, primiv naslov *kralja dalmatinskoga*, da smete latinjaše.

On ostavi primorskim gradovom njihove starodavne ustave; povrati od Bugara Sriem, i obrani Korušku od Niemaca; te miran i slavodobitan, mogao je g. 1069 u Ninu uzkliknuti: *Bog svemogući razširio nam kraljevinu kopnom i morem.* Krešimir obnovi ninsku biskupiju (1072), a ustanovi kninsku i biogradsku, sve tri hrvatske; premda je (1068) u Splitu poput Tomislava, da umiri prpošne gradjane, i da odbije od Hrvatske zle sumnje, poveo se za latinim.

Nakon smrti kraljeve, bansko pleme Svačića, bogato i crkvam darežljivo, ne htilo priznati vojvodu Stipana; nego proglasilo kraljem svoga *Slavića.* Ban Zvonimir iz Napulja i Sicilije pozvao u pomoć Normance; a Stipan Mletčiće; pa Normanci potukli i sobom odveli Slavića (1075); a Mletčići ne došli, da ubrane Stipana, nego da izgnjezde Normance i da zakvače koji primorski grad. U to nadvladav stranka *Zvonimirova*, on posta kraljem Hrvatske, pošto se boležljivi Stipan zaklonio u samostan 1076
Sustipan. — Dan 9 Listopada godine hiljaduosamstosedamdeset šeste, osta nezaboravan i slavan u hrvatskoj povjestnici. Svetčano poslanstvo iz Rima, stožernik na Papino ime, donese krunu, žezlo, križ sve kraljevske znakove, i okruni u crkvi s. Petra na Bihaču bana Zvonimira, kraljem svih Hrvata. To je dan svetčanog' saveza Hrvatske s Rimom, i njeni putokaz u najdalju budućnost. Hrvatski kralj zakle se Papinu poslaniku: "bit ću "u sve po sve vjeran apostolskoj stolici; pravedno ću "svakomu suditi; crkvu ću braniti; za desetine skrbiti; "nastojati da crkovnjaci po zakonu živu; štitit ću udovice, "siromahe, sirote; rušit ću nezakonite ženitbe; oprit ću se

"prodaji ljudi; u svem ću nastojati pravedan biti, pomoću Božjom„.

Tada kralj hrvatski odredi novac sv. Petru, dvista zlatnih dukata na godinu; i pokloni samostan sv. Grgura u Vrani sa onim cielim vlastelinstvom, da bude stan Papinim poklisarom, da na vieke ostane svojina sv. Petra, pod obranom hrvatskih kraljeva.

Zvonimir je slavno vojevao. Hrvatsko sgodopisje XII.a vieka pripovieda: "Zvonimir počteni kralj... poče "crikve veoma čtovati i ljubiti; i poče dobre pomagati, "a progoniti zale.... I za dobroga kralja Zvonimira bi-"še vesela sva zemlja, jere biše puna i urešena sva-"kim dobrom; i gradovi puni srebra i zlata. I nebojaše "se ubogi da ga izji bogati; i nejaki da mu vazme "jaki; ni sluga da mu učini nepravo gospodin. Jere kralj "svih branijaše; zašto ni sam prezpravedno ne posidovaše, "tako ni inim nedadiše. I veliko bogactvo biše, tako u "zagorju, kako u primorju, za pravednoga kralja Zvoni-"mira. I biše puna zemlja svakoga blaga; i biše veće "vridna ureha na ženah i mladih ljudih, i na konjih, ne-"re inuda sve imanje„.

"I zemlja Zvonimirova biše obilna svakom rasko-"šom; ni se ikoga bojaše; ni im nitkore mogaše nauditi, "razmi gnjiv Gospodina Boga„. [1]

Nakon Zvonimira, narod izabra kraljem *Stipana II*,
1089 sinovca Petra Krešimira. On izadje iz samostana, sabra sabor u Šibeniku, i primi krunu od Lovre prabiskupa splitsk.

Nakon slaba Stipana nastao nemir i nesklad po Hrvatskoj. Jedni sa sljedbenicim grčko-iztočne crkve, prislonili se uz vojvode zahumske i Velike župane srbske, te se dali pod pokroviteljstvo bizatinskomu caru Aleksiju; a svećenici i velikaši katolički pozivali ugarskoga

[1] Papa Dukljanina Lêtopis — Kraljevica 1874, str. 32.

kralja pobožnoga Ladislava, brata udovici Zvonimirovoj Lêpi. Uz te još bilo latinaša, što volili Mletčiću; a opet i korenitih Hrvata, koji najvolili svoga bana Petra, brata Slavićeva, staroga župana Sidračkoga.

Ladislav doša' s vojskom preko medje; Hrvati ga dočekali i odbili od modruških planina. Ladislav tad ostavi vojvodom u zemlji od Drave do Save sinovca Almu; i (g. 1093) utemelji u Zagrebu biskupiju. 1091

Po smrti Ladislavovoj, Hrvati protjeraše Almu (15 srpnja 1095) i složno kraljem proglasiše bana Petra; koji pak malo sretno zaglavi.

Sin Ladislavov *Koloman* sabra vojsku i dodje do Drave (g. 1102). Na desnoj obali Hrvati se okupili, pa zasjeli. Tad kralj poručuje, da se pogode. Hrvati prihvatili kraljevu ponudu, i opremili mu na dogovor dvanest glavnih svojih plemića,[1] koji i sklopiše državni ugovor, pod imenom Nagodbe (pacta conventa): "da nijedan Hrvat neće ugarskomu kralju poreza plaćati; da će "kralju u junačkoj potrebi u pomoć priteći, do Drave o "svome, preko Drave o kraljevu trošku; da biskupe bira "svećenstvo, a narod župane, a kralj ih potvrdjuje; da nikakav Ugrin ili čovjek tudja jezika neće se u Hrvatsku "nastaniti; uvoznîne na luke, što tudjin plaća, dva diela "kralju, a treći županu: biskupu desetina; da će se kralj "glavom u Hrvatskoj kruniti, i glavom sa saborom, po "starom zakonu hrvatskom, razpravljati posle hrvatske„.

[1] Vriedno je da im se zapamte imena: Gjuran Kačić (Primorac), Ugrin Kučac, Mrmonja Šubić (Kotarac), Pribislav Ćudomirić, Jura Svačić, Petar Murić, Pavao Gusić, Martin Karinjan-Lapčanj (Podvelebićanim), Pribislav Polić (Zagorac), Obrad Lazničić (Zahumljanin), Ivan Jamometić (Bošnjak), Mironja Tugomirić.

Tad Hrvati primiše u Hrvatsku Kolomana, i povedoše ga u Biograd primorski; i primiv zakletvu pred saborom: *da neće u ničem staroj hrvatskoj slobodi nikakva uštrba nanieti*, okruniše ga slavno Zvonimirovom krunom.

Tako, po medjunarodnom svetčanom ugovoru, osta Hrvatska podpuno samostalna i neodvisna od Ugarske kraljevine; imajuć ona svoju krunu, svoj novac, svoju vojsku, svoju upravu, i porez različan od Ugarske.

Svake treće godine kralji su dolazili u Hrvatsku na opremu posala hrvatskih; pa kad više ne mogoše to redovito da vrše, namjestiše sinove ili rodjake svoje, da pod imenom *vojvoda*, upravljaju Hrvatskom, vlasti kraljevskom.

Po vrieme, vojvodsko-kraljska vlast spade na bane; ali se ne utrnu pravo hrvatske samostalnosti.

Da, Hrvatska danas priznaje ugarsku krunu i svojom krunom; ali je priznaje svojom, u koliko je danas s tom ugarskom spojena hrvatska kruna, dok ju nose kralji iz porodice habsburgo-lorenske, od Hrvata slobodno i samostalno izabrane. Izumre li ta porodica, prestaje i zajednica krune; te nastaju istanovice dvie posebne krune, za Ugre Stjepanova, za Hrvate Zvonimirova. — Medjutim ta kruna nije ni danas naprama Hrvatskoj samo ugarska, nego je i hrvatska; pa se kao zajednička i zove ugarsko-hrvatska. Rieč ugarska, uobičajila se kao obćenita i kraća, sobom podrazumievajuća ime, krunu li te prave Ugarske, kô što i kraljevine družice, Hrvatske.

Svi odnošaji, koji su se razvili od godine 1102 do godine 1848, na uštrb državnoj samostalnosti Hrvatske, pûka su posljedica burnih vremena i saveza neuredjena. Pa, i kroz sve te odnošaje proviruje zdrava jezgra državne samostalnosti Hrvatske. Najpre Hrvati, nezadovoljni
1300 s Arpadovcim, okruniše u Zagrebu krunom Zvonimirovom,

posebnoga kralja Dragutina Roberta; te ga i sami Magjari, nakon sedam godina borbe, primiše i opet svojim okruniše. Na *krvavom saboru* križevačkom, kralj Šišman 1397
potvrdi posebna prava Hrvatske. — Hrvati opet u Zadru kraljem okruniše Ladislava napuljskoga. Ban hrvatski, 1403
Matko Talovac, na saboru požunskom, prvi pozdravi u 1436
ime hrvatske kraljevine, nadvojvodu Alberta austrijanskoga, supruga jedinici Šišmanovoj; i taj okrunjen u Stolnom Biogradu (Stullweissenburg) prisegnu da će hrvatska prava braniti.

Kralj Matijaš sadje glavom u Križevce, da predsieda 1464
hrvatskomu saboru. — Hrvatska na Cetinju samostalno 1527
izabra, prije Ugarske, danas slavno vladajuću kuću Habsburgovića. — Hrvatska samostalno primi ženske na- 1712
sljednike Dragutina III.a — Posebnu krunitbenu zavjernicu dade Hrvatskoj Vladislav II.i (1492), te Ferdinando II.i (1618). Ban (pro-rex) do godine 1790 sazivao sabor, bez ičije dozvole; i on potvrdjivao saborske odluke; dielio darovnice do 16 selišća; i banski novac kovao. — Član. XI. zakona 1715, duži kralja da se s banom svjetuje u poslovih Hrvatske. Ban je vrhovni sudac; zapovjednik vojske (CXIV. 1715). Napokon čl. CXX. g. 1715, ugarskoga sabora odlučuje, da ta ugarski sabor ne može u nikakav pretres uzeti hrvatska prava. Hrvatska s toga slala je na ugarski sabor samo dva kraljevinska poslanika, da bdiju nad hrvatskim pravicam. Napokon, dogodjaji godine 1848 pravno povratiše Hrvatskoj, što joj je 1848
bilo i milom i silom, kroz sedamstô godina pootimano. Povelja 7 Travnja g. 1850 c. 244 potvrdi zaključke sabora g. 1848, priznajom podpune neovisnosti Hrvatske od Ugarske. Članak XLII.i godine 1861 hrvatskoga sabora, 1861
kraljem potvrdjen, i zakonito proglašen, istanova uzakoni samostalnost Hrvatske.

Vlaho. Čuo sam više puta spominjati ta čl. XLII.i; bi li ga ti znao?

Petar. Baš tunomadne kad prodjoh kroz Zagreb, dade mi ga prijatelj. Čuj da ti ga štijem:

"Članak XLII. sabora g. 1861. (Sankcioniran kraljevskim Odpisom 8 Studenoga 1861).

§ 1. *Trojedna kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija u današnjem svom teritorijalnom obsegu,* brojeć ovamo županije: riečku sa gradom Riekom, njegovim kotarom i ostalim primorjem, zagrebačku, varaždinsku, križevačku, požežku, virovitičku i sriemsku, i sadašnju vojničku krajinu, to jest: osam hrvatskih i tri slavonske pukovnije, imenito: ličku, otočku, ogulinsku, slunjsku, prvu i drugu bansku, križevačku i gjurgjevačku; zatim gradišku, brodsku i petrovaradinsku; tako isto "razumjevajuć ovamo pravo na Medjumurje i ostala vir- "tualna i teritorijalna prava ove kraljevine, izjavljuje i "očituje„ putem svoga u glavnomu gradu Zagrebu rokujućega sabora, "da je usljed dogodjaja god. 1848 svaka "druga ma kakva„, budi zakonotvorna, budi administrativna, budi sudstvena "sveza izmedju trojedne kraljevine "Dalmacije, Hrvatske i Slavonije i izmedju kraljevine U- "garske, pravno posve prestala, osim što se Nj. Veli- "čanstvo, zajednički kralj njihov, po njihovih do godine "1848 zajedničkih zakonih, nakon ugovorenih za trojed- "nu kraljevinu i za kraljevinu Ugarsku posebnih krunit- "benih diplomâ, ima kruniti za kralja dalmatinsko-hr- "vatsko-slavonskoga, i to po slobodnoj volji naroda tro- "jedne kraljevine, jednom te istom krunom i jednom te "istom krunitbom, kojom i za kralja ugarskoga; i što, "ovoj trojednoj kraljevini, osim njezinih posebnih, te- "meljnih, državnih i ustavnih pravâ, pristoje još i sva "ona javna prava, koja pripadahu kraljevini Ugarskoj do "konca god. 1847, u koliko se ona gori izjavljenoj sa- "mostalnosti i neodvisnosti njezinoj posredno ili nepo- "sredno ne protive„.

§ 2. Uvažavajuć zajedničku s Ugarskom kraljevinom prošlost svoju, i prijašnji s njom zajednički ustavni život, a tako isto uvažavajuć zajedinstvo interesa glede

uzdržanja i razvitka ustavne slobode, trojedna kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija, pretresivajuć previšnji kraljevški predlog od 28 Veljače 1861 Br. 152, kojim je pozvana, da izjavi svoje želje i misli glede odnošenja svojega prema kralj. Ugarskoj, očituje kriepošću ovoga svojega saborskoga zaključka: da je ona pripravna prema koristi i potreboći zajedničkoj s kraljevinom Ugarskom stupiti u još užju državopravnu svezu, čim od kraljevine Ugarske, gori naznačena neosvinost i samostalnost, a tako i gorepomenuti realni, i virtualni-teritorijalni obseg trojedne kraljevine, pravnovaljano budu priznani.

§ 3. Navedena državopravna sveza izmedju trojedne kralj. Dalm. Hrv. i Slav. imala bi na temelju njihovoga podpunoga starodavnoga ustava, te pomenute neovisnosti trojedne kraljevine i njezine državne ravnopravnosti, osnovana biti na skupnom zakonarstvu i prema tomu ustrojenoj upravi, stegnutoj na one državne poslove, koji će se savcznim ugovorom potanje opredieliti.

§ 4. Zakonarstvo i vrhovna uprava u poslovih političkih, nastavnih, vjerozakonskih i pravosudnih, kao i sudbenost u svih molbah, ne mogu biti predmetom užje sveze medju trojed. kraljevinom i kraljev. Ugarskom; te, u pitanju medjusobnog odnošaja ovih kraljevinâ, u pretres i ne dolaze.

§ 5. Čim se sabor kralj. Ugarske za načela ovog zaključka izjavi, biti će od jedne i druge strane odredjeni jednakobrojni, od saborskih članova sastojeći odbori, u tu svrhu, da, sastavši se na osobito, medjusobnim dogovorom odredjeno mjesto, potanki o državopravnoj toj svezi ugovor izrade, ter ga dotičnim saborom na odobrenje predlože.

§ 6. Obzirom na previšnji Odpis Nj. Veličanstva pod 20 Listopada 1860 na bana baruna Šokčevića, kano i na medjusobno 700 godišnje drugovanje, imat će se taj zaključak saboru ugarskomu radi znanja priobćiti, a isto tako Njegovu Veličanstvu prigodom podastiranja ove saborske adrese podnieti, molbom, da ga poput kraljevskoga predloga, ugarskomu saboru na viećanje, ili ako bi isti sabor po pripadajućem mu pravu iniziativu popri-

mio, njegovu predstavku radi daljnjeg pretresanja ovomu saboru dostaviti blagoizvoli„.

Usljed toga, godine 1865 sama kruna pozva svetčano Hrvatsku, da samostalno razpravlja svoje državnopravne odnošaje.

Vlaho. A Nagodba godine 1868?

Petar. Nagodba godine 1868, proizvedena nakon poraza kod Kraljeva Gradca, dakako, ne odgovara čl. XLII. Ali je ta Nagodba ugovorena od nezakonita sabora i bez sudjelovanja Krajine, pa Dalmacije, t. j. većine naroda. Ipak, ta ista Nagodba udarila je bar temelje redovitomu razvitku odnošaja Hrvatske, i uobličila je novu samoupravu, kojom može premostiti dvoja sasvim različna doba.

Nagodba godine 1868 već je godine 1873 pregledana i poštogod popravljena: pa budemo li ljudi, mi ćemo ju zakonitim putem na čistac izvesti.

Vlaho. Kaži mi je, ako je po sreći imaš.

Petar. Primio sam je od istoga prijatelja uz članak XLII.i — Evo kako zvoni:

Zakonski članak I. 1868.

(Sankcioniran dne 8 Studenoga 1868. Proglašen u saboboru kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije dne 18 Studenoga 1868. Revidiran g. 1873 u dogovoru regnikolarnih deputacija). [1]

Pošto su kraljevine Hrvatska i Slavonija, tečajem stoljećâ, koli pravno toli faktično spadale ka kruni Sv. Stjepana, i pošto je u prag-

[1] U stupcu desnom tiskana je *Nagodba*, kako danas zvoni: a u lievom su stupcu samo navedeni stari §§ god. 1868, koji su god. 1873 promienjeni ili dopunjeni.

matičkoj sankciji takodjer izrečeno, da sû i zemlje krune ugarske medjusobno nerazdružive: to su na ovih temeljih, "s jedne strane kra-"ljevina Ugarska sjedinjena "s Erdeljem, s druge strane "kraljevine Hrvatska i Sla-"vonija, za poravnanje na-"stavših medju sobom drža-"vopravnih pitanja, sklopile "sliedeću nagodbu:

§ 1.

Kraljevina Ugarska sjedinjena s Erdeljem i kraljevine Dalmacija, Hrvatska i Slavonija sačinjavaju jednu te istu državnu zajednicu, tako napram ostalim pod vladom Nj. Veličanstva stojećim zemljam, kao što i napram inim državam.

§ 2.

Iz ove državne zajednice i skupnosti sliedi, da se ima kralj kraljevinâ Ugarske i Dalmacije, Hrvatske i Slavonije jednim te istim krunitbenim činom okruniti i za sve pod krunom sv. Stjepana stojeće kraljevine na zajedničkom saboru ovih kraljevina zajednička krunitbena zavjernica utanačiti i izdati.

"Izvornik ove krunitbene "zavjernice ima se uz ma-"gjarski sastavak i jezikom "hrvatskim sastaviti i kralje-"vinam Dalmaciji, Hrvatskoj

“i Slavoniji izdati i u njemu “cjelokupnost i zemaljski u-“stav kraljevina Dalmacije, “Hrvatske i Slavonije zajamčiti„.

Krunitbena zavjernica od god. 1867, ima se naknadno takodjer izvorno hrvatskim jezikom sastaviti i saboru kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije što prije poslati.

§ 3.

Iz gori spomenute nerazdružive državne zajednice sliedi nadalje, da glede svih onih predmeta, koji su svimkolicim kraljevinam krune ugarske i ostalim zemljam Nj. Veličanstva zajednički, ili koji se zajedničkim sporazumkom razpravljati imadu, treba da bude kraljevinam Ugarskoj, Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji jedno te isto zakonito zastupstvo, zakonodavstvo i što se izvršbe (executive) tiče, zajednička vlada.

§ 4.

Kraljevine Dalmacija, Hrvatska i Slavonija “pripoznavaju zakonski članak XII. “g. 1867, ugarskoga sabora, “koji označuje zajedničke po-“slove medju kraljevinami “krune sv. Stjepana i osta-“limi zemljami Nj. Veličanstva, “zatim i poslove, koji premda

"nisu zajednički obim ovim "strankam, nu ipak se za- "jedničkim sporazumkom nji- "hovim razpravljati imadu„ i koj ustanovljuje način njihova rukovodjenja, — isto tako pripoznavaju i već na temelju ovoga zakona oživotvorene nagodbene ustanove, osobito zak. čl. XIV., XV. i XVI. od god. 1867 i za se krjepostnimi i obveznimi, nu ipak "uz tu naročitu ogradu, "da se u buduće slični temeljni "zakoni i nagodbe samo za- "konitim sudjelovanjem kra- "ljevina Dalmacije, Hrvatske "i Slavonije stvarati mogu„.

"U ovom stavku spomenuti temeljni zakon i zakonski članci imaju se naknadno u izvornom hrvatskom sastavku takodjer izdati i proglašenja radi saboru kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije što prije poslati.

§ 5.

Izim onih predmeta, koji su kraljevinam krune sv Stjepana i ostalim zemljam Nj. Veličanstva zajednički, ili koji se zajedničkim njihovim sporazumkom razpravljati imadu, postoje još i drugi, kraljevine Ugarske i kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije jednako se tičući poslovi, glede kojih se ovom nagodbom priznaje potreba zajed-

ničkoga zakonodavstva i zajedničke vlade za sve zemlje krune ugarske.

§ 6.

Takav je prije svega zajednički posao za sve kraljevine krune sv. Stjepana opredieljivanje troškova za previšnji kraljevski dvor.

§ 7.

Zajednički su poslovi nadalje: dozvoljivanje novaka, zakonarstvo za obranbeni sustav i vojničku dužnost, i odredbe glede ponamješćivanja i obskrbljivanja vojske; glede česa se ipak za kraljevine Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju odredjuje:

a) da se broj novaka na Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju iz kontingenta zajednički opredieljenoga odpadajući odmjeri po razmjerju ukupnoga pučanstva njihovoga; pri čemu se samo po sebi razumjeva, da se u slučaju promjene sadanjega obranbenoga sustava propisi novoga obranbenoga sustava takodjer u kraljevinah Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji uvesti imadu;

b) "da se novaci iz kra-"ljevina Dalmacije, Hrvatske "i Slavonije uvrstiti imadu u "vojne pukovnije istih kra-"ljevina"; napokon

c) da se pri uvršćivanju novaka obzir uzeti ima na

njihovo usposobljenje za stanovite struke vojničtva; pa da se novaci iz Primorja najvećma uvršćivaju u pomorsku vojsku.

§ 8.

Zajednički su kraljevini Ugarskoj i kraljevinam Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji tako u obziru zakonarstva, kao što i u obziru vladavine na sdola opisani način, financijalni poslovi takodjer. Prema tomu spada na zajednički državni sabor svih kraljevina krune ugarske: ustanovljivati zajednički porezni sustav, dozvoljivati izravne i neizravne poreze tako glede vrstih kao i brojevnih stavka istih poreza; isto tako razpisivati poreze, rukovoditi i utjerivati ih, uvadjati nove poreze, ustanovljivati proračun zajedničkih troškova, kao i pregledavati godišnje zaključne račune,' tičuće se troškova za zajedničke poslove; — zatim spada na isti sabor: kontrahiranje novoga i konvertiranje već obstojećega državnoga duga, — nadalje uprava, prodaja, preinačivanje i obterećivanje nepokretnih državnih dobara, razpolaganje o monopolih i kraljevskih prihodih (regalia majora) i u obće svaka odredba, odnoseća se na takove financijalne predmete, koji su svim zemljam krune sv. Stjepana za-

jednički; s onim ipak ograničenjem, da, "ako bi se ra-"dilo o prodaji državne dal-"matinsko-hrvatsko-slavons. "nepokretne imovine u zem-"ljah i šumah, o tom se i "sabor kraljevina Dalmacije, "Hrvatske i Slavonije sasluh-"nuti ima, pa da se bez "njegove privole prodaja ta-"kova izvesti ne može„.

Glede svih ovih predmeta, zajedničko financijalno upraviteljstvo, koje vodi zajedničkomu saboru odgovorni kraljevski ugarski ministar financija, proteže se i na kraljevine Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju.

§ 9.

Svim kraljevinam krune ugarske zajednički poslovi su nadalje: novčarstvo, kovani novac i bankarstvo, kano i ustanovljenje sustava novčana i obćenitoga novčanoga mjerila, izpitivanje i odobravanje onih trgovačkih i državnih ugovora, koji se jednako tiču svih zemalja krune sv. Stjepana, ili se odnose na zemljištnu promjenu; odredbe, glede bankâ, zavodâ za vjeresiju i osiguravanje, poslavlasticâ, mjere i vage; zatim zaštita markâ i muštrâ, punciranje, vlastničtvo književnih i umjetnih proizvoda, pravo pomorsko, trgovačko, mjen-

beno i rudno, te u obće trgovina, mitnice i malte, brzojavi, pošte, željeznice, luke, brodarstvo i one državne ceste i rieke, koje se kraljevine Ugarske i kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije jednakim načinom tiču.

§ 10.

Zajedničko je zakonodavstvo takodjer glede ustanova ob obrtih, razumievajuć ovamo i kućarenje, o družtvih, kojim nije svrha zajedničkoga tečenja ili dobitka, o putnih listovih, redarstvu nad inostranimi, o državljanstvu i domaćinstvu.

§ 11.

Kraljevine Dalmacija, Hrvatska i Slavonija pripoznaju, da bi one dužne bile polag svoje porezne snagê pridonašati za one troškove, koje s jedne strane kraljevinam ugarske krune i ostalim zemljam Nj. Veličanstva priznani zajednički poslovi, s druge strane svimkolicim zemljam krune ugarske gori izjavljeni zajednički poslovi iziskuju.

§ 12.

Ovo poreznoj snazi primjerno razmjerje polag istih službenih podataka, na kojih temelju je zemljam ugarske krune prinosbeno razmjerje za pokriće troškova zajedničkih poslova sa ostalimi zemljami Nj. Veličanstva me-

djusobno na 10 godina ustanovljeno, čini za isto ovo vrieme za kraljevinu Ugarsku s Erdeljem $93^{5592201}$, za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju $6^{4407799}$ postotaka.

§ 13.

Pošto bi pako svikolici čisti dohodci kraljevinâ Hrvatske i Slavonije onu svotu, koja bi po spomenutom u gornjem paragrafu poreznoj snazi primjernom ključu za troškove zajedničkih poslova na njih odpala, u sadanjih okolnostih samo tako pokriti mogli, ako bi ove kraljevine takodjer veći dio troškovâ za svoju samoupravu potrebitih u tu svrhu podavale: s toga se "kraljevina Ugarska, "obzirom na obnovljenje o"noga bratskoga odnošaja, "koji je medju njom i medju "kraljevinami Hrvatskom i "Slavonijom od stoljećâ ob"stojao, drage volje sjedinju"je s ovimi kraljevinami u tom, "da se ponajprije iz doho"daka kraljevine Hrvatske i "Slavonije povuče stanovita "svota, koja se od vremena "do vremena za troškove sa"mouprave nutarnje ovih kra"ljevina po nagodbi ustanovi; "a ostala svota od pokrića "potriebština nutarnje samo"uprave preostavša, da se o"brati za obće potrebite troš"kove zajedničkih poslova".

§ 14.

Na temelju načela u prediducem paragrafu izraženoga, s jedne strane medju kraljevinom Ugarskom, i s druge strane medju kraljevinami Hrvatskom i Slavonijom sliedeća se sklapla financijalna pogodba:

§ 15.

Potriebština nutarnje samouprave kraljevinah Hrvatske i Slavonije za vrieme onih 10 godina, dok traje medju kraljevinami krune ugarske i medju ostalimi Nj. Veličanstva obstojeća nagodba, ustanovljuje se na 2,200.000 for.

§ 16.

Ova svota ima se ponajprije sa 45 postotaka od njihovih izravnih poreza i drugih javnih dohodaka pokrivati, to jest toliki postotak sveukupnih dohodakah ovih kraljevina ima se izručivati u onu hrv.-slavonsku zemaljsku ili municipalnu blagajnu, kamo će to združenih kraljevina zakonarstvo ili vlada želiti.

§ 17.

Postotak od 55 iz svih dohodaka javnih, kraljevina Hrvatske i Slovonije imat će se za pokriće zajedničkih troškova u zajedničku državnu blagajnu izručivati. (*Izmjenjeno u § 15 na desnom stupc.*)

§ 15.

a) "Potrebština nutarnje samouprave kraljevina Hrvatske i Slavonije imade se za vrieme od 1 siečnja g. 1873 počimajuć, dok traje medju kraljevinami krune ugarske i medju ostalimi kraljevinami i zemljami Nj. Veličanstva Nagoda, sklopljena glede razmjerja prinosa na troškove zajedničkih poslova prije svega pokrivati sa 45% izravnih i neizravnih poreza i drugih javnih dohodaka kraljevina Hrvatske i Slavonije, t. j. toliko postotaka javnih dohodaka istih kraljevina ima se izručivati u onu hrvatsko-slavonsku zemaljsku ili municipalnu blagajnu, kamo će to želiti zakonodavstvo ili vlada sdruženih kraljevina".

b) Pedeset i pet postotaka svih javnih dohodaka kraljevina Hrvatske i Slavonije imade se za pokriće zajedničkih troškova izručivati u zajedničku blagajnu državnu,

Izračunanje 45 °/° javnih dôhodaka kraljevinah Hrvatske i Slavonije biva tako, da se od ukupnoga izravnoga i neizravnoga poreza, od prihoda državnih dobara ležećih u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji i od inih javnih prihoda odbiju samo izdatci, koji su skopčani s razpisivanjem i utjerivanjem poreza, — nerazumjevajuć amo troškove zajedničke uprave financijalne — s administracijom državnih dobara, s nabavom ili proizvadjanjem i neposrednim rukovanjem neizravnih poreza, pristojbâ i inih javnih prihodâ.

Kada nerazvojačeni još dio vojničke krajine bude, dielom ili ukupno, sjedinjen administrativno s kraljevinami Hrvatskom i Slavonijom, ter se za ukupni tadašnji obseg kraljevina Hrvatske i Slavonije budu mogli ustanoviti koli javni prihodi, toli troškovi nutarnje uprave; imat će se, ako bi se na temelju tom pokazala potreba, da se preinači gore navedena odredba ovoga zakona, koja za samo upravne troškove istih kraljevina opredieljuje 45°/₀ javnih prihodâ kraljevina Hrvatske i Slavonije, — ista preinaka, ako i ne bude nastao bio rok, naznačeni u § 12 zakonskoga članka I. od god. 1868, s uva-

ženjem promienjenih okolnosti i pravih potrebština kraljevina Hrvatske i Slavonije, udjelotvoriti načinom, propisanim u § 70 zakonskoga članka I. god. 1868.

§ 16.

"Izmedju dohodaka onih, "koji će se po § 15 za po"triebštinu nutarnje samou"prave kraljevina Hrvatske i "Slavonije i za troškove za"jedničkih poslova podieliti, "izuzimlju se:

a) "potrošarine od vina i "mesa, koje se u kraljevinah "Hrvatskoj i Slavoniji polag "dosadanje porabe takodjer "na pokriće obćinskih po"triebština obraćati mogu;

b) "dohodci od mitnica," u sljedstvu zak. čl. VII. g. 1867.

§ 17.

Ako bi se zemljištni obseg kraljevina Hrvatske i Slavonije faktičnim pridruženjem Dalmacije, ili sjedinjenjem uprave voj. krajine povećao: dohodci teritorija s kraljevinami Hrvatskom i Slavonijom siedinjenoga, imati će se takodjer po ključu ustanovljenom u § 15 podieljivati medju troškove nutarnje uprave kraljevina ovih i troškove zajedničkih poslova.

§ 18.

Obstojeći za sada zemaljski namet, kao što u kralje-

vini Ugarskoj, ima se i u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji spojiti sa državnimi porezi.

§ 19.

Zemljorazteretni namet pako ima i nadalje rukovoditi zemljorazteretno ravnateljstvo ovih kraljevina, i financijalno ravnateljstvo ima ga u blagajnu zemljorazteretnoga ravnateljstva izručivati sve dotle, dok se podpuno neizplati zemljorazteretni zemaljski dug kraljevine Hrvatske i Slavonije. Sa svim tim uzdržaje se zajedničko jamstvo kraljevina krune ugarske za ovaj zemljorazteretni dug nadalje takodjer, i u tu svrhu možebit potrebita pripomoć predujmivat će se iz zajedničke državne blagajne polag dosadanjeg načina i običaja.

§ 20.

Kraljevski ugarski ministar financija vodi izvršbu (Executivu) u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji glede izravnih i neizravnih poreza, dohodaka od državnih monopola, biljegovine, taksâ, pristojba i dohodaka od državnih dobara po ravnateljstvu financijalnom zagrebačkom, koje on imenuje.

§ 21.

“Oni odjeli zemaljskoga
“računovodstva zagrebačko-
“ga, koji rukovode predmete

"u područje autonomne vlade "kraljevinâ Hrvatske i Sla"vonije spadajuće, podpadaju "u svakom obziru odredjiva"nju ovih kraljevina„. Nu posljedci, vodjenih po ovih računovodstvenih odjelih zaključnih računa, imati će se zajedničkomu ministru financijâ priobćivati u tu svrhu, da se financijalni podatci svih zemalja ugarske krune podpuno sastavljati uzmognu.

§ 22.

Autonomna zemaljska vlada i oblasti kraljevinâ Hrvatske i Slavonije imadu, u osiguravanju i utjerivanju javnih dohodaka, svom pripravnošću podupirati organe zajedničke financijalne vlade, i točno izpunjavati zokonite odredbe ministra financijâ zajedničkomu saboru odgovornoga.

§ 23.

"Budu li dohodci kraljevinâ "Hrvatske i Slavonije pove"ćanjem porezovne snage na"dvisili onaj dio zajedničkih "troškova, koji bi po ključu, "poreznoj snagi primjernomu "u § 12. opredieljenomu, na "njih spao: to će višak ovaj "na razpolaganje kraljevinam "Hrvatskoj i Slavoniji pripa"sti, bez da bi ove kraljevine "zato bile dužne one svote na"knadno pokriti, koje u predi"dućih godinah glede zajed"ničkih troškova uplatile nisu.„

§ 25.

Ako postotak 45 od svikolicih dohodaka u gdjekojih godinah nebi mogao pokriti sgora (§ 15) ustanovljenu potriebštinu nutarnje uprave kraljevinâ Hrvatske i Slavonije, tada će kraljevina Ugarska manjak predujmiti.

§ 26.

Bude li obratno spomenuti postotak 45 nadvisio svotu, koja je za potrebštine nutarnje uprave kraljevinâ Hrvatske i Slavonije nagodbom ustanovljena, to će se višak obratiti

na pokriće zajedničkih troškova. *(sad izpušten usljed novoga § 15).*

§ 24.

Obračunavanje o dohodcih kraljevinâ Hrvatske i Slavonije ima se načiniti po načelih u prediducih paragrafih spomenutih, i takovo skupa sa zaključnimi računi svih zemalja krune ugarske u isto vrieme predložiti žajedničkomu zakonodavstvu svih kraljevina ugarske krune.

Ovdje izpitani račun priobćit će se znanja radi saboru kraljevinâ Hrvatske i Slavonije.

§ 25.

Posebni izkaz o dohodcih kraljevinâ Hrvatske i Slavonije moći će se početi voditi poslie oživotvorenja nagodbe, i samo s 1. siečnja god. 1869. Dok nagodbu neprime oba zakonodavstva, i dok ju nepotvrdi Nj. Veličanstvo, bit će proračun od god. 1867 pravilom glede kraljevinâ Hrvatske i Slavonije za doznačivanje troškovâ njihove samouprave.

§ 26.

Iz poreznih zaostataka kraljevinâ Hrvatske i Slavonije, koji su do konca g. 1867 uključivo nastali, i koji se utjerati mogu, imade se postotak 63 obratiti na potriebštine nutarnje samouprave rečenih kraljevina, postotak 37 nasuprot spada u zajedničku državnu blagajnu.

§ 27.

Pravo zakonarsko glede onih predmeta, koji su kraljevinam ugarske krune, i ostalim zemljam Nj. Veličanstva zajednički, ili se njihovim medjusobnim **zajedničkim** sporazumkom obavljati imadu, kao i glede onih poslova, koji se u gornjih paragrafih za śvekolike kraljevine ugarske krune zajedničkimi označuju, pripada zajedničkomu saboru svih kraljevina ugarske krune, koji se svake godine u Peštu sazvati imade.

§ 28.

"Na tom zajedničkom saboru "biti će kraljevine Hrvatska i "Slavonija po razmjerju bro- "ja njihova pučanstva zastu- "pane sa 34 zastupnika: ova- "mo ne razumievajući grad "Rieku„ s njegovim kotarom, s razloga u 66 paragrafu navedenoga. — Ako bi se broj zastupnikâ ugarskoga sabora s vremenom promienio, imati će se broj zastupnikâ za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju uz priuzdržanje razmjerja pučanstva ustanoviti po istih načelih, koja budu upotriebljena kod opredieljivanja broja zastupnikâ kraljevine Ugarske.

§ 29.

"Ako se pučanstvo kra- "ljevinâ Hrvatske i Slavonije, "budi sjedinjenjem uprave

§ 34

Kraljevine D a l m a c i j a, Hrvatska i Slavonija biraju svoje zastupnike na zajednički sabor iz sredine vlastitoga svoga sabora, i to za cielo ono vrieme, dokle traje zastupnička vlast zajedničke zastupničke kuće. U slučaju, ako bi medjutim razpušten bio sabor kraljevinâ Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, ostaju njihovi zastupnici na zajedničkom saboru tako dugo, dok novosazvani sabor nebude izabrao druge zastupnike. (*Vidi novi § 30*).

"vojne krajine, budi sdruže-"njem Dalmacije umnoži, tada "će se broj zastupnikâ sdru-"ženih kraljevina povisiti u-"pravo po istom razmjerju, u "kom se njihovo pučanstvo "umnožalo bude.

§ 30

"Kraljevine Dalmacija, Hr-"vatska i Slavonija biraju "svoje zastupnike na zajed-"nički sabor iz sredine vla-"stitoga svoga sabora," i to za cielo ono vrieme, dokle traje zastupnička vlast zastupnikâ zajedničke zastupničke kuće. — U slučaju, ako bi medjutim razpušten bio sabor kraljevinâ Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, ostaju njihovi zastupnici na zajedničkom saboru tako dugo, dok novosazvani sabor nebude izabrao druge zastupnike. — No u spomenutom slučaju imade se sabor kraljevinâ Hrvatske i Slavonije, računajuć od razpusta njegova, za tri mjeseca sazvati.

§ 31.

Zastupnici kraljevinâ Dalmacije, Hrvatske i Slavonije vrše na zajedničkom saboru osobno pravo razpravljanja i odvjetovanja u svih poslovih koji su u predidućih paragrafih zajedničkimi pripoznati, upravo tako samostalno i bez ikakova naputka, kao god ostali članovi zajedničkoga sabora.

§ 32.

"Kraljevine Dalmacija, Hr-
"vatska i Slavonija odaslati će
"takodjer iz svoga sabora 2
"zastupnika u kuću velikašâ
"zajedničkoga sabora„.

§ 33.

"Velikaši i oni crkveni i
"svjetovni dostojanstvenici
"kraljevinâ Dalmacije, Hrvat-
"ske i Slavonije, koji su u
"Ugarskoj velikaškoj kući
"prije g. 1848 imali pravo
"sjela i osobnoga glasa, bit
"će istim pravom i u buduće
"članovi kuće velikašâ zajed-
"ničkoga sabora sve dotle,
"dok se ova kuća na drugih
"temeljih ne uredi„.

§ 34.

Zajednički poslovi će se na zajedničkom saboru u koliko je moguće razpravljati prije svega i uzastopce, te će se u svakom slučaju obzir uzeti na to, da se zastupničtvu kraljevinâ Dalmacije, Hrvatske i Slavonije ostavi vrieme najmanje triuh mjeseca za razpravljanje vlastitih samoupravnih poslova na domaćem njihovom saboru.

§ 35.

"Svi troškovi zajedničkoga "sabora,„ dakle i dnevnice i konakovina zastupnikâ kraljevinâ Dalmacije, Hrvatske i Slavonije "namiruju se iz zajedničke državne blagajne.„

§ 36.

Čim kraljevine ugarske krune, jedan dio zadatakâ zajedničkoga svoga sabora, naime ustanovljenje troškovâ, potrebitih za one zajedničke poslove, koje iz pragmatičke sankcije proiztičućimi priposnavaju, izvršavaju sredstvom poslanstva (delegacije) iz sredine svoje izabranoga, to će se po zajedničkom saboru izmedj zastupnikâ kraljevinâ Dalmacije, Hrvatske i Slavonije birati toliko licâ u ugarsku delegaciju, koliko jih zahtjeva ključ, po kom ove kraljevine učestvuju na zajedničkom saboru.

§ 37.

Prema tomu "se odredjuje, da će se izmedju zastupnikâ "kraljevinâ Dalmacije, Hr"vatske i Slavonije od strane "zastupničke kuće četiri za"stupnika, a od strane veli"kaške kuće jedan član bi"rati u delegaciju ugarsku".

§ 38.

Ako se broj zastupnikâ dalm.-hrvat.-slavonskoga sabora umnoži usljed zemljištnoga povećanja u § 29 napomenutoga, povisit će se po razmjerju, tom povećanju odgovarajućem, broj onih članova, koji se izmedju zastupnikâ kraljevinâ Dalmacije, Hrvatske i Slavonije biraju u delegaciju ugarsku.

§ 44.

Obzirom na zastupanje interesa kraljevinâ Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, ima se za iste kraljevine imenovati jedan posebni dalm.-hrvats.-slavonski ministar bez listnice kod središnje vlade u Budim-Pešti. Taj ministar je član ukupnoga ministarskoga vieća, imajući u njem pravo odvjeta, pa je odgovoran zajedničkomu državnomu saboru. — On će biti svezom izmedju Njeg. ces. kralj. apoštolskoga Veličanstva i zemaljske vlade kraljevinâ Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, *(Vidi dopunjeni § 40).*

§ 39.

Glede svih onih poslova, koji su zak. čl. XII. g. 1867 i ovom nagodbom svim zemljam krune ugarske zajedničkimi izjavljeni, izuzam u § 10 navedene predmete, vodi središnja u Budim-Pešti stolujuća vlada izvršbu sredstvom vlastitih svojih organa takodjer u kraljevinah Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji.

§ 40.

“Obzirom na zastupanje in-“teresa kraljevinâ Dalmacije, “Hrvatske i Slavonije, ima se “za iste kraljevine imenovati “jedan posebni dalm.-hrvat.-“slavonski ministar„ bez listnice kod središnje vlade u Budim-Pešti. Taj ministar je član ukupnoga ministarskoga vieća, imajući u njem pravo odvjeta, pa je odgovoran zajedničkomu državnomu saboru. — On će biti svezom izmedju Nj. ces. kralj. apoštolskoga Veličanstva i zemaljske vlade kraljevinâ Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. Prama tomu svojstvu on bez promjene i bez odvlake podastire Nj. Veličanstvu predstavke banove, i u slučaju samo kada bi s gledišta državne zajednice, zak. člankom I. god. 1868 ustanovljene, ili s gledišta zajedničkih interesa nastala dvojba koja, u koliko se ona saslušanjem bana nebi

mogla ukloniti, podastire on Nj. Veličanstvu istodobno, ali odieljeno istih se tičuće primjetbe svoje, dotično zajedničke vlade ugarske.

§ 41.

"Središnja vlada nastojati "će, da u obsegu kraljevinâ "Dalmacije, Hrvatske i Sla- "vonije sporazumno postupa "sa autonomnom vladom istih "kraljevina„ ; nu budući da je središnja vlada za postupak svoj odgovorna zajedničkomu saboru, na kom su i kraljevine Dalmacija, Hrvatska i Slavonija zastupane, s toga će zemaljska vlada istih kraljevina i njene oblasti podpomagati središnju vladu u obziru njenih odredba, pače takove i neposredno izvršivati na toliko, na koliko središnja vlada vlastitih svojih organa ondje imala nebi.

§ 42.

"Kraljevine Dalmacija, Hr- "vatska i Slavonija„ pako, na njihovo zahtievanje "osigu- "ravaju se, da će središnja "vlada tako činovnike za hr- "vatsko-slavonske odsjeke, "koji će se kod iste središ- "nje vlade ustrojiti, kao ta- "kodjer i one svoje organe, "koji će u obsegu kraljevina "ovih uredovati,„ obzirom na potrebitu strukovnu vještinu, u koliko to samo moguće bude, "imenovati izmedju do-

"maćih sinova kraljevinâ Dal-"
"macije, Hrvatske i Slavonije".

§ 43.

Glede svih onih predmeta, koji ovom nagodbom nisu priuzdržani zajedničkom saboru i središnjoj vladi, pripada kraljevinam Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji pravo podpune samouprave (autonomije) tako u području zakonarstva kao izvršbe.

§ 44.

S toga razloga *spada u djelokrug podpune autonomije kraljevinâ Dalmacije, Hrvatske i Slavonije: zakonarstvo i uprava u svih poslovih hutarnjih, bogoštovja, nastave i pravosudja, amo računajuć sudbenost u svih molba,* izim sudbenosti glede pomorskoga prava.

§ 45.

U pogledu zaklada vjerozakonskih i nastavnih imadu se tražbine, tičuće se prošlosti, putem medjusobnoga obračunavanja izjednačiti.

Iza obavljena medjusobnoga obračunanja, imade se kraljevinam Hrvatskoj i Slavoniji pripadajući njihov dio izlučiti izmedju zaklada, zajednički rukovanih, i izručiti autonomnoj vladi rečenih kraljevina.

§ 49.

U pogledu zaklada vjerozakonskih i nastavnih imadu se tražbine, tičuće se prošlosti, putem medjusobnoga obračunavanja izjednačiti. *(Nadopunjen § 45).*

§ 46.

"Na čelu autonomne vlade
"kraljevinâ Dalmacije, Hrvat-

§ 52.

Gradjansko dostojanstvo bana odlučuje se za buduće od dostojanstva vojničkoga, pa se pravilom ustanovljuje, da odsele vojnička osoba ne može imati nikakva upliva na gradjanske poslove u kraljevinah Dalm., Hrvat. i Slavoniji. *(Promienjen § 48).*

§ 53.

Banu gradjanskoga stališa biti će i odsada naslov: "Ban kraljevinâ Dalm. Hrvat. i Sl.„ i časti banskoj pripadati će sva ona prijašnja preimućtva dostojanstva, koja se slažu s njegovim novim položajem. Po tom i nadalje ostaje članom kuće velikaša zajedničkoga sabora. *(Prominjen § 49).*

"ske i Slavonije stoji ban, "koj je odgovoran saboru i"stih kraljevina„.

§ 47.

Bana kraljevinâ Dalmacije, Hrvatske i Slavonije imenuje Nj. c. kr. Ap. Veličanstvo na predlog i uz premapodpis zajedničkoga kralj. ugarskoga ministarskoga predsjednika.

§ 48.

Ban ne može imati djelokruga vojničkoga.

§ 49.

Ban će i od sada nositi naslov "Ban kraljevinâ Hrvat. Slav. i Dalmac.„ i ostaje član velikaške kuće zajedničkoga sabora.

§ 50.

Na temelju predloga banova ustanovit će sabor kraljevinâ Dalmacije, Hrvatske i Slavonije daljnje ustrojstvo autonomne zemaljske vlade s previšnjim privoljenjem Nj. c. i kr. apost. Veličanstva.

§ 51

Iza previšnje potvrde ove nagodbe ima se odmah dokinuti hrv.-slav. dvorska kancelarija.

§ 52.

"U svemkolikom obsegu "kraljevinâ Hrvat. i Slavonije "službeni je jezik hrvatski toli "u zakonodavstvu, koli u sud"stvu i upravi„.

§ 53.

"Za organe zajedničke vla-

"de ustanovljuje se takodjer "hrvatski jezik službenim je- "zikom unutar granicâ kra- "ljevinâ Dalm. Hrvat. i Slav„.

§ 54.

"Predloge i spise u hrvat- "skom jeziku sastavljene, pa "iz kraljevinâ Hrvat. i Sla- "vonije na zajedničko mini- "starstvo podnešene, imade "to ministarstvo primati i rie- "šitbe svoje na istom jeziku "izdavati„.

§ 55.

"Obzirom na to, da su kra- "ljevine Hrvat. i Slav. poli- "tički narod, imajući posebni "svoj teritorij i u pogledu "nutarnjih svojih poslova vla- "stito zakonodavstvo i auto- "nomnu vladu, ustanovljuje se "nadalje, da se zastupnici i- "stih kraljevina tako na za- "jedničkom saboru, kao i u "delegaciji mogu služiti je- "zikom hrvatskim„.

§ 56.

Na zajedničkom saboru stvo- reni i podpisom Nj. c. i kr. Apošt. Velič. providjeni zakoni izdavat će se za kraljev. Dal- maciju, Hrvatsku i Slavoniju u izvorniku hrvatskom i oda- slati saboru tih kraljevina.

§ 57.

"U poslovih autonomnih i- "madu se unutar granicâ "kraljevinâ Dalm., Hrvat. i "Slavonije upotrebljivati sje- "dinjene boje i grbovi istih

"kraljevina, potonji providjeni
"krunom sv. Stjepana„.

§ 58.

Kod označivanja poslova, svim kraljevinam krune ugarske zajedničkih, upotrebljuju se sjedinjeni grbovi kraljevinâ Ugarske i Dalmacije, Hrvatske i Stavonije.

§ 59.

"Za razpravljanja zajednič-
"kih poslova, imade se uz u-
"garsku zastavu i sjedinjena
"zastava kraljevinâ Dalmacije,
"Hrvat. i Slavonije razviti na
"sgradi, u kojoj se obdržava
"zajednički sabor zemaljâ
"krune ugarske„.

§ 60.

"Na kovanom novcu ugar-
"ske krune ima se kralj: na-
"slovu uvrstiti takodjer na-
"slov kralja Dalmacije, Hr-
"vatske i Slavonije„.

§ 61.

"Kraljevina Ugarska pri-
"znaje zemljištnu cjelokup-
"nost kraljevinâ Hrvatske i
"Slavonije, i nastojati će o
"tom, da se ova oživotvori„.

Napokon će ona i u buduće uskorivati, da se onaj dio vojne krajine, koj ka kraljevinam Hrvatskoj i Slavoniji spada skupa sa vojnimi krajiškimi komuniteti, sjedini sa pomenutimi kraljevinami u obziru zakonodavstva, uprave i sudstva; i kako je dosada višeput rieč digla, neće ni u

buduće prestati, temeljem prava sv. ugarske krune, zahtievati reinkorporaciju Dalmacije, kao i zahtievati da se Dalmacija pridruži kraljevinam Hrvatskoj i Slavoniji: nu svakako se bude Dalmacija ob uvjetih ove inkorporacije saslušati imala.

§ 66.

. . . .

§ 62.

U smislu prijašnjega paragrafa "priznavaju se kao k "teritoriju kraljevinâ Hrvat., "Slav. i Dalm. spadajuće:

1. "Sve ono zemljište koje "sada skupa s gradom i ko"tarom bakarskim spada k žu"paniji riečkoj,„ s izuzećem grada i kotara riečkoga, koji grad, luka i kotar sačinjavaju posebno s ugarskom krunom spojeno tielo (separatum sacræ regni coronæ adnexum corpus), i glede kojega kao takova, posebne autonomije i na nju protežućih se zakonodavnih i upravnih odnošajah uredjenja, imat će se putem odborskih razprava izmedju sabora kraljevine ugarske i sabora kraljevinâ Hrvatske, Slavonije i Dalmacije i grada Rieke obće sporazumljenje postići.

2. "Županija zagrebačka„ sa gradovi Zagrebom i Karlovcem i slobodnim kotarom turopoljskim.

3. "Županija varaždinska„ sa gradom Varaždinom.

4. "Županija križevačka" s gradovi Križevci i Koprivnicom.

5. "Županija požežka" s gradom Požegom.

6. "Županija virovitička" s gradom Osiekom.

7. "Županija sriemska".

8. "Županija belovarska".

Nadalje sliedeće krajiške pukovnije:

1. "Lička".
2. "Otočka".
3. "Ogulinska".
4. "Slunjska".
5. "Banovačka prva".
6. "Banovačka druga".
7. "Gradiškanska".
8. "Brodska".
9. "Petrovaradinska".

7. Varaždinsko-križevačka.
8. Varaždinsko-Gjurjevačka. (*Ukinute ove dvie pukovnije, te u § 62 nadostavljena 8.a županija*).

"Napokon sadašnja Dalmacija".

§ 63.

Kraljevina Ugarska privoljuje na to, da se mitnice u Zemunu, Mitrovici, Rači, Klenaku i Jakovu i donle, dok gore označena zemljištna cjelokupnost istinom postane, iz sadanje neposredne središnje uprave izluče, te u znak priznanja zemljištne cjelokupnosti, podrede zagrebačkomu financijalnomu ravnateljstvu.

§ 64.

Kriepost svih zakona i odredaba, koje se nažočnoj nagodbi protive, ima prestati, čim ova nagodba postigne previšnju sankciju.

§ 65.

Nasuprot se i za buduće imadu smatrati zajedničkimi pravî i temeljnimi zakoni ugarske, krune sva ona ustavna prava i svi oni temeljni zakoni, kojih se užitak i zaštita u prošlosti ravnim načinom protezala kako na kraljevinu Ugarsku tako i na kraljevine Hrvatsku i Slavoniju, te koji s nazočnom nágodbom u opreci ne stoje.

§ 66.

Iza kako bude nažočna nagodba postigla previšnju sankciju, imade se ona kao zajednički temeljni zakon uvrstiti u posebne zakonike kraljevine Ugarske i kraljevinâ Dalmamacije, Hrvatske i Slavonije: pa se podjedno ustanovljuje, da ova nagodba ne može biti predmetom zakonodavstva pojedinih nagadjajućih se kraljevina, i da promjena iste uzsliediti može samo onim putem, kojim je udjelotvorena, pristupom naime svih onih činbenika, koji ju sklopiše.

Vlaho. Čini mi se, Pero, da se ovde stara državna podpuna *samostalnost*, *i neodvisnost* Hrvatske, opet iztaknuta u član. XLII, stânila u samu *nutrenju samoupravu;* i na pràvo na jezik.

Petar. Reka' sam ti: traljava je i kljakava je, ta Nagodba, pa i njezina *Revizija.* Ali gle! samo ime *Nagodba,* nosi pečat samo-odluke hrvatske kraljevine. O tom ću ti drugi put nešto pripovidjeti... Medjutim pamti

da Hrvatska ima podpunu samoupravu u poslovih nutrnjih, bogostovnih, nastavnih i sudbenih; da Hrvatu nitko ne sudi ni danas do Hrvata; i da u Hrvatskoj ne vlada drugi jezik do hrvatskoga.

Hrvati hoće zamladiti i uzdržati crkvene povlastice Hrvatske: one što je hrvatska crkva od svoga postanka uživala u jeziku svoga naroda, u pravomoćju solinskoga prvostolnika; one što su nam uzalud otimali Niemci i Latini. Crkvene povlastice nam je braniti i zamladiti, da crkva bude podpora državnoj samostalnosti, i da bude crkvi božjega blagoslova u narodu. Oživit nam je uspomene Branimira i Ivana VIII.a, Zvonimira i Grgura VII.; pa će crkva u iztočnih stranah procvasti kroz Hrvatsku; a ugled Hrvatske kroz crkvu će se odesêtiti.

Vlaho. Dobra ti je!

Petar:

Hrvati hoće cjelokupnost Hrvatske.

Ne niečuć pokrajinskog imena Dalmaciji, Slavoniji, Bosni, Istri, Hercegovini; nema do jedne kraljevine; ta je Hrvatska.

Mi hoćemo cjelokupnu kraljevinu. Dalmacija, Hrvatska, Slavonija, ta današnja *trojedna kraljevina*, u rukama je našeg vladara. Njegova je dužnost te pokrajine Hrvatske sjediniti; naše je pravo to od njega tražiti. Naše je pravo osloboditi *tursku Hrvatsku, tursku Dalmaciju i Bosnu*, kako god mogli budemo. Naše je pravo pitati od istoga našega kralja Istru na oba mora.[1] Stara slovenska Marka, Celjska županija, Medjumurje, sve je to hrvatska jedinstvena otčevina.

[1] Premda se vlast mletačka zarana prostrla i utvrdila na zapadnoj strani Istre, *Istra je još danas hrvatska zemlja.* Od Podgrada (Castelnuovo) i Kopra (Capodistria) k sjeveru, četrdeset hiljada duša danas nateže po *slovenski. Talijanski*

Mi hoćemo Hrvatsku narodno-državno cjelokupnu i jednu. U Hrvatskoj je bilo sljedbenika grčko-iztočne crkve, koje od pamtivieka, koje od turskih ratova; ali do skoro svi su se ti zvali Hrvati: jer su oni i otci otaca njihovih, rodjeni u Hrvatskoj, hrvatski govorili, hrvatsku misa' gojili, za Hrvatsku krv svoju kroz vjekove prolivali i pravice hrvatske bez prigovora svedjer uživali. Ime srbsko došlo je u Hrvatsku iz kneževine srbske: što preko Srbâ naseljenika, što kroz popove i kalugjere odgojenike sriemskih Karlovaca. Srbstvo izprva se prijazno dojmilo milokrvnih politika hrvatskih, radi mladih nada, koje su se oko srbske te državice u bezazlenih srdcih rojile. Srbska je ustajala, Hrvatska je još driemala, uvita magjarskom ponjavom i mletačkom dolamom. — Kašnje ime srbsko stalo se spajati sa vjerozakonom; te se počelo potiskivati hrvatsko ime kod sljedbenika iztočne crkve. Rat na Turke, junačtvo Karagjorgja i Miloša davalo narodnoga ponosa, kakva se u Hrvatskoj nije javljalo od davnih turskih bojeva. Zadnja ratovanja s Niemci, s Francuzi, s Talijani, pod samom carskom zastavom; poniemčeni, pomagjareni i potalijančeni velikaši, crkovnjaci, književnici, ti zakopovali ponos hrvatskoga imena. Dapače, hrvatsko je ime kroz pokrete talijanske po Evropi ozlo-

se govori u Trstu, po zapadnoj obali i u nutranjih gradićih Buje, Montona (Motovan), Dignano (Vodnjan), Valle (Bale) i dielom u Pazinu (Pisino), u Buzetu (Piuguente), u Labinu (Albona), u Vitignanu, u Oprtalju (Portole), u Krku (Veglia), u Lošinu; tako da se broji talijanaca s Trstom do 140,000 duša. *Hrvatski* govori do 260,000 duša. Od Novigrada i Podgrada do hrta puljskoga, izim primorja rovinjskoga, sva sela tik samih gradova, govore jedino hrvatski.

Bratovšćino hrvatskih ljudi u Istriji,
Bog ti pomogao i sviest hrvatskoga naroda!

18

glašeno: dok ime srbsko, kroz junačtvo naroda što ustaje, a još većma, kroz djelovanje nekolice književnika pristranih ili neupućenih, (Šafarika, Stefanovića, Kopitara, Grimma, Miklošića) postajalo častno i milo. Tako se došlo do današnje pometnje. Odtle Hrvatu veća dužnost, da osvjetla pravo i čast svoga imena.

Priznavajuć cjelokupnoj, jedinstvenoj Hrvatskoj, jedinstveni narod hrvatski, hoćemo li se srditi srbskomu imenu? Nipošto. Hrvati, utemeljeni na slobodi, častimo svačiju slobodu, dok se ne diže proti nami. Sljedbenici iztočne crkve u Hrvatskoj, svoj vjerozakon slobodno sliede, kô što i katolici svoj: oni zajedno sjede, zajedno sude, zajedno zakone kroje. Gdje jedni zapoviedaju, zapoviedaju i drugi; kad jedni služe, i drugi služe. Ali jednaka prava zovu jednake dužnosti. Kad država ne meće nikomu zapreke vršenju prava, ni u jeziku, ni u vjeri, ni u pravnoj sposobnosti, nitko nema ogovora u nevršenju svojih državljanskih dužnosti. Kad svi uživamo jedne hrvatske slobode; kad smo svi sinovi jedne hrvatske domovine: svi smo i dužni ponositi se državljanstvom hrvatskim; svi smo dužni pred svietom se kazati rodjeni sinovi jedne majke Hrvatske.

Ako neka braća hrišćani u Hrvatskoj neće da se zovu Hrvati po plemenu, neka priznadu, što svak živ zna, da su Hrvati po hrvatskoj zemlji i po hrvatskoj državi. Nam je dovoljno da Srbi razume, da Hrvati nisu im dužni stvarati srbstva u Hrvatskoj. Većina nemagjarska u Ugarskoj (Srbi, Slovaci, Rumunji, Sasi), pri svim bitnim narodnim razlikam izmedju njih i Magjara, ne nieče Magjarske, nit magjarskoga naroda; dapače, ta većina priznaje politički narod ugarsko-magjarski. Pa da bi zar u Hrvatskoj državi jedno-krvna braća hrišćani odricali se

narodno-državnoga imena hrvatskoga?[1] Slobodu priznati hoćemo, ali urote trpiti ne ćemo.

Hrvati hoće Ustav hrvatski.

U prvom zametku države hrvatske, ustav se pojavio kao prirodna izjava javnoga života hrvatskoga; nit je, kroz vjekove ljutih borba, u Hrvatâ smalaksala ustavna sviest. Saborisanje je kod Hrvatâ prirodni oblik obiteljske, županijske, i državne samouprave. Nikad Hrvatska nije zakonom držala, na što sam narod nije u saboru pristao. Toli naprama inostranstvu, kô što prama svojoj vladi i vladaru, Hrvatska se nepomično držala načela: *nil de nobis sine nobis.* (Ništa bez nas o nami). Sabor izbirao kralja, narod župane, svećenici biskupe.[2] Hrvatski je ustav izvorni plod ćudi i duha slovinskoga; koji se žalibože obnio u srodnih naroda. Starijim i samosvojnim ustavom od hrvatskoga, ne mogu ni sami Inglezi da se pohvale.

Crkva, ta poglavita zadruga, ona se svoje slobode naužívala u Hrvatskoj. Povjestnica hrvatske crkve zanima sve učenjake, te su joj i digli krasnih spomenika. Hrvatska je svedjer štitila slobodan razvoj one nastave, što joj najvećma pomogla, da postane samostalnom i uredje-

[1] Sjednica Magjarskoga sabora 13 travnja 1875. — D.r M. Polit: "Ne može g. ministar predpostaviti o meni kao juristi, da ja ne poznajem granica postavljenih o narodu radi jedinstva državnoga, i da taj ne može državno nego samo jedan biti„. — I Preosvešteni episkop Theofan, u svom otvorenom pismu iz Plaškoga 16—28 ožujka 1877 bistro očituje: "Srbske *narodnosti politične* ovdje (u Hrvatskoj) zaista nema, i tko bi je tražio, činio bi bez gradjanskoga morala posao, i o ime domovine naše najveći grjeh„. "Ni osobite *srbske vjere* neima zaista nigdje na svietu, pa ni ovdje. Dakle ni ovdešnjim grčko-iztočnjakom osobitog imena kakvog ni po jednoj ni po drugoj„. (Vidi u *Obzoru*, br. 75 godine 1877).

[2] Šulek — Naše pravice str. XXXIX.

nom evropejskom državom; da svoj ustav razvija i usavršuje — I crkva srbska, recimo, najtvrdji sbjeg nadje sve do danas u Hrvatskoj.

Vlaho. Slušam te ja, Pero, pomnjivo, što god kažeš; ali čini mi se, da se ti varaš o snazi te tvoje Hrvatske. Odkud, na primjer, Hrvatskoj cjelokupnosti? Odkud Bosna i Hercegovina?

Petar. Trajna korist kuće Habsburgića i njoj podložnih kraljevina vodi na to, da se u Hrvatskoj traži naravna okrepa državi, i uztuk svakoj izključivoj prevladi. Tom okrepom, što se danas daje izvesti jedino zakonitim sjedinjenjem Dalmacije, te, putem najpovoljnijim po diplomaciju, pritjelbom Bosne i Hercegovine, popravio bi se položaj Austrije u srednjoj Evropi, kakav je najprikladniji po mir zapada. Tako bi se riešilo iztočno pitanje u prvoj točki, i prokrčio bi se put preporodu iztoka, bez nagle propasti Turske i bez pogibelji od Ruske.

Râd o ukriepljenju Hrvatske, râd je za dinastiju i za ravnopravni savez onih kraljevina Njegova Veličanstva, koje ne imadu van granica carevine nikakva težišta. Ugled i upliv što ga još danas ima u svietu Austro-Ugarska monarhija, velika je podpora Hrvatskoj, koja će tako, radi državničke nužde, najbolju odštetu imati za neizmjerne žrtve, koje je kroz vjekove za kršćanstvo, za uljudnost i za carevinu priniela. Ujedinjena Hrvatska, sa netegnutom zemljom u Bosni, s nebrojenim lukami na putu k Suezu, postat će, akobogda, ponajglavnija savezna kraljevina. Njezina snaga bit će joj najbolje jamstvo samostalnosti u zajednici bilo kojoj.

Znam, da će se još stoput sa srbske strane vikati: "na što ta osamljena samostalnost Hrvatske? Nije li Srbija jugoslavenski Piemont? Nije l' Srbija samostalna država, koja sama ima budućnosti u jugoslavenstvu? Al gdje vam je ta Hrvatska?" Srbi, doduše, obilni su u pitanjih

i spravni na viku: oni često prispodabljaju Srbiju sa Hrvatskom, da ovu zadnju poniže i zaniečù. Ja ću ti samo, g. Vlaho, nekoliko istina navesti, edabi uza te progledali oni bezazleni Hrvati, koje zavode bučne rieči i varljivi glasovi praznih novinara.

Prispodabljajuć Srbiju sa Hrvatskom, naprama jugoslavenskomu preporodu, prigovara se, da je Srbija samosvojna, a da je Hrvatska pod magjarskim jarmom. Moje je osvjedočenje, da kako danas Hrvatska ne može bez bečkoga *befela* krenuti ni preko Une ni preko Prologa; tako isto da ni Srbija ne smi cigloga vojnika pustit ni preko Drine ni preko Timoka. To bi je moglo stati glave.

Pa i da je vlasti i odlučnosti u Srbije, kamo sposobnosti? Što vriedi tjelesna samosvojnost bez samosvojnosti duševne?

Lašnje je prosuditi, gdje može biti govora o duševnoj samosvojnosti, ako se za čas oko svrne na zadrugu, na ustav, na sudstvo, na učiteljstvo i na književnost. Toliko je malen upliv umlja u zadrugi srbskoj, da se ono navlaš s nepouzdanja izključuje iz zemaljskoga zakonarstva: da tako pogubnije ruje kroz sam narod, i sklapa urote. Učiteljske snage toliko su u Srbiji slabašne, da ne mogu ni zasnovati sveučilišta, bez kojega nema savršene nauke pojedincem, samostalna prosvjetna središta narodu. A izključivost srbska tolika je, da se sgraža na samu misao, da bi Srbe inokrajci izmienili, na uhar narodnoj prosvjeti i velikoj srbskoj misli.

Dajte malo vremena *Akademiji* i *Sveučilištu* hrvatskomu; odriešite od cislajtanske priveznje Dalmaciju; pa ćete vidjeti, je li u Hrvatske duševne samosvojnosti, koja sama meće tvrde temelje državnoj samosvojnosti.

Prigovara se i to, da je razlika srbstva i hrvatstva pûka razlika rieči; a da je takma luda i po oboje štetna. I ja velim: luda i štetna je takma medju srbstvom i

hrvatstvom, ako ona smiera na to, da s jedne strane Hrvati Srbe pohrvate, i srbsku državnu samostalnost zaniječu; a s druge, da Srbi Hrvate iztriebe sa svieta, jer da su ih Tatari i Turci tobož odavna pozobali. To je sljepoća smušenih zanešenjaka.

Hrvatska misao ne smiera na takmu: ta hoće pravo hrvatskoga naroda i hrvatske države. Kojom mjerom traži Hrvat samostalnost i cjelokupnost za Hrvatsku, istom ju odmjera Srbskoj. Neka Srbi dobiju staru Srbiju; nek dobiju Rašiju, Zetu i njezino primorje; nek se načine s Crnom-Gorom; nek se sbratime sa Bugarim: Hrvati će se veseliti. To jedino neka Srbi ne traže od Hrvatâ, da im oni stvaraju Srbiju, kidajuć Hrvatsku; nek im žao nije na Hrvate, ako oni svojom krvlju hoće da steku, što ih idje po prirodnom i po pisanom pravu. Hrvatska misao neće državne takme, jer je ona na pravu: povjestnica je tu, krv je tu. Takma u razvoju zajedničke narodnosti i narodne slobode, ta je blagoslovljena; ta poradja velike ljude u zadrugi; ta izvadja velika djela u medjunarodnoj trki; od te nije pogibelji ni Srbu ni Hrvatu.

Vjerozakonska takma, dà, ta se upliće u državni život, kad se vjerozakon pomieša sa narodnošću i sa državnim bitkom. Da toga nema u Hrvatâ, svjedoči položaj iztočne crkve u Hrvatskoj.

Srbstvo će mučno do čega doći, dok se bude otiralo pravoslavjem: to istovjetovanje (identificiranje) srbstva sa pravoslavjem škodi mu pred Evropom, rad straha od Rusije; smeta mu pred katolicim, rad straha od iztočne naduhlosti i nesnosljivosti.

Dapače, to istovjetovanje srbstva sa pravoslavjem plaši i same srbske suvjernike Bugare, i odvraća ih od njih, radi straha od posrbljenja, koje bezobzirno tjera jaka u Srbiji stranka Sionova.

Dà, narod i država srbska ima na sebi obilježje grčko-iztočno iliti bizantinsko, orientalno ka' što narod i država hrvatska naravno nosi značaj rimokatolički, evropejski, zapadni Ali Srbi valja da iz duše očiste mržnju na katolike....

Vlaho. A katolici preziranje na vlahe..... na grkaće.....

Petar. Pitaš me: odkud Hrvatskoj samostalnosti? Od srdca i od uma hrvatskoga; od knjige i od zadruge hrvatske. Stecimo ova, ostala će nam se nadodati. Sviestimo se, i nastojmo: naše duše prikovane nisu.

O pravu Hrvatske na cjelokupnost, rekao sam ti na temelju povjestnice i prirode. Ovde ću jedino opaziti, da bi Hrvatska griešila, kad bi se, tobož radi Srbije, uztezala od ovoga svoga prava; jer Srbija nit je vriedna da sobom priredi kakve cjelokupnosti, bilo Dušanova carrtva, bilo Jugoslavenstva; nit bi joj se to pustilo od Evrope.

Ako je Dušan Silni, bezobzirnìm napadanjem i tudjom snagom, za čas, razširio medje staroj Srbiji; prije njega trista godina, bio je razširio Hrvatsku Veliki Krešimir, i ostavio na daleko blagoslovljene tragove hrvatskoj vlasti.

Hrvati su djelom dokazali, kroz duge vjekove i kroz svakovrstne nepogode, da su oni vriedni urediti pravnu državu, i da svoju samostalnost znadu održati proti tatarskoj i turskoj sili, i proti magjarskoj i njemačkoj prevari. Propala je kraljujuća porodica domaća, al Hrvatska nije propala. Hrvatska se država ujedinila i uredila petstotina godina prije Srbske; i sve do sad se neprekidno održala. I poslie domaće dinastije, Hrvatska je znala steći i Grob-ničko polje i Kiseg i Siget.

Vlaho. Što dakle Srbija? Što Jugoslavija? Što Slovinstvo s Rusijom?

Petar. Radeć o samostalnosti, o cjelokupnosti i o slobodi hrvatskoj, ne ćemo ničijega prava da krnjimo. Želeć svako dobro našoj susjednoj i srodnoj braći i Srbom, Bugarom, i nadajuć se zajedničkoj budućnosti, nami je priznati, da smo u râdu današnjem razlučeni od njih: poviest, državno pravo, izuka, uljudstvo, sve to crta neke medje, koje ne bi pravno, ni pametno, ni prosto bilo bezobzirce prekoracivati.

Srbija naosob, u svojih prirodnih granicah, svedjer će nas naći u broju najvjernijih prijatelja. Naša plemena su se usvojatila; jezik nam je jedan. Nego, Srbija ima svoje polje. "Alem joj kamen na čelu, u kolu južnih posestrima; Srbija bojnom zastavom neka napred stupa: njoj prirodno pravo na iztoku. Hrvati sa zapada, a Srbi sa iztoka, svak u svojih granicah, uzporedo radeć, nema pogibelji da se kosnu u zavidnoj takmi. Dapače, jedino samostalnim radom, s jedne Hrvatâ, a s druge Srbâ, krče se staze budućnosti, što dolikuju Jugoslaviji".[1]

Težnja Hrvatâ na cjelokupnost ne ruši buduće zajednice; kâ što ju ne ruši jednaka težnja Srbâ i Bugara. Pače, ta je težnja u prilog zajednici; jer joj postavlja tvrde temelje; goji narodne i državne osebine, koje same, dobro uredjene i samosvojne, mogu se sdružiti na uzajemnu obranu, na prosvjetne i na gospodarstvene probitke. Taki preporod iztoka jedini je vriedan da zadovolji narodom; jer odgovara njihovoj poviesti, njihovoj samosviesti, njihovim zadružnim i vjerozakonskim potrebam: ka' sto je vriedan da umiri zakonite vlade, te zapadne narode, od straha prieteće *rušîine*.

Taka Jugoslavija učuvati će sjedne strane najsvetije osebnosti Hrvatu, Srbu, Bugaru; a s druge će zajamčiti zajedničku nezavisnost od vanjske premoći. Svi ti

[1] Vidi Pjesme i Besjede M. P.

narodi imadu različitih domaćih probitaka; ali su svim jednaki probitci na Dunavu i na Jadranskom moru. Jugoslavija u svoje vrieme biti će, kako joj dolikuje da bude, skùp pobratimskih naroda.

Vara se kruto, tko misli, da sama zajednica krvi i jezika odlučuje u stvaranju jakih i sretnih država.

Hrvati rade i radit će bez Rusije. Oni Ruse časte, ka' slovinski najjači narod; oni štuju onu velevlast, što postojano brani hrišćane od Turčina. Ali Hrvati ni samostalnosti državne, ni svoje osebine, ni evropejske uljudnosti, ni vlastite dinastije, nikad neće žrtvovati prevladi odkle god došla, pod kojim se god imenom prikazala. Hrvati Rusiji priznaju u čovječanstvu veliku zadaću; ali se toj hoće poglavito azijatskih prostorija. Mi slavimo državnu moć Rusije; ali ne želimo, da se kuša na nami, ni sad, ni do vieka. Mi Hrvati pripadamo zapadu, Rusija je za iztočne strane.

Vlaho. Hvala ti, Pero, na liepom razgovoru: tu ima promišljanja.

Risto. Hajde, da potražimo Steva, kamo se djeo. On ka' obad, halače i skače. Bojat' se, da nas obrùči po novinama.

Vlaho. Neće, čovječe. On viče onako na prazno; ali opet nije loš: povero diavolo! Samo mu ne valja pustiti bab mah; jer ti ga tad nitko više ne zauzda.

Risto. Dobro si mu ovoga puta, Petre, pritegô kolane; ali strah me....

Vlaho. Eh, Pero, Pero, i mene si za srdce ujeo! Ali za me je lasno.

Petar. Lako je, jah, uvjek s ljudima!.... Nego ja, braćo, idjem na počitak: ponoća su već odbila na zvoniku sv. Gjusta; a sjutra mi je rano krenuti niz more.

Risto. Dobra vî sreća, Petre Duvnjače!

Vlaho. Kad ćemo se opet vidjeti, Pero?

Petar. To je u Božjim rukama. S bogom, gospodo! Da bogda se opet sreli u zdravlju i u narodnom veselju!

Red se i meni sad oprostiti s mojim štiocima, moleć ih, da mi ne zamjere, ako sam zapisao koju svoju grku, ili koju tudju blesastu. Nije do mene, nego do pameti, koje čovjeku nikad ne dotiče. Što sam čuo i očima vidio, vjerno sam zabilježio, na opomenu i na upravu svim onim, kojih se tiče. Utjeha mi je u duši, da nisam hotimice nepravo ništa rekao, ili bud što izkrivio.

Ja ne pisah za one, koji razloga neće da čuju, ili se boje istine. Stigne li mi još kakva prigovora, ja ću ga drage volje prihvatiti, ili ga ljudski odbiti, sazivajuć na novo sjelo i Steva i Vlaha i Petra i Rista, da se opet porazgovore, ako mi budu živi. Strukovni kritikuši neka pîpkaju i neka bîbkaju: narodu se hoće *drž' to*, da s puta ne zalazi. *Bolje je ostanom po njivi, nego lopatom po guvnu.*

Pozdrav Frani Josipu I.u prigodom Njegova dolazka u Dalmaciju, premalića g. 1875.

Zdravo Kralju!

Nasljedniče Držislava Silnoga, Krešimira Velikoga, Zvonimira Blagoga, koji danas prvom stupaš u ovu kolievku hrvatstva, zdravo!
Potomče Svetoga Vladislava, Mudroga Kolomana, Pravdoljubivoga Matijaša, zdravo!
Zdravo, omladče Ferdinanda, Leopolda, Josipa, vodjâ hrvatskih domobrana, proti zlotvoru krsta, i slobode kraljevina svojih!

Od Nina do Kotora, od Biograda do Knina, do Splita, do Dubrovnika; i Krkom i Neretvom i Cetinom; i na Velebit i na Lovčen i pod Vis gledaj, Tebe kralju, posvuda prate uspomene sborovâ, slavâ, borbâ naših stoljetnih. Nigdje ovde stope neosvećene! Nigdje tudjinštine nesvladane!

Kad pri strašnoj bujici, zastava se Tvoja premjestila s Jajca i s Klisa na Knin i za Zrinj, nije se premjestila vjernost naroda ovoga. Cetinj-grad primi glas cjelokupne Hrvatske, koja postavi na lozu Habsburga krunu jedinstvene kraljevine. Nakon Draškovića, Šubića, Berislavića, Dragančića, koji zastavu Tvoju sliediše u Podunje, u Posavje i u Podunavje, ostalo je na okrajku ovom još vitezovâ, koji stoljetnom borbom za krst i za slobodu, boriše se za Tvoje i za svoje pravo.

Smiljanići, Jankovići, Sinovčići, Kačići, Kumbati, Nonkovići, Pučići, Gundulići, Ivanovići: svi ti, koji sabljom, koji perom, i na kopnu i na moru, od Raba do Budve, narod cio živih mučenika, silom odtrgnut od kralja i od kraljevine svoje za četri crna vieka, ne dadoše se odtrgnuti od stare vjere i od žive nâde, da zajednica posvećena slobodnim izborom i potocima najplemenitije krvi, hoće jednom slavna uzkrsnuti.

Kad nas, kralju, junačka sreća i od Boga daća opet okupila, padosmo Ti u krilo iznemogli, pûka sirotinja.

Odtad, skoro cio viek proživarismo u snu i u nevolji.

Kad nas Tvoja carska rieč od sna probudila, digosmo glave siromašne, ali poštene: digosmo, i vidismo izmedju nas i Tebe sjene drugih vremena i drugih naroda.

Sunce ustavne slobode tjera mrzovoljne te sjene; sviest svoga narodnoga i državnoga prava diže živi narod, da sa sebe stresa prikaze te tudjinske.

Ali, kralju, narod je ovaj praznoruk: oružjem zakona mašu ruke omašćene tudjinštinom. Narod je ovaj na poharanoj zemlji, pa gladan ne utješi gladna.

Kralju! Evo Tebi na poklon srdca i desnice naše; a Ti nam ne krati pravice ni zemlje otaca naših.

Daj narodu, što ga po Božjem i po Tvojem zakonu idje: daj nam jezik, daj da s jezikom naša misao na učioni i na upravi obnovi zemlju. Pomagaj i upravljaj, da ovo kamenje gorom zaodijemo; da polja oslobodimo mrtvih voda; da pute u našu starinu prokrčimo; da Ti slavno ime na sva mora raznosimo.

Ovi će ti narod, kralju, zasjati novom slavom: Dalmacija će, pod zastavom svoga kralja Frane Josipa, novih stečevina prosvjeti i kršćanstvu pribavljati; mlade će slave Dalmacija s kraljem svojim slaviti.

Kralju, bezsmrtniče, ovjekoviči doba svoga kraljevanja, ponovljenom srećom ove kolievke, Tvoje svedjer vjerne Hrvatske.

Srdca su Ti naša raztvorena: spravne su Ti desnice naše.

Zdravo hrvatski Kralju, Frane Josipe I.!

Kazalo.

				Pogriešeno	*Popravi*
str.	5	brazda	13	sloviske	slovinske
„	11	„	21	podmetnik	odmetnik
„	21	„	4	prisao	pristao
„	30	„	1	toliku	toliko
„	54	„	24	dio	bio
„	58	„	17	izać na rukom	izać na ruku
„	59	„	32	zapredujakâ	zapredenjakâ
„	66	„	33	Beže	Bože
„	68	„	10	robinjdcu	robinjicu
„	77	„	15	komunu	komuni
„	88	„	29	Toma, Duje Ilija	Tome, Duje, Kuzma
„	102	„	18	da t'	da te
„	103	„	32	Njemci b	Niemci bi
„	110	„	9	nisu ni	nisu ti
„	146	„	12	Godina	Godine
„	160	„	21	vaš	vas
„	162	„	28	klisaru	klisuru
„	198	„	9	prosvjeljena	prosvietljena
„	209	„	32	prirodno	prividno
„	213	„	21	prepariranih, franjevaca	prepariranih franjevaca,
„	213	„	36	tanje	tajne
„	235	„	3	njegov	njegova
„	238	„	33	Papa	Popa

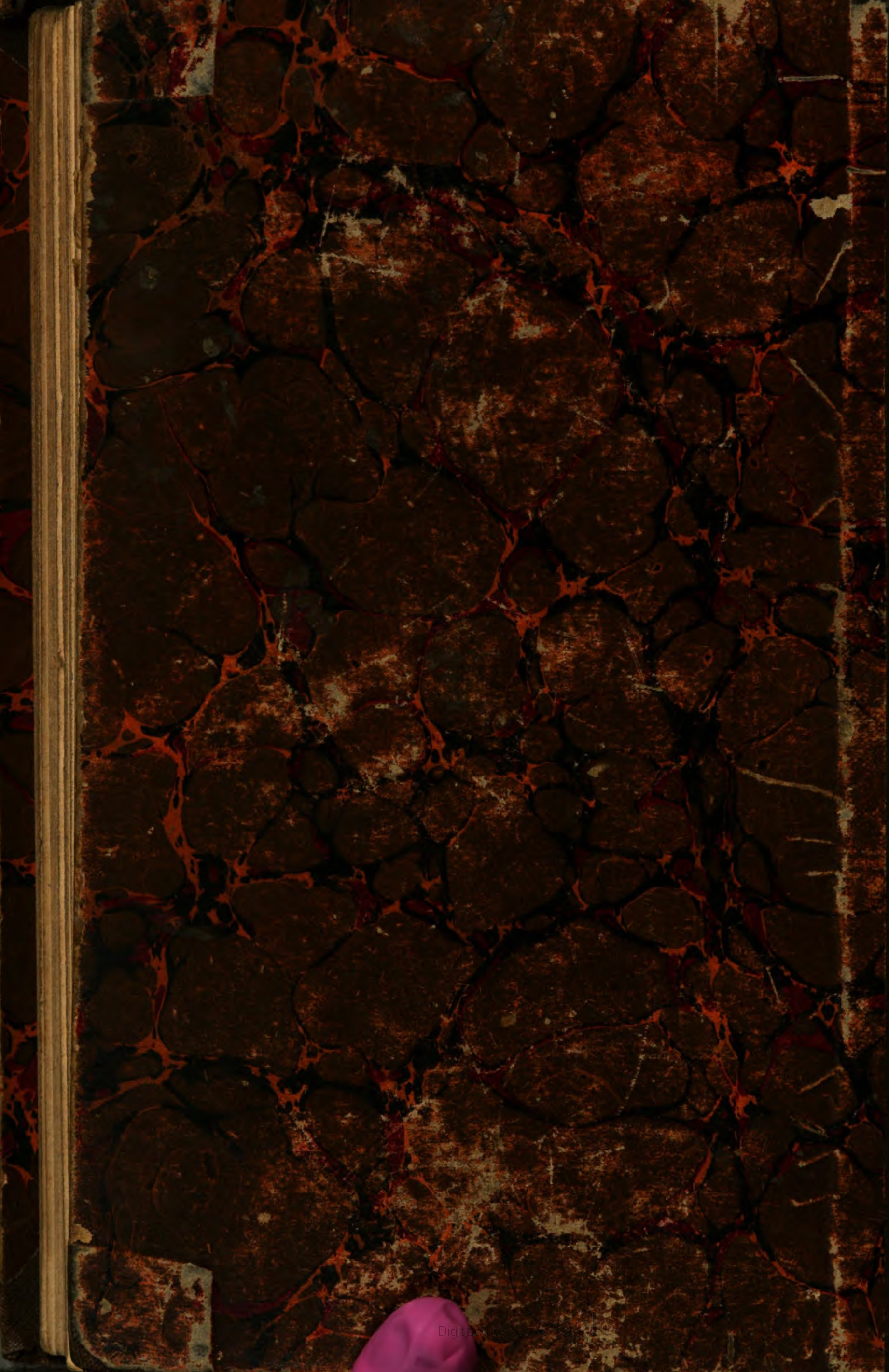
Na stranu 178 mjesto [1]) Vidi Предавања itd. ide ovo:

Da umuknu jednom zanešeni brbljavci, koji se ne stide ni s učiteljske stolice, navodima starih predsuda jezikoslovnih, svejednako bulazniti o srbskom jeziku u Hrvatâ, evo izpoviedi Gjure Daničića, prvoga srbskoga jezikoslova, obljubljenoga učenika Vukova, prijatelja Schleicheru, u poslu, Miklošiću premca i Hattali:

"Ne misli se svuda jednako, koje su Srbi, kojeli Hrvati. Kod nas se (Srbâ) najobičnije misli da su Hrvati u tri stare županije kraljevine hrvatske, koji mjesto *što* govore *kaj*, te ih za to zovu kajkavcima. Oni se doista i sami zovu Hrvati, i kad god treba, djelom dokazuju, da osjećaju i znaju da su Hrvati. Ali je jezik njihov prije-

laz od novoga slovenskoga na najbliži susjedni; po tome, ako se taj jezik i zove hrvatski, niti se upravo može zvati drugačije, opet *ime hrvatsko nije moglo za nj postati*, pa ne može ni pripadati *samo* njemu, nego je nanj prešlo od susjednoga, ka kojemu je on prijelaz; pa očevidno tome susjednome valja da pripada ime hrvatsko, još više nego njemu. — Đrugi, pribrajajući k Slovencima te Hrvate, protiv njihove volje, protiv njihova osjećanja i protiv samoga jezika njihova,... misle, — kô što sam i sam mislio — da će Hrvati biti narod u Hrvatskoj vojničkoj krajini na zapadu, po susjednom primorju dalmatinskom i obližnjim ostrvima i u nekim županijama zapadne Ugarske do samoga Beča, koji se sami takodje zovu Hrvatima, i izmedju ostaloga, mjesto *što* govore *ča*, te ih zovu čakavcima. Ali su razlike u jeziku, kojima se oni razlikuju od svojih susjeda u Hrvatskoj i Dalmaciji, vrlo male i neznatne; a i koje su najznatnije, one su gotovo sve u staro vrijeme bile i u susjeda njihovijeh; te su se u staro vrijeme, još manje razlikovali nego sada; tako da je težko misliti, da bi *tijeh razlika radi postalo samo za taj dio naroda* osobito ime narodno, a po tome, da bi i sada ime hrvatsko pripadalo *samo tom* dijelu naroda. — Doista, osim pomenutijeh Hrvata, kajkavaca i čakavaca, ima naroda koji govori sasvijem ovako kao i mi, ali se ne zove Srbima, nego Hrvatima; i to ime ljubi, i njim se ponosi, isto tako kao što mi ljubimo srpsko ime, i njim se ponosimo. Po tome ja mislim, da ne može biti drugo nego da su Srbi i Hrvati jedan narod, samo imaju dva imena. Tome su uzroci mogli biti različni, i to još od početka njihova.... Ta se razlika poslie utvrdila političkim životom, kad obje strane osnovaše svaka sebi državu„. “Діоба Словенских језика„, из Лекција проф. велике школе. Д.р Ђ. Даничића, — У Биограду у државној штампарији 1874 — стр. 5—6.

Digitized by Google